

Boforhold blant barnefamilier med lav inntekt

Lena Magnusson Turner & Kari Stefansen

NOTAT
NR 1/12

Boforhold blant barnefamilier med lav inntekt

DEL I:

En gjennomgang av
norsk og internasjonal litteratur

DEL II:

En empirisk studie om barnefamilier med
vedvarende lav inntekt

Lena Magnusson Turner
Kari Stefansen

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Notat 1/2012

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2012
NOVA – Norwegian Social Research
ISBN (trykt utgave): 978-82-7894-416-5
ISBN (elektronisk utgave): 978-82-7894-417-2
ISSN 1890-6435

Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Dette notatet består av to deler. Begge ble opprinnelig skrevet på oppdrag fra Husbanken i forbindelse med Boligutvalgets utredning (NOU 2011: 15 *Rom for alle: En sosial boligpolitikk for framtiden*).

Del I hadde en ramme på 2,7 månedsverk og er skrevet av Lena Magnusson Turner og Kari Stefansen. Del II hadde en ramme på ett månedsverk og er skrevet av Lena Magnusson Turner. Del II er skrevet på svensk. Det samme er kapitlene 5 og 6 i del I. Det er noe overlapp mellom de to delene av notatet. Til gjengjeld kan de leses uavhengig av hverandre.

Viggo Nordvik fra NOVA, Rune Flessen fra Husbanken og NOVAs interne redaksjonskomité har lest og kommentert teksten. Vi takker alle for gode innspill.

Oslo, 20. februar 2012

Lena Magnusson Turner og Kari Stefansen

Innhold

Sammendrag	7
DEL I: En gjennomgang av norsk og internasjonal litteratur	9
<i>Lena Magnusson Turner og Kari Stefansen</i>	
1 Innledning.....	11
1.1 Barn.....	13
1.2 Boforhold: boligen og nærmiljøet	14
1.3 Lavinntekt og fattigdom.....	16
<i>Kari Stefansen</i>	
2 Lavinntektsfamilier i Norge: Det generelle bildet.....	19
2.1 Omfang	19
2.2 Varighet.....	21
2.3 Demografiske kjennetegn: risikogrupper.....	23
<i>Kari Stefansen</i>	
3 Lavinntektsfamilier og boforhold.....	26
3.1 Bosegregasjon	26
3.2 Disposisjonsform og boligstrategier	27
3.3 Boligstandard	33
3.4 Nærmiljøets kvalitet	37
3.5 Flyttemønstre og boligkarrierer.....	38
<i>Kari Stefansen</i>	
4 Barns opplevelse av dårlige boforhold	42
<i>Lena Magnusson Turner</i>	
5 Översikt över den internationella forskningen om barn och boende	50
5.1 Boendet betydelse – trångboddhet	52
5.2 Boendet betydelse – kvaliteter och flyttning	56
5.3 Boendets betydelse – dispositionsformen.....	57
5.4 Boendet betydelse – boendeutgifter.....	59
5.5 Mekanismer bakom grannskapseffekter	61
5.6 Grannskapseffekter på skolprestationer	67
5.7 Avslutning.....	70
<i>Lena Magnusson Turner og Kari Stefansen</i>	
6 Avslutande diskussion	72

DEL II: En empirisk studie om barnefamilier med vedvarende lav inntekt	
<i>Lena Magnusson Turner</i>	77
1 Inledning.....	79
1.1 Syfte och frågeställningar	80
1.2 Material och avgränsningar	82
1.3 Disposition	84
2 Fattigdomen i Europa	86
2.1 Fattigdomen i Norden och i Norge	89
3 Familjernas boendeförhållanden – standard, fysisk och social miljö.....	91
3.1 Bostadens dispositionsform.....	93
3.2 Bostadens inre kvaliteter	94
3.3 Bostadens storlek	96
3.4 Förekomsten av eget rum.....	99
3.5 Trivsel med bostaden	101
3.6 Kvaliteter i bostadsområdet	102
4 Demografi – ålder och familjetyp	105
4.1 Flyttningar	108
5 Dispositionsform och barns levnadsförhållanden	112
5.1 Problematiska boendeförhållanden 2003, 2006 och 2009	114
5.2 Ett samlat index på boendeförhållandena	115
5.3 Långvariga problem med bostadens kvalitet	118
6 Avslutande diskussion	122
Summary	127
Referanser	129

Sammendrag

I notatets del I presenterer og diskuterer vi foreliggende studier som har relevans for temaet barn i lavinntektsfamilier og bolig. Vi tar utgangspunkt i et perspektiv der barns livsutfoldelse og livssjanser både knyttes til aspekter ved den konkrete boligen og kvaliteter ved nærmiljøet. Denne delen av notatet har to hovedtemaer. I kapitlene 2-4 fokuserer vi primært på foreliggende norsk forskning. Kapitlene belyser følgende spørsmål: Hvor mange befinner seg i lavinnteksgruppen i Norge, og hvilke grupper har særlig høy risiko for lavinntekt (kapittel 2)? Hvilken sammenheng er det mellom lav inntekt og boforhold (kapittel 3)? Og hvordan opplever barn selv det å ha dårlige boforhold (kapittel 4)? I kapittel 5 gir vi en oversikt over den internasjonale forskningen med relevans for dette feltet. Fokus rettes mot hvilken betydning ulike aspekter ved boforholdene har for barns livssjanser, samt mot de mekanismer som er framsatt som forklaringer på disse sammenhengene. I siste kapittel (kapittel 6) oppsummerer vi resultatene fra den internasjonale forskningen og diskuterer hvorvidt de har relevans for norske forhold. Avslutningsvis peker vi på udekkede forskningsbehov; dvs. hva slags forskning som trengs for å kunne trekke sikrere konklusjoner om effektene av å vokse opp i dårlige boliger og utsatte boområder.

Notatets del II er en empirisk undersøkelse om boforholdene blant barn i familier med lav inntekt. Fokuset rettes spesielt mot familier med vedvarende lav inntekt og vedvarende dårlige boforhold. Analysene er basert på data fra undersøkelsen Barns levekår som NOVA gjennomførte i perioden 2000–2009. Spørsmålene som utforskes er for det første hva som kjenner tegner familier som har vedvarende dårlige boforhold, og for det andre hva slags boligproblemer som er særlig framtrødende blant disse familiene.

I tråd med tidligere forskning viser analysene fattigdommens etniske karakter i Norge. Blant de som er vedvarende fattige, er det relativt sett flere med utenlandsfødte foreldre, uavhengig av om barnet er født i Norge eller ikke.

Datamaterialet inneholder et fåtall variabler som kan knyttes direkte til barns boforhold, så som det å ha eget rom og mulighet til å ha venner på besøk. En enkel test indikerer at det er en sterkere sammenheng mellom trangboddhet og det å ha eget rom enn mellom fattigdom og det å ha eget rom. Familier som over lang tid har hatt lav boligkvalitet, skiller seg fra andre familier ved at de oftere leier boligen, mottar sosialstønning, er enslige forsørgere, har innvandrerbakgrunn og bor trangt. Trangboddheten påvirker barna i form av lavere sannsynlighet for å ha eget rom, og større sannsynlighet for ikke å ha venner på besøk.

Familier som leier boligen over lengre tid, har økt sannsynlighet for å være sosialhjelpsmottakere, vedvarende fattige, ha lav boligkvalitet, innvandrerbakgrunn og oppleve trangboddhet. For barna innebærer leid bolig lavere sannsynlighet for å ha eget rom. Men det betyr ikke at de ikke har venner på besøk. For akkurat på dette punktet er det ingen forskjell mellom disse barna og barn i familier som ikke leier bolig over lengre tid.

Vedvarende fattigdom, trangboddhet og boligleie påvirker barnas levekår. Både vedvarende lav boligkvalitet og langvarig boligleie øker sannsynligheten for at barn ikke har eget rom og ikke tar med venner hjem. Slike forhold kan ha tilleggseffekter, som å mangle venner og at barnet føler seg utenfor eller til og med som avvikende.

I et boligpolitisk perspektiv er innlåsingseffekter på boligmarkedet et problem. Tilbøyeligheten til å flytte mellom leide boliger er betydelig høyere blant de vedvarende fattige familiene sammenlignet med de øvrige familiene. De vedvarende fattige familiene har også lavere tilbøyelighet til å flytte fra leid bolig til en eid bolig, dvs. til å ta et skritt oppover på boligkarrierestigen. I stedet for å være et steg på veien mot en eid bolig blir den leide boligen med andre ord en permanent bolig. Til tross for et godt arbeidsmarked er det familier som er vedvarende arbeidspassive og som i kortere eller lengre perioder lever på sosialhjelp. For disse familiene er det som politisk sett er definert som en midlertidig bolig, mer eller mindre permanent. Analysene viser nettopp at mange flytter mellom leide boliger og – kanskje viktigere – at forskjellen er liten mellom kommunale leieboliger og private leieboliger.

DEL I:
En gjennomgang av
norsk og internasjonal litteratur

1 Innledning

Hensikten med denne delen av notatet er å oppsummere og diskutere foreliggende forskning om boforhold blant barnefamilier med lav inntekt, heretter omtalt som lavinntektsfamilier. Fokuset rettes særlig mot hvilke sammenhenger foreliggende forskning har dokumentert mellom lavinntekt og boforhold i norsk sammenheng, samt hvilke implikasjoner boligrelaterte problemer har for barn, på kort og lang sikt. Vår vurdering er at førstnevnte tema kan belyses gjennom forskning basert på norsk empiri, mens sistnevnte tema er av mer generell karakter. Følgelig er både norsk og internasjonal litteratur relevant. For begge temaer er det vår ambisjon å identifisere kunnskapshull, dvs. peke på temaer og problemstillinger som vi mener er av relevans for den boligsosiale politikken, men som så langt har fått lite forskningsmessig oppmerksomhet.

Når det gjelder beskrivelsene av lavinntektsfamilier i Norge, og denne gruppas boforhold, har vi tatt utgangspunkt i nyere norske forskningsbidrag, og de studiene vi har vurdert som mest relevante i denne sammenhengen. Mer konkret betyr det at når vi belyser spørsmål relatert til omfang, er det med referanse til studier basert på registerdata, mens vi primært refererer til større surveybaserte undersøkelser når vi beskriver sammenhengen mellom lavinntekt og boforhold. For å finne fram til relevant litteratur til denne delen av notatet har vi tatt utgangspunkt i den kunnskapen vi har fra tidligere prosjekter. Ut over dette har vi søkt i norske litteraturbaser (søkeord: barn/familie + bolig + lavinntekt/fattigdom), og på hjemmesidene til forskningsinstitutter som driver med relevant forskning, samt benyttet referanselister i de bidragene vi har lest.

Når det gjelder det andre temaet – de langsiktige effekter av dårlige boforhold – har vi lagt vekt på å få fram både de perspektivene som anvendes av forskere i feltet, samt hvilke typer av sammenhenger som er (og ikke er) tematisert i litteraturen. I denne delen av notatet forholder vi oss til både

norsk og internasjonal litteratur, og til så vel kvalitative som kvantitative bidrag. For å finne fram til relevant litteratur til denne delen av notatet, har vi søkt på Web of Science (søkeord: children + neighbourhood + poverty). Vi har gjort et skjønnsmessig utvalg av denne litteraturen, og har primært lagt vekt på bidrag som er publisert på 2000-tallet.

De mer presise problemstillingene vi belyser, er disse:

- Hva kjennetegner barnefamilier med lav inntekt i Norge? Spørsmålet belyses gjennom a) en kort diskusjon av lavinntektsbegrepet, og bruken av lavinntekt som fattigdomsindikator og b) en oppsummering av resultater fra foreliggende norsk forskning om lavinntektsfamilier; hvor stort er omfanget og hvilke grupper har størst risiko for lavinntekt?
- Bor lavinntektsfamilier i Norge konsentrert eller spredt? Hva karakteriserer lavinntektsfamiliers situasjon på det norske boligmarkedet, de boligene de disponerer og det nærmiljøet de ferdes i? Og hva sier forskningen om boligkarrierer og flyttemønstre blant lavinntektsfamilier? Spørsmålene belyses først og fremst med utgangspunkt i foreliggende norske studier.
- Hva betyr dårlige materielle oppvekstvilkår for barns hverdagsliv og identitet? Hvordan har forskere nærmet seg dette temaet, og hva viser studiene? Spørsmålet belyses med referanse til både norsk og internasjonal litteratur.
- Hva er de langsiktige effektene av dårlige boforhold? Hvilke sammenhenger er undersøkt, og hvilke utfall er dokumentert? Spørsmålene belyses med referanse til både norsk og internasjonal litteratur om effekter av dårlige materielle oppvekstvilkår.

Den videre teksten er disponert slik: Vi redegjør først for de sentrale begrepene i denne delen av notatet; barn, boforhold og lavinntekt. Deretter belyses de fire nevnte temaene i hvert sitt kapittel (kapitlene 2–5). I slutt-diskusjonen (kapittel 6) reflekterer vi over temaer og perspektiver som bør følges i videre forskning.

1.1 Barn

Hva som skal ligge i betegnelsen «barn» må defineres nærmere. Det viktigste juridiske skillet mellom barn og voksen går ved myndighetsalder (jf. Vergerådsloven § 1). Den samme forståelsen er nedfelt i FNs barnekonvensjon (jf. artikkel 1) som gjelder som norsk lov i henhold til menneskerettsloven (jf. § 2). For våre formål er grensen på 18 år ikke opplagt. I Norge bor de fleste unge hjemme fram til de har avsluttet videregående skole, vanligvis i 18–20-årsalderen. Å kunne returnere til foreldrenes bolig i kortere eller lengre perioder etter at man har flyttet ut, er dessuten viktig for mange unge – som etter planen skulle ha klart seg selv. I vår begrepsbruk vil begrepet barn altså omfatte hele oppveksten opp til myndighetsalder, samt de tidligste årene som «ung voksen», reservert til situasjoner der den unge har status som barn i foreldrenes bolig. Men vi legger spesiell vekt på barn under 18 år.

Barns oppvekst har samtidig flere faser, preget av ulike behov og utfordringer. I tråd med Moshuus m.fl. (2010) ser vi det som sentralt å ta utgangspunkt i et livsløpsperspektiv «i forhold til hva (...) lavinntekt betyr for barn og unge på ulike alderstrinn» (s. 109). Overført til boligspørsmål er poenget at det å bo bra er viktig for alle barn, men at hva en god bolig og et godt nærmiljø er, vil være forskjellig for barn i ulike aldersgrupper. Trangboddhet kan for eksempel representere ulike utfordringer for smårollinger og skolebarn. På tilsvarende måte vil et rufsete nærmiljø kunne representere en større utfordring for eldre barn og ungdommer enn for yngre barn som sjeldnere er ute alene. Motsatt kan et nærmiljø som er bra og trygt for de minste, med lekeplasser, sandkasser osv., gi lite rom for utfoldelse på eldre barns premisser. Frønes og Strømme (2010: 15) formulerer det slik: «Miljøer som er positive for småbarn, er ikke nødvendigvis tilfredsstillende for fjortenåringene eller omvendt» (jf. Van der Burgt 2006). Poenget er altså at kvaliteten på barns boforhold må ses i forhold til hvilken alder barnet er i. Som vi skal komme tilbake til, er dette spørsmålet viet lite oppmerksomhet i foreliggende norsk forskning om lavinntektsfamiliers boforhold.

1.2 Boforhold: boligen og nærmiljøet

I dette notatet retter vi hovedfokus mot lavinntektsfamilier i det «ordinære boligmarkedet», dvs. markedet av boliger som er ment som varige. Samtidig vil vi også berøre boforholdene for barn i familier som har falt ut av, eller ikke er kommet inn i, dette markedet, for eksempel familier som er bostedsløse, og/eller befinner seg i midlertidige botilbud, så som hospits, krisesentre og liknende. Vi tar imidlertid ikke opp boforholdene for familier som har søkt asyl i Norge og som befinner seg på asylmottak eller i andre boliger i påvente av norske myndigheters beslutning.¹ Vi tar heller ikke opp boforholdene til andre grupper som oppholder seg midlertidig i Norge, så som arbeidsmigranter og innvandrere uten oppholdstillatelse.

Vi forstår videre spørsmålet om «bolig» i tråd med det engelske begrepet *housing*, dvs. med utgangspunkt i et perspektiv der ikke bare forhold ved den enkelte bolig, men også forhold ved det omkringliggende nærmiljøet antas å ha betydning for barns oppvekstsituasjon og videre livssjanser. Vi anvender begrepet *boforhold* som samlebetegnelse på disse to aspektene.

Vi anvender begrepet boforhold i den utvidete betydningen som er vanlig innenfor det tverrvitenskapelige forskningsfeltet «boligforskning», som på engelsk omtales som «housing studies». Forskningen på dette feltet utgår fra det fysiske miljøet og bruken av dette, men trekker også inn en territoriell dimensjon; boligen – nabolaget – regionen – nasjonen – det globale. Sentrale temaer er boligfinansiering, fastsetting av boligleie, boligpolitikk, men også helseaspekter knyttet til boforhold, flyttemønstre og boligkarriere.

Housing research fokuserer i økende grad på den komplekse konteksten som det urbane miljøet utgjør, og hvordan denne konteksten forandres. Her finner vi forskning om gentrifisering og sosial endring, kjønnsaspekter ved det å bo, forskning om utsatte boområder og segregasjonen i bydeler. Men her finnes også forskning om relasjonen mellom by og bygd, og byens rolle i en stadig mer globalisert verden.

I denne sammenhengen innebærer denne utvidete definisjonen at vi forholder oss til forskning om hvordan barns levekår og livssjanser

¹ I en etnografisk studie gjennomført på to asylmottak, beskriver Seeberg (2009) boforhold som avviker betraktelig fra hva vi regner som gode for barn/barnefamilier.

samvarierer med boligens utforming og kvalitet, og med boligområdets fysiske og sosioøkonomiske sammensetning. Et annet tema vi tar opp, er økonomiske og politiske aspekter ved boforhold, og hvilken betydning disse dimensjonene, samt flyttinger og boligkarrierer, har på barns levekår og livssjanser.

Som vi vil illustrere etter hvert, kan boligkvalitet operasjonaliseres på ulike måter. Det samme gjelder kvaliteten på nærmiljøet. I en studie NOVA har gjennomført (Grødem 2008, Sandbæk, red., 2004a; 2008, Sandbæk og Pedersen, red. 2010), ble for eksempel boligens kvalitet målt gjennom spørsmål om antall rom i boligen, om barnet hadde eget rom og om det var noen konkrete problemer med boligen (materieell standard, støy, fuktproblemer, kulde med mer). I tillegg ble den subjektive tilfredsheten med boligen målt.² Bakgrunnen for dette er at objektive problemer med boligen, kan ha ulik betydning for ulike familier.³ Denne studien kartla også om familien hadde eiendeler som knyttes til boligen, som tekniske hjelpemidler (eksempelvis pc, tv, dvd-spiller) og hvitevarer (eksempelvis oppvaskmaskin, vaskemaskin, tørketrommel).

Hva som regnes som en god bolig og et godt nærmiljø, vil variere med livsfase og livssituasjon (Søholt og Astrup 2009: 33). Hva som regnes som gode boforhold for barn er også et normativt spørsmål.⁴ Det som ble regnet som tilfredsstillende for noen generasjoner siden, regnes ikke nødvendigvis som det i dag. Slike endringer speiler ikke bare den økte materielle levestandarden i vårt samfunn. De speiler også endringer i synet på barn; på hva slags materielle rammer vi i dag mener barn trenger, og hva slags steder som anses som passende for barn. I dag mener for eksempel mange at barn har behov for å ha sitt eget rom (jf. Fløtten og Pedersen 2009) fra de er ganske små. I historisk perspektiv er dette nokså nytt, om vi ser bort fra de mest

² Boligproblemer ble målt med et spørsmålsbatteri hentet fra SSBs levekårsundersøkelser, se Grødem 2008.

³ Vi viser til Sandbæk, Mona (2002: s.23 ff) for en prinsipiell diskusjon av forholdet mellom objektive levekårsfaktorer og subjektiv opplevelse av livskvalitet. Se også Sandbæk og Sture (2003).

⁴ For en generell diskusjon om begrepet tilfredsstillende boforhold, se for eksempel Hellevik og Nordvik (2004: 20-26).

velstående sjikt av befolkningen. På samme måte vil mange av dagens foreldre kvie seg for å sende barn i barnehagealder ut for å leke i «gata», en praksis som var vanlig for få tiår siden (jf. Gullestad 2002/1984).

1.3 Lavinntekt og fattigdom

Lavinntekt og fattigdom er komplekse fenomener. Vi har valgt å bruke begrepet lavinntektsfamilier i dette notatet. Hvorvidt lavinntektsfamilier også skal betraktes som *fattige*, er ikke gitt. Sandbæk og medarbeidere (2004a; 2008) har for eksempel vist at mange foreldre i familier som objektivt sett er (inntekts)fattige⁵, ikke selv oppfatter seg som fattige. På den andre siden fant de også at andelen som selv mente de *var* fattige, var betydelig høyere blant familier i lavinntektsgruppen enn blant familier flest. Familiene i lavinntektsgruppen hadde også høyere forekomst av levekårsproblemer enn andre familier, blant annet relatert til boforhold.

Å anvende lavinntekt som mål på fattigdom, ses gjerne som uttrykk for en forståelse av fattigdom der kjernen er de økonomiske ressurser et individ eller hushold disponerer (Pedersen 2002, Sandbæk 2010, Sandbæk og Sture 2003). Hvor lav inntekten må være for å kvalifisere som fattigdom, finnes det samtidig ulike meninger om. EUs fattigdomsdefinisjon, hvor grensen går ved 60 prosent av medianinntekten, regnes for eksempel for å være en relativt vid definisjon. Andre mål er strengere, og setter også krav til lavinntektssituasjonens varighet. Betydningen av husholdsstørrelse og husholdssammensetning vektet også ulikt i ulike modeller (se for eksempel Nadim og Nielsen 2009, Gulbrandsen og Pedersen 2003: 23–24). Noen *ekvivalensskalaer* har som utgangspunkt at hushold har relativt omfattende stordriftsfordeler, og at barn trenger mindre ressurser enn voksne, mens andre er mer restriktive (se for eksempel St.meld. nr. 9 (2008–2009) *Perspektivmeldingen 2009*, Boks 6.1 Husholdningen som enhet). Antallet (inntekts)fattige familier vil følgelig variere nokså mye, avhengig av hvilken (relative) inntektsgrense og hvilken ekvivalensskala som legges til grunn for beregningen (se for eksempel Ytrehus 2004, Sandbæk 2004b). Betydningen av hvor inntektsgrensen settes for

⁵ Lavinntekt var definert i tråd med EUs fattigdomsgrense, dvs. hushold med mindre enn 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet.

omfanget av lavinntekt blant barnefamilier, er godt illustrert av Nadim og Nielsen (2009) og Ytrehus (2004). Slike valg vil imidlertid ha mindre betydning for den demografiske sammensetningen av lavinntektsgruppen (Nadim og Nielsen 2009, med referanse til Epland og Kirkeberg 2007).

Hvordan ulike lavinntektsmål mer konkret er definert, er godt beskrevet i foreliggende litteratur – både norsk og internasjonal. Vi redegjør derfor ikke nærmere for dette her. Pedersens (2002) diskusjon av fattigdomsbegrepet og dets implikasjoner for praktisk politikk, er en god norsk referanse. Et viktig poeng må likevel nevnes: når lavinntektsmål av den typen vi har referert til anvendes som mål på fattigdom, er dette uttrykk for en *relativ* forståelse av fattigdom, dvs. at «(...) fattigdom ikke forankres i materiell standard i seg selv, men i det økonomiske nivået der man lever» (Frønes og Strømme 2010: 38). Pedersen redegjør også for ulike mål på inntektsfattigdom, og assosierte måleproblemer, og diskuterer i tillegg ulike perspektiver på fattigdom som sosialt fenomen. Han tar opp tre prinsipielle spørsmål i den forbindelse. For det første skillet mellom relative og absolutte fattigdomsmål, for det andre skillet mellom objektive og subjektive mål, og for det tredje hva som skal være kjernen i fattigdomsbegrepet; lav inntekt, dårlige levekår eller sosial eksklusjon. Et annet bidrag som tar opp disse ulike tilnærmingene til fattigdom, er Fløtten, Dahl og Grønningsæters notat *Den norske fattigdommen* (Fløtten, Dahl og Grønningsæter 2001).

Disse perspektivene diskuteres også i litteraturen om det som gjerne betegnes som *barnefattigdom* (se for eksempel Thorød 2006, Nadim og Nielsen 2009, Fløtten 2009, Ytrehus 2004, Sandbæk 2010, Frønes og Strømme 2010, Elstad og Ugreninov 2010). Fløttens (2009: 19) oppsummering er en god illustrasjon:

Mangfoldet av fattigdomsmål illustrerer hvordan barnefattigdom kan forstås på mange måter. Fattigdom kan forstås i lys av hva slags inntektssituasjon barna opplever, hvilke levekårssteder de har, eller deres muligheter til sosial deltakelse. Dette illustrerer nettopp poenget om at fattigdom er et normativt fenomen og at ingen fattigdomsmål er uangripelige.

Fløttens konklusjon speiler det som ser ut til å være en allmenn oppfatning: nemlig at en enkelt definisjon «ikke vil kunne fange opp fattigdom som det

sammensatte og uensartende fenomen det er» (Sandbæk 2004b: 15, jf. også Frønes og Strømme 2010 og Moshuus m.fl. 2010). En annen relevant norsk referanse i denne sammenhengen, er Backe-Hansens bidrag fra 2002. Hun diskuterer ulike forståelser av barnefattigdom som fenomen, og gjengir resultater fra studier om kortsiktige og langsiktige effekter av å vokse opp i fattige familier, primært med referanse til internasjonal litteratur.

I tråd med Fløtten (2009: 19) tar vi som utgangspunkt at ulike forståelser av fattigdom ikke bør betraktes som mer eller mindre «riktige», men som mer eller mindre *relevante*. Fløtten formulerer seg slik:

Det er ikke noe entydig eller sant svar på spørsmålet om når barnefattigdom inntreffer. Hvor grensen for fattigdom skal gå, og hvilke behov det er rimelig at alle barn skal ha tilfredsstilt, er i siste instans et normativt spørsmål som en ikke kan forske seg fram til svaret på.

Med referanse til et tidligere arbeid påpeker hun også at forskningens bidrag handler om å klargjøre prinsipielle valg og de premissene som inngår i samspill med rent normative vurderinger (Fløtten og Pedersen 2008).

Mot denne bakgrunnen er det vårt utgangspunkt at det kan være fornuftig å anlegge et tilsvarende fleksibelt perspektiv på spørsmålet om lavinntekt. I noen sammenhenger vil et romslig mål være mer fruktbart enn et restriktivt mål, mens det motsatte kan være tilfelle i andre sammenhenger (jf. Sandbæk 2004b: 20). Det som er viktig, er å presisere hvem man til enhver tid snakker om, og hvilken status husholdets inntektssituasjon har i den sammenhengen som undersøkes.

2 Lavinntektsfamilier i Norge: Det generelle bildet

I dette kapitlet baserer vi oss i hovedsak på Epland og Kirkebergs (2009) analyser av omfanget av lavinntektsfamilier i Norge, samt utviklingstrekk relatert til denne gruppen. Der det er relevant viser vi også til andre registerbaserte studier. Omfangsberegningene tar utgangspunkt i det vi tidligere har omtalt som en relativ tilnærming til (inntekts)fattigdom, dvs. at det settes en lavinntektsgrense i forhold til det som er inntekten til en «typisk middelklassehusholdning» (Epland og Kirkeberg 2009: 48). Hos Epland og Kirkeberg er grensen definert i tråd med EUs fattigdomsdefinisjon, dvs. hushold med inntekt under 60 prosent av medianinntekten, justert for husholdsstørrelse og -sammensetning.

2.1 Omfang

Norge kommer godt ut i komparative studier av omfanget av barnefattigdom (jf. Ytrehus 2004, referanser til flere studier finnes i Backe-Hansen 2002, Sandbæk (red.) 2008, Fløtten 2009, Nadim og Salonen 2009). En studie gjennomført av OECD viser for eksempel at andelen barn i inntektsfattige familier, definert som barn i familier med under 50 prosent av medianinntekten, er betraktelig lavere i Norge (4,6 prosent) sammenlignet med gjennomsnittet for alle OECD-land (12,4 prosent).⁶ I OECDs studie er Norge og de øvrige nordiske landene de eneste som har en fattigdomsrisiko på under fem prosent. Disse landene utmerker seg også ved at barn har en

⁶ Tallene er referert i Epland og Kirkeberg, s. 49. Husholdningsinntekten er justert ved hjelp av den såkalte kvadratrotskalaen. Studien det vises til er OECD (2008). Se også Nadim og Salonen (2009: figur 1, s. 72)

lavere fattigdomsrisiko enn voksne. I de øvrige landene er det motsatt: barn har større fattigdomsrisiko enn voksne.

Epland og Kirkebergs analyser viser at andelen barn i lavinntektsfamilier (dvs. barn i hushold med mindre enn 60 prosent av medianinntekten, justert for husholdsstørrelse) varierte mellom ca. sju og ca. ni prosent i 20-årsperioden mellom 1986 og 2006 (jf. figur 1, s. 51). Fra 1986 og fram til begynnelsen av 1990-tallet ble andelen med lavinntekt redusert, og forble relativt lav fram til 2000-tallet, da den økte. Forfatterne knytter barnefamilienes reduserte risiko for lavinntekt til innføringen av målrettede stønader til barnefamilier tidlig i 1990-årene. Blant annet ble småbarnstillegget i barnetrygden innført i 1991, samtidig som den ordinære barnetrygden ble oppjustert. I tillegg ble den betalte fødselspermisjonen utvidet, og engangsstønadene til mødre uten permisjonsrettigheter ble betydelig trappet opp.

Økningen i andelen barn i lavinntektsfamilier på 2000-tallet er i all hovedsak knyttet til barn i innvandrerbefolkningen (jf. figur 2, s. 51). Mens andelen barn i lavinntektsfamilier har vært relativt stabil blant «norske» barn, har det vært en markant økning i andelen innvandrerbarn i lavinntektsfamilier. Følgelig har denne gruppas relative andel av barn i inntektsfattige familier også blitt betydelig større, og utgjør nå drøyt 37 prosent (tall fra 2007). Epland og Kirkeberg påpeker at innstrammingen i offentlige stønader til barnefamilier, forklarer noe av økningen i andelen barn i lavinntektsfamilier: «flere av disse stønadene har stor betydning for økonomien til barnefamilier nederst i inntektsfordelingen» (s. 52). Ikke minst gjelder dette barnetrygden. Forfatternes egne beregninger (fra Epland og Kirkeberg 2007) viser for eksempel at minst 10 000 barn ville blitt løftet over lavinntektsgrensen dersom barnetrygden hadde vært like stor som ti år tidligere.

I denne sammenhengen kan det være nyttig å minne om, slik Epland og Kirkeberg (2009: 69) gjør, at når relative lavinntektsmål benyttes i land med sterk økonomisk vekst, kan en komme til å undervurdere den materielle forbedring som også familier med de laveste inntektene har opplevd. Nettopp dette har vært situasjonen i Norge de senere årene (jf. også Nadim og Nielsen 2009, Nordvik 2010). Epland og Kirkeberg trekker følgende konklusjon:

Det er derfor viktig å presisere at selv om den relative andelen med lavinntekt blant norske barnefamilier har økt de siste årene – siden de nederst i fordelingen ikke har holdt helt tritt med gjennomsnittshus-

holdningen – så har allikevel disse opplevd en betydelig inntektsvekst i absolutt forstand, og har i denne perioden fått en klar forbedring i sine materielle levekår.

2.2 Varighet

Epland og Kirkeberg viser til at det er stor forskjell på andelen barn som for en kortere periode befinner seg i lavinntektsgruppa, og andelen som er i en vedvarende lavinntektssituasjon (jf. også Ytrehus 2004). I de fire årene mellom 2004 og 2007 opplevde for eksempel 16,5 prosent av alle barn at inntekten i husholdningen falt under lavinntektsgrensen i minst ett av årene. Andelen som var under lavinntektsgrensen i alle de fire årene var betydelig lavere; 2,6 prosent. Vedvarende lavinntekt kan beregnes også på andre måter. Forfatterne viser også utviklingen i andelen barn i hushold med vedvarende lavinntekt målt på følgende måter:

- Husholdningsinntekt under lavinntektsgrensen siste år og minst to av de tre foregående år
- Gjennomsnittlig husholdsinntekt målt over de tre siste år som er mindre eller lik den gjennomsnittlige fattigdomsgrensen over de samme tre årene

Analyser gjennomført med utgangspunkt i begge definisjonene viser at andelen barn med vedvarende lavinntekt økte på 2000-tallet. Tilsvarende mønster er rapportert av Nadim og Nielsen (2009). Epland og Kirkebergs analyser viser videre at andelen som var vedvarende fattig med den første definisjonen, var i overkant av fire prosent i 2007, mens andelen som var vedvarende fattig med den sistnevnte definisjonen, var høyere; i overkant av sju prosent (jf. figur 3, s. 53).

Backe-Hansen (2002) beskriver inntektsfattigdom som et dynamisk fenomen: det er til enhver tid flere barn i lavinntektsfamilier, enn det er barn som lever i inntektsfattigdom over tid. Barn beveger seg altså både inn i og ut av fattigdom. Med referanse til internasjonale studier, kommenterer Nadim og Salonen (2009: 79) at de fleste barnefamilier i økonomisk utsatte situasjoner forandrer sin situasjon til det bedre over tid, og at få barn lever i fattigdom gjennom hele oppveksten. For de fleste barn vil altså lavinntektssituasjonen være av forbigående karakter. Frønes og Strømme (2010) anvender begrepet

«periodefattige» (s. 42) om den gruppa som i en avgrenset periode befinner seg under fattigdomsgrensen. Slik fattigdom er ofte knyttet til livshendelser som skilsmisse, tap av jobb og lignende (se notatets del II), og regnes ofte som mindre alvorlig enn vedvarende fattigdom. Frønes og Strømme påpeker imidlertid at også slike forbigående lavinntektsperioder kan være svært betydningsfulle for barn: «(...) de representerer en rask endring av levekår, ofte kombinert med flytting og bytte av miljø, og dette skjer kanskje i en sensitiv periode for barnet» (s. 42–43).

Kunnskapen om barnefattigdommens foranderlige karakter er begrenset, men svært viktig for utformingen av sosialpolitiske virkemidler, påpeker Backe-Hansen (2002). Hvis økningen i barnefattigdom skyldes at flere *blir* fattige, trengs andre tiltak enn om økningen handler om at færre *slutter* å være det: «Hvis det er liten utskifting, kan virkemidlene sentreres rundt den relativt stabile gruppa som opplever lengre perioder med lav inntekt og levestandard. (...) Hvis det er stor utskifting endrer målgruppa seg kontinuerlig, noe som skaper helt andre utfordringer.» (s. 25).

Det er foretatt noen analyser av slike bevegelser blant norske barn. Epland og Kirkeberg (2009) har blant annet beregnet at om lag 20 000 barn gikk fra én status til en annen (fra å være inntektsfattig til å ikke lenger være det, eller motsatt) i den tidsperioden de undersøkte.⁷ De beskriver også hvordan slike forandringer er koplet til ulike begivenheter, som samlivsbrudd (reduksjon av antall voksne i husholdet), samlivsetablering (økning av antall voksne i husholdet) og det at forsørger(ne) får jobb.

En annen studie som kan nevnes i denne sammenhengen, er NOVAs longitudinelle surveystudie *Barns levekår* (Sandbæk red. 2004a; 2008, Sandbæk og Pedersen, red. 2010). Som ledd i denne studien ble et utvalg familier som i utgangspunktet hadde inntekt under EUs fattigdomsgrense fulgt over tid. Analysene viser at andelen som fortsatt var fattige sank år for år i undersøkelsesperioden. I 2007, som er det siste året forskerne hadde

⁷ De regnet alle barn i husholdninger som var under EUs lavinntektsgrense det første året i perioden (2004), men ikke i noen av de tre påfølgende årene som «avgang» fra lavinntektsgruppen. Videre ble barn i hushold med inntekt over fattigdomsgrensen de tre første årene, men under i det siste (2007), regnet som «nye» barn i lavinntektsgruppen.

registerbaserte inntektsopplysninger for, var bare vel en fjerdedel av den opprinnelige gruppen av lavinntektsfamilier inntektsfattige (Elstad og Ugreninov 2010).⁸ Andelen som omtales som «stabilt fattige», dvs. som hadde en ekvivalent husholdsinntekt under fattigdomsgrensen i første og siste treårsperiode av undersøkelsen, var 24 prosent (Ugreninov 2010: 64, tabell 3.2). Analysene viste samtidig at de fleste som hadde beveget seg over fattigdomsgrensen i undersøkelsesperioden, ikke hadde beveget seg særlig langt: de opprinnelig fattige familiene hadde fortsatt klart lavere inntekt enn de «ikke-fattige» som også deltok i undersøkelsen (Elstad og Ugreninov 2010: 50).

2.3 Demografiske kjennetegn: risikogrupper

Følgende tabell, med tall hentet fra *Fordelingsmeldingen* (Stortingsmelding nr. 9 (2008–2009), tabell 6.6, gjengitt i Søholt og Wessel 2011), viser andelen med vedvarende lavinntekt i ulike grupper, med utgangspunkt i EUs fattigdomsmål (60 prosent av medianinntekten):

Tabell 1 Andel personer med vedvarende lavinntekt, etter ulike kjennetegn (EU-definisjon). Prosent

	1997–1999	2000–2002	2002–2004	2004–2006
Hele befolkningen	9	9	9,6	9,3
Enslige forsørgere	9	7	17	14
Par med ett barn	2	2	2	4
Par med tre eller flere barn	4	6	9	9
Unge aleneboende	17	21	22	22
Alderspensjonister	28	25	22	18
Innvandrere i alt	23	25	29	27
Ikke-vestlige innvandrere	28	31	37	32

Tabellen viser at risikoen for vedvarende fattigdom er ulikt fordelt i befolkningen, og at den er særlig høy blant innvandrere. Med referanse til tidligere studier, konkluderer Epland og Kirkeberg (2009) med at det er stor variasjon blant *barn* når det gjelder risikoen for å tilhøre et hushold i en vedvarende

⁸ Forskerne tar en rekke forbehold når det gjelder analysen av lavinntektsfamiliens inntektsutvikling. Hovedpoenget er at dette er vanskelig å beregne siden opplysninger om husholdssammensetning og inntekt ikke alltid er synkroniserte.

lavinntektssituasjon.⁹ Gruppene med størst lavinntektsrisiko er barn i ene-forsørgerhushold (når denne forsørgeren er mor), barn med mange søsken, barn i familier der forsørger(ne) ikke er i jobb samt barn i innvandrerfamilier (tall finnes i tabell 1, s. 56, jf. også Nadim og Salonen 2009: 78, Nadim og Nielsen 2009: tabell 2.7, s. 24, Nuland m.fl. 2009, Ytrehus 2004, Frønes og Strømme 2010). Nadim og Nielsen (2009) trekker i tillegg fram familier der foreldrene har lite eller ukjent utdanning og familier som mottar sosialhjelp, og påpeker at det er de samme gruppene som har økt risiko for vedvarende lavinntekt som for lavinntekt på ett måletidspunkt (se tabell 4.1, s. 34).

Galloway og medarbeidere (2010) studerte barnefattigdom i Danmark, Norge og Sverige, og konkluderer med at fattigdommen blant barn i økende grad har fått etnisk karakter: mens fattigdom blant barn født i de studerte landene minker, øker den blant barn med innvandrerbakgrunn. Utviklingen i Norge er altså den samme som i de øvrige nordiske land. Et annet felles-trekk er at fattigdommen blant innvandrerbarn har lengre varighet enn fattigdommen blant barn født i de nordiske landene. Forfatterne viser dessuten at fattige innvandrerbarn oftere bor i nabolag med mange fattige, sammenlignet med andre fattige barn.

Epland og Kirkeberg beskriver lavinntektsfamilier med innvandrerbakgrunn mer i detalj, og viser at det er noen land som peker seg ut med særlig stor lavinntektsrisiko (tall for ulike land finnes i tabell 2, s. 61). Barn med somalisk bakgrunn utgjorde for eksempel over halvparten av husholdningene med vedvarende lavinntekt i den undersøkte perioden. Barn fra irakiske og afghanske familier hadde også svært høy fattigdomsrisiko. Den økte fattigdomsrisikoen barn i disse familiene har, forklares slik: «Somaliske, irakiske og afghanske barn har kommet til Norge som flyktninger. Dette er barnefamilier som ofte er kjennetegnet av å ha en svak tilknytning til arbeidsmarkedet, hyppig mottak av sosialhjelp og mange barn å forsørge» (s. 58). Epland og Kirkeberg viser også at jo lenger innvandrerfamilier bor i Norge, jo lavere er risikoen for lavinntekt. To grupper skiller seg imidlertid ut: barn fra familier som har innvandret fra Somalia og Irak har svært høy lavinntektsrisiko selv etter mange års botid i Norge (se tabell 3, s. 62 for detaljer).

⁹ Forfatterne henviser til Epland og Kirkeberg (2007) og Nadim og Nielsen (2009).

Omfanget av barnefattigdom varierer også sterkt mellom norske kommuner, og det samme gjør sammensetningen av familier i lavinntektsgruppa (Nadim og Nielsen 2009). Nadim og Nielsens (2009) analyser viser for eksempel at andelen barn i inntektsfattige familier (målt med EUs fattigdomsmål) er størst i Oslo og Drammen, samt i små kommuner i Nord-Norge. Oslo er i en særstilling. Det er samtidig stor variasjon mellom bydelene, og det er bydelene i indre øst som peker seg ut med høye rater (Gamle Oslo, Grünerløkka og Sagene). Den sterke overrepresentasjonen av innvandrerbarn i lavinntektsgruppa forklarer imidlertid mye av den geografiske variasjonen vi finner i Norge (Epland og Kirkeberg 2009).

3 Lavinntektsfamilier og boforhold

I dette kapitlet belyses følgende spørsmål: Hvor er lavinntektsfamilier i Norge bosatt? Bor de spredt, og også i velfungerende områder, eller bor de mer samlet, i mer problembelastede områder? Hva karakteriserer lavinntektsfamiliers situasjon på det norske boligmarkedet, de boligene de disponerer og det nærmiljøet de ferdes i? Og hva sier forskningen om boligkarrierer og flyttemønstre blant lavinntektsfamilier? Spørsmålene belyses med utgangspunkt i foreliggende norsk forskning, samt komparativ forskning der data om Norge inngår.

3.1 Bosegregasjon

Wessel i Søholt og Wessel (2010) konstaterer at det norske boligmarkedet, med en overvekt av eieboliger og et mer eller mindre residuelt delmarked bestående av kommunale og private leieboliger, har bidratt til en betydelig etnisk segregering – først og fremst i Oslo-regionen. De som av ulike årsaker, men først og fremst økonomiske, ikke kan kjøpe en bolig, befinner seg ofte i en vanskelig situasjon i et kostbart leiemarked. Ifølge Wessel leder den økende etniske segregeringen til bekymringer knyttet til en stadig mer delt by med minkende sosial integrasjon.

Mogstad (2005) konstaterer i sin analyse av fattigdommen i Norge at den i stor grad er et problem for Oslo-regionen. Forklaringen er at innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn er sterkt overrepresentert blant de fattige. Den høye andelen ikke-vestlige innvandrere som står utenfor arbeidsmarkedet forklarer den relativt sett høye andelen fattige i Oslo. Andre forklaringer er at andelen aleneboende er høy i Oslo. Denne gruppen består først og fremst av enslige forsørgere og unge voksne i forsørgerfasen. Også disse gruppene er overrepresenterte blant de fattige. Men, fortsetter Mogstad, selv om fattigdommen i stor grad er et hovedstadsproblem, er variasjonen

stor mellom bydelene. Fattigdommen er stor i indre øst og i de gamle drabantbyene. Mogstad mener boligpriser og boligens geografiske plassering er faktorer som forklarer segregasjonsmønsteret, men trekker også inn flytteprosesser som forsterker den demografiske, etniske og sosioøkonomiske segregeringen i hovedstaden.

3.2 Disposisjonsform og boligstrategier

Det er et politisk mål i Norge at folk skal kunne eie boligen de bor i, og at dette skal være mulig også for husholdninger med lav inntekt (Aarland og Nordvik 2008). Det er godt dokumentert at det å eie egen bolig er den vanligste disposisjonsformen i Norge (Nordvik 2010). Norge tilhører de land i Europa med høyest andel av befolkningen bosatt i eid bolig (Magnusson Turner 2011). Nesten åtte av ti norske husholdninger er boligeiere (Aarland og Nordvik 2008). I tillegg bor flere enn dette i en eid bolig på ethvert tidspunkt. Årsaken er at eierhusholdninger i gjennomsnitt er større enn det hushold som leier bolig er.

At majoriteten av norske husholdninger eier boligen de bor i, er et resultat av en villet politikk, som gjerne omtales som eierlinja (Aarland og Nordvik 2008, Nordvik 2010, Søholt og Astrup 2009). Aarland og Nordvik (2008) viser også til føringer i den siste boligmeldingen, der leiemarkedet ble omtalt som en fattigdomsfelle (jf. Nordvik 2010). Grødem (2008) påpeker i tråd med dette at det å ikke komme seg inn på boligmarkedet innebærer at familier mister en viktig mulighet til å bygge opp formue. Aarland og Nordvik (2008: 14ff) diskuterer fordeler og ulemper ved det å eie bolig, og framholder at husholdninger med lav inntekt kan berøres annerledes enn det rikere husholdninger gjør. Hvilke fordeler og ulemper som knytter seg til det å eie bolig må altså ses i forhold til andre faktorer, så som situasjonen på boligmarkedet og egenskaper ved den enkelte husholdning.

Også blant barnefamilier er det boligeie som er det vanligste (Magnusson Turner 2011). Det samme er tilfellet for familier med inntekt under EUs fattigdomsgrense (Grødem 2008, Skevik 2004, Stefansen og Skevik 2006). Komparativ forskning basert på data fra Eurostat og databasen

EU-SILC¹⁰ viser at andelen barnefamilier i leid bolig er lavere i Norge enn i EU-landene generelt (27 land), både i gruppen som har inntekter over og under EUs fattigdomsgrense (Søholt og Wessel 2011). Forskjellen mellom Norge og EU-landene er mer uttalt blant familiene over fattigdomsgrensen. I 2009 bodde vel 20 prosent av lavinntektsfamiliene i Norge i leid bolig. Tilsvarende tall for EU-landene var vel 25 prosent. I gruppen barnefamilier med inntekter over fattigdomsgrensen, er tallet for Norge 3,5 prosent og tallet for EU-landene 11,8 prosent.

Også norsk surveybasert forskning har dokumentert systematiske forskjeller i disposisjonsform når familier med lav inntekt sammenlignes med «familier flest», slik det går fram av tabellen under.

Tabell 2 Disposisjonsform til bolig blant lavinntektsfamilier og familier flest. Prosent.

	Lavinntektsfamilier	Familier flest
Familien eier boligen, selveier	55	85
Familien eier andel i borettslag, sameie	13	7
Familien leier eller disponerer på annen måte	32	8
Total	100	100
(N=)	(1627)	(310)

(Kilde: Stefansen og Skevik 2006)

Tallene i tabellen er hentet fra NOVA-undersøkelsen Barns levekår, som vi allerede har referert til.¹¹ Til denne undersøkelsen ble det trukket to utvalg; ett lavinntektsutvalg og ett tverrsnittsutvalg, dvs. et utvalg som speiler variasjonen i husholdsinntekt blant norske barnefamilier. Familiene i begge utvalg er fulgt over tid, og intervjuet på tre tidspunkter; i 2003, 2006 og 2008. Lavinntektsutvalget er satt sammen av familier med barn som var i

¹⁰ Databasen EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) er basert på årlig sammenlignbar statistikk om inntekt, fattigdom, sosial eksklusjon og levekår. Basen ble opprettet i 2004, da den erstattet databasen European Community Household Panel (ECHP). Innledningsvis inngikk 12 av EUs daværende 15 medlemsland, inkludert Estland, Norge og Island. I 2006 fikk basen sin nåværende sammensetning, da Bulgaria, Romania, Tyrkia og Sveits sluttet seg til EU-SILC. Til forskjell fra ECHP er EU-SILC en surveybasert undersøkelse. Vi viser til Magnusson Turner (2011) for en nærmere beskrivelse av basen.

¹¹ For en nærmere beskrivelse utvalg, frafall og metode osv., se Sandbæk, red. 2004a; 2008, Sandbæk og Pedersen, red. 2010.

aldersgruppen 6–12 år i år 2000 og som hadde en ekvivalent husholdsinntekt dette året som var under EUs fattigdomsgrense. Resultatene fra undersøkelsen er rapportert i en serie rapporter skrevet av Sandbæk og medarbeidere (Sandbæk, red. 2004a; 2008, Sandbæk og Pedersen, red. 2010). Boligspørsmål er i tillegg analysert av Stefansen og Skevik (2006), Grødem (2008) og av Magnusson Turner i del II i dette notatet.

Slik det går fram av tabellen, var det å leie bolig betydelig mer vanlig i lavinntektsgruppen (32 prosent) enn blant familier flest (8 prosent) første gang familiene ble intervjuet. Dette mønsteret holder seg gjennom hele perioden familiene er fulgt, samtidig som andelen boligeiere øker i lavinntektsgruppen (Grødem 2008; Nordvik 2010).

Nordvik (2010) framhever at det er spesielt viktig å se på familiers inntektsutvikling over tid når man analyserer tilpasninger til boligmarkedet. Han skiller i tråd med dette mellom følgende grupper i analysene; familier som har hatt en samlet husholdsinntekt under fattigdomsgrensen i de åtte årene undersøkelsen har vart, familier som havner i intervallet 60–80 prosent og familier som har hatt en inntekt som overstiger 80 prosent av åtteårsmedianen. Nordvik konkluderer slik: Også innenfor lavinntektsgruppen er det en tydelig sammenheng mellom inntekt og disposisjonsform; jo høyere «permanentinntekt» (her altså målt som inntekt relativt til åtteårsmedianen i befolkningen) familien har, jo mer sannsynlig er det at familien eier boligen de bor i. Nordvik fant samtidig at «stabilt eie», dvs. å bo i eid bolig på første og siste undersøkelsestidspunkt, var utbredt i samtlige inntektsgrupper. Blant familier i gruppa med lavest inntekter, eide så mange som 55 prosent boligen på begge tidspunkter. For familiene i den midterste inntektskategorien gjaldt dette to tredjedeler. Nordvik viser videre at andelen som gikk fra leie på det første tidspunktet til eie på det andre, er økende med størrelsen på den samlede åtteårsinntekten, og diskuterer hvordan funnene kan tolkes (s. 104):

Når en majoritet av barnehus hold med svært lave inntekter både er og forblir boligeiere, er det fristende å konkludere med at eierlinjen i den norske boligpolitikken har lyktes. Dette er da også en del av sannheten. Vi ser imidlertid at det også er ganske mange (32 prosent) i den laveste inntektsgruppen som har leid bolig gjennom hele perioden. Blant dem som akkurat passerer 60 prosentgrensen er andelen langvarige leietakere også ganske høy (20 prosent).

Nordvik konkluderer med at langvarig leie bør vies mer oppmerksomhet i både boligpolitikken og den generelle fordelingspolitikken.

I NOVAs studie er familier som bor i kommunalt eide boliger, dvs. familier som er omfattet av boligsosiale tiltak, viet særlig oppmerksomhet (Stefansen og Skevik 2006). Av familiene i lavinntektsgruppen som bodde i leid bolig på første intervju tidspunkt, oppga vel en tredjedel at de leide bolig av kommunen.¹² Disse familiene utgjorde 11,5 prosent av den samlede lavinntektsgruppen. Videre analyser viste at familiene som leide kommunal bolig skilte seg systematisk fra lavinntektsfamilier som leide boliger i det ordinære leiemarkedet, eller av slektninger og lignende: andelen med ikke-vestlig bakgrunn var betydelig høyere, det samme var andelen med lav eller ukjent utdanning og andelen uten lønnsinntekt (resultater er oppsummert i tabell 2, s. 245, se også Grødem 2008). Stefansen og Skevik konkluderer med at familiene i kommunale boliger ser ut til å ha betydelige og sammensatte problemer, og at det derfor neppe er særlig realistisk at de skal klare seg på egenhånd i det norske boligmarkedet – i hvert fall ikke uten omfattende offentlig oppfølging. En indikasjon på dette er at nærmere halvparten av de familiene som bodde i kommunale boliger da denne undersøkelsen ble gjennomført, ikke ble med i den neste runden av undersøkelsen, men falt fra (se Grødem 2008). Selv om deler av frafallet kan skyldes at familiene har sagt nei til videre deltakelse, påpeker Grødem at det er rimelig å anta at det også speiler at disse familiene har vært vanskelige å få tak som følge av en ustabil bosituasjon. Av de som ble intervjuet i 2006, altså tre år etter første gang de

¹² Kommunale utleieboliger brukes dels som tjenesteboliger og dels som et offentlig tilbud til de aller svakest stilte på boligmarkedet. I denne sammenhengen forholder vi oss til kommunale boliger av sistnevnte type (jf. Myrvold m.fl. 2002). Slike boliger utgjorde i 2002 bare fire prosent av den totale boligmassen i Norge (St.meld.nr. 23, 2003–2004). Med referanse til SSB viser Stefansen og Skevik (2006) at andelen barnefamilier i kommunale boliger er lav; 2,2 prosent av familier med barn bodde i kommunal bolig i 2000. Antallet barnefamilier i kommunal bolig var ca 12.700, mens antallet barn ble anslått til minimum 23.000. Kommunale boliger anses som et knapt gode, også for de aller mest vanskeligstilte (Stefansen og Skevik 2006, Dyb 2004, Myrvold m.fl. 2002); de som har visse egne økonomiske ressurser, en boligsituasjon som ikke er helt akutt, eller et fungerende sosialt nettverk, får sannsynligvis avslag på søknaden om kommunal bolig.

ble intervjuet, befant om lag to tredjedeler seg fortsatt i kommunal bolig, mens 22 prosent hadde kjøpt bolig, og de øvrige leide på det åpne markedet eller av slekt eller venner.

Så langt har vi beskrevet familier som faktisk disponerer en bolig. Noen barnefamilier i Norge er i en situasjon der de ikke har noe sted å bo. Hvor stor andel av disse som er inntektsfattige finnes det ikke sikre data om, men vi kan anta at den er høy. I internasjonal målestokk har de nordiske land, Norge inkludert, lave rater for bostedsløshet. Raten er imidlertid høyere i Norge enn i andre nordiske land (Hellevik og Nordvik 2004). Hvorvidt forekomsten av bostedsløshet blant barnefamilier også er høyere i Norge enn i de øvrige nordiske land, vet vi ikke. Ratene i Norge ser ut til å ligge på et lavt, men muligens stabilt nivå. Byggforsks rapport fra 1997 (Ulfrstad 1997) viser at åtte prosent av de bostedsløse (17 prosent blant kvinnene og fem prosent blant mennene) oppga å ha omsorgsansvar for barn. Basert på beregninger konkluderer forfatteren med at rundt 400 barn befant seg i en tilstand av bostedsløshet det året undersøkelsen ble gjennomført. I tillegg kommer en større gruppe som befinner seg i det forfatteren har definert som midlertidig bostedsløshet.

Nyere undersøkelser indikerer at det fortsatt er et mindre antall barn som opplever at familien er uten fast bolig i kortere eller lengre perioder. Dyb og medforfattere (2008) viser til kommunenes rapportering om barnefamilier i midlertidige botilbud til SSB/KOSTRA. Midlertidige botilbud er definert i tråd med Lov om sosiale tjenester, dvs. som botilbud der det betales døgnset. Eksempler er hospits, pensjonat, hotell og hytte. I alt rapporterte kommunene om 192 familier med barn under 18 år i midlertidige botilbud i 2007 (tabell 2.2, s. 47). Dyb og medforfattere kommenterer at tallene er usikre, og at det man kan konkludere med er at dette er det antallet som ble rapportert. I den nasjonale kartleggingen av bostedsløshet fant Dyb og Johannessen (2009) imidlertid at 378 barn under 18 år var bostedsløse sammen med én forelder i 2008. Majoriteten av disse var bostedsløse sammen med mor. Disse kvinnene kan være bosatt på krisesentre og lignende steder, men for å komme med i kartleggingen må de stå uten et sted å flytte til dersom de skal flytte eller utskrives innen to måneder. Forfatterne anser dette som et høyt tall, og påpeker at kartleggingen viser at barn ikke nødvendigvis skånes når foreldre mister boligen sin (s. 94). Dyb og

Johannessen rapporterer videre at de fleste i denne gruppen er i en akutt situasjon der de midlertidig flytter til slekt eller venner, men viser også at mer enn en fjerdedel av de bostedsløse foreldrene oppga at de hadde vært bostedsløse i mer enn seks måneder eller tilbakevendende over flere år. I tillegg til de barna som befinner seg i en bostedsløs situasjon sammen med en forelder kommer de som opplever at foreldrene er bostedsløse, selv om barnet bor et annet sted. Foreldres bostedsløshet rammer også barn på denne indirekte måten.

Et tema vi vet lite om, er hva foreldre konkret gjør for å bedre situasjonen for barna og familien dersom boligen ikke er tilfredsstillende. Søholt (2007) omtaler dette som forskning om boligstrategier, som er noe annet enn forskning på boligkarrierer; mens sistnevnte representerer et utenfraperspektiv, handler førstnevnte i større grad om hva folk selv prøver å få til – altså et innenfraperspektiv. Søholt kommenterer videre at det er gjort få studier av boligstrategier blant innvandrerfamilier. Hennes egen studie er i så måte et unntak. Oss bekjent, er det gjort enda færre studier, hvis noen, av boligstrategier blant lavinntektsfamilier, der temaet er familiens egen forståelse av hvilke muligheter de har i det boligmarkedet de forholder seg til, og hva slags strategier de anvender for å bedre familiens boligsituasjon. I likhet med Søholt mener vi at slik forskning er svært viktig i policysammenheng. Søholt formulerer poenget slik – riktignok koplet til innvandrere, men like relevant for lavinntekts-gruppen (som jo også består av mange innvandrerfamilier):

Ved å få innsyn i minoritetenes egne anstrengelser og opplevelser av muligheter og hindringer i konkrete boligmarkeder, kan slik kunnskap gi innspill til debatten om *hvordan* en kan arbeide for å lette tilgjengeligheten til tilfredsstillende boligsituasjoner for denne delen av befolkningen, dersom boligfordelingen er skjev i forhold til politiske målsettinger. (Søholt 2007: 28).

Søholts studie av ulike innvandrergruppers strategier på boligmarkedet i Oslo kan kanskje bidra med modeller som er relevante for en studie av lavinntektsfamiliers boligstrategier. Søholt skiller blant annet mellom tilpasningsstrategier, proaktive strategier, reproduserende strategier, reaktive strategier og ingen strategier (se s. 142). Hvilke strategi ulike hushold anvender vil, skriver

hun videre, være avhengig av tilgjengelighetsstrukturen i boligmarkedet og hvordan denne oppleves av ulike hushold. Søholt fant da også tydelige forskjeller mellom gruppene hun studerte. I motsetning til den pakistanske og tamilske gruppen, var den somaliske gruppen mer preget av reaktive strategier, dvs. en resignert tilpasning til det å måtte bo i kommunal bolig.

3.3 Boligstandard

Utviklingen i Norge har generelt gått i retning av mindre boligproblemer. Boligstandarden regnes generelt som å være svært god i Norge (Nordvik 2006). Selv om det finnes enkelte sosiale forskjeller, har de fleste hushold, også de som befinner seg under fattigdomsgrensen, rimelig gode boliger (Fløtten 2003, referert i Grødem 2008).

I norsk sammenheng er forskningen om boligstandard blant lavinntektsfamilier begrenset til noen få studier. Vi vil først og fremst rapportere resultater fra NOVAs undersøkelse Barns levekår, som vi beskrev i forrige avsnitt.

NOVAs studie inneholder en serie spørsmål om familiens boligforhold. I tillegg til spørsmålene om disposisjonsform, som vi allerede har rapportert, ble familiene spurt om boligstørrelse og om opplevde boligulemper. Skeviks (2004) analyser fra den første intervjurunden viste at familiene i lavinntektsfamilier disponerer mindre boliger enn familier i «kontrollutvalget»: gjennomsnittet i lavinntektsutvalget var 4,8 rom, mot kontrollutvalgets 5,7 rom. Videre var det slik at familiene i lavinntektsutvalget i gjennomsnitt disponerte 1 rom per person, mens familiene i kontrollutvalget disponerte 1,4 rom per person. Skevik konkluderte med at det å bo trangt er assosiert med inntektsfattigdom. Blant familiene i lavinntektsutvalget var det særlig familiene med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn som bodde trangt. Dette handler i noen grad om at disse familiene oftere bor i kommunale boliger. Familiene i lavinntektsutvalget rapporterte også langt oftere om boligulemper, så som fukt, kulde og støy, sammenlignet med kontrollutvalget. Andelen med boligrelaterte problemer var særlig høy blant familiene som leide kommunal bolig (resultater rapportert i tabellene 3.3 og 3.4). Skevik konkluderte slik: «Barn som bor i kommunal bolig bor ofte svært trangt, og

de opplever også andre boligproblemer i langt større grad enn barn som ikke bor i kommunal bolig» (s. 48).

Skeviks analyser viste også at andelen «boligfattige» varierte mellom ulike grupper innenfor lavinntektsutvalget (resultater rapportert i tabell 3.10). Boligfattigdom var her definert som det å ha minst to av fem boligulemper (dvs. trangboddhet, fukt, trekk eller kulde, dårlig materiell standard, nabostøy og trafikkstøy). I alt var det ni prosent av familiene som var boligfattige etter denne definisjonen. Multivariate analyser viste signifikante sammenhenger mellom boligfattigdom og etnisk bakgrunn (høyere forekomst blant ikke-vestlige innvandrere) og antall inntektstakere i familien (høyere forekomst i familier der begge foreldrene er uten inntekt).

Grødem (2008) rapporterer at mønsteret tre år etter var svært likt. Å bo trangt var vanligere i lavinntektsfamilier enn blant familier flest, og aller vanligst blant familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn og familier med to voksne uten arbeidsinntekt. Samtidig var forekomsten av boligulemper noe lavere både i lavinntektsgruppen og blant de øvrige familiene, men forskjellen mellom gruppene var fortsatt markant.

Nordvik (2010) har analysert hvordan boligstandarden har utviklet seg for den opprinnelige lavinntektsgruppen over tid, dvs. mellom første og siste undersøkelsestidspunkt. Som allerede nevnt, har mange av de opprinnelige lavinntektsfamiliene hatt en positiv inntektsutvikling i denne perioden, noe man kan anta også reduserer forekomsten av trangboddhet og andre boligrelaterte problemer. Nordviks analyser viser at det er en klar sammenheng mellom inntekts historie og forekomsten av boligproblemer: De som er stabilt fattige eller har en nedadgående inntektsmobilitet, har flere problemer enn de andre gruppene. Disse familiene har også større sannsynlighet for å bo trangt: Nær halvparten av familiene som har vært stabilt fattige eller hatt negativ inntektsmobilitet var trangbodde i 2009. Nordvik viser også at trangboddhet ofte er et stabilt trekk ved familiers boligsituasjon: av alle som var trangbodde i 2003, var nær to tredjedeler det også i 2009. Nordvik oppsummerer slik: «Ganske mange barn i hushold med lav inntekt tilbringer store deler av sin barn- og ungdom i boliger som er små i forhold til husholdsstørrelsen» (s. 117). Vi viser også til Magnusson Turners analyser i dette notatets del II i denne forbindelse. Hennes analyser viser at familier

som var vedvarende fattige, var mer tilbøyelige enn de øvrige familiene til å oppleve trangboddhet på alle tre undersøkelsestidspunkter, men at avstanden mellom gruppene var blitt noe mindre i løpet av perioden.

Nordviks analyser viser også at familiene med de laveste inntektene langt oftere enn andre familier rapporterer om sammensatte boligproblemer. Et positivt mønster er likevel at andelen med ulike boligproblemer synker i alle grupper fra den første til den siste intervjurunden. Nordvik tolker dette som uttrykk for at boligkvalitet er noe foreldre prioriterer når de kan; inntektsøkninger brukes til å redusere boligproblemer. Analysene viser samtidig at det er grupper som blir hengende igjen, og som ikke opplever bedret boligkvalitet i undersøkelsesperioden:

Et bekymringsverdig trekk er (...) at det blant dem som har vært fattige i hele perioden eller opplevd en negativ inntektsmobilitet er mange som har opplevd økning i problemomfang eller som har opplevd ingen endring. I denne gruppen er problemene størst, så ingen endring er jo i seg selv et problem for dem. (Nordvik 2010: 119)

En gruppe peker seg ut som særlig belemret med boligproblemer; de familiene som bor i kommunal bolig (i 2009). Blant disse familiene hadde 32 prosent opplevd en økning i antall boligproblemer, 39 prosent hadde opplevd ingen endring og 29 prosent hadde redusert problemomfanget. Tilsvarende tall for hele det opprinnelige lavinntektsutvalget var 19, 57 og 28 prosent. Nordvik (2010: 12): konkluderer slik: «Tildeling av kommunal bolig ser altså ikke ut til å være en vei ut av vanskelige boforhold».

Også Magnusson Turner har analysert sammenhengen mellom familiens inntektssituasjon og boligproblemer, med utgangspunkt i datamaterialet fra studien Barns levekår (se del II). Hun fant signifikant høyere forekomst av fukt, trekk og kulde i gruppen med vedvarende lavinntekt, enn blant de øvrige familiene. Også i 2006 og 2009 var det signifikante forskjeller mellom disse gruppene, i disfavør av gruppen med vedvarende lavinntekt. Et tilsvarende mønster ble rapportert for spørsmålet om boligens materielle standard: det var en høyere andel av de vedvarende fattige familiene enn blant de øvrige familiene som oppga at boligen hadde dårlig materiell standard, på alle de tre undersøkelsestidspunktene. Magnusson Turner har

også konstruert en indeks der boligulempen (om boligen er for liten, om det er problem med fukt, trekk eller kulde i boligen, om boligen har dårlig materiell standard) og nabolagsulempen (problemer med nabo- og trafikkstøy) ses i sammenheng. Indeksen kan anvendes til å sammenligne boforholdene mellom ulike grupper av familier. Resultatene viser, ikke overraskende, at kvaliteten på boforholdene er dårligere blant familier med vedvarende lavinntekt enn blant familier ellers.

Grødem har med utgangspunkt i det samme datamaterialet diskutert hvordan boligstandard kan operasjonaliseres på måter som fanger både foreldres og barns opplevelser. Hun foreslår å benytte vanlige spørsmål om boligstandard – størrelse, problemer med fukt, kulde o.l. samt materiell standard og støyproblemer – som «foreldreindikatorer», mens barns boligstandard kan fanges med spørsmål om hvorvidt barnet har eget rom, og om det tar med venner hjem på besøk.¹³ Sistnevnte spørsmål kan forstås som et indirekte mål på barns velferd (jf. også Nordvik 2010: 110–111). Grødems analyser viser at det er tydelige sammenhenger mellom de generelle indikatorene på boligstandard og indikatorene på deprivasjon knyttet til boligen, for barn: «(...) there is a strong association between the number of housing problems mentioned by the parents and housing deprivation indicators among children» (s. 114). Samtidig er det ikke slik at foreldrenes opplevelser av ett eller to boligrelaterte problemer har noen effekt: det er barn som bor i boliger som er «run down or low standard» som opplever hjemmet som et uegnet sted å være sammen med venner på, slik det går fram av tabellen under.

Tabell 3 Eget rom og venner på besøk fordelt etter foreldrenes angivelse av boligproblemer. Prosent

	Ingen problemer	Ett problem	To problemer	Minst tre problemer
Har ikke eget rom	16	32	38	66
Tar sjelden el aldri har med venner hjem	22	26	25	43
(minimum N)	(374)	(213)	(77)	(67)

(Kilde: Grødem 2008)

¹³ Grødems utgangspunkt er en empirisk undersøkelse som inneholder nettopp disse spørsmålene. Indikatorene er ikke optimale, men uttrykk for hva det er mulig å få til med dette utgangspunktet.

Multivariate analyser viser at vanlige bakgrunnsfaktorer har mer forklaringskraft når det gjelder barns sannsynlighet for ikke å ha eget rom, enn for sjelden eller aldri å ta med venner hjem. Sannsynligheten for ikke å ha eget rom er større blant barn i innvandrerfamilier, i familier der inntekten er lav, og i familier med mange barn. Betydningen av disse faktorene øker dessuten når analysen også tar hensyn til foreldrenes opplevelse av boligproblemer. Sistnevnte faktor forklarer imidlertid i liten grad hvorfor barn ikke tar med venner hjem.

Nordviks (2010) analyser av hvordan barns tilgang til eget rom påvirkes av familiens inntektshistorie over tid, kan også nevnes i denne sammenhengen. Analysene viser at jo høyere familiens inntekt er over tid, jo større er sannsynligheten for at barna har eget rom. Samtidig er det også blant familiene med de laveste inntektene «en drift i retning av at barna får sitt eget rom» (s. 111). Men, dette er ikke hele bildet. Blant disse familiene er det en relativt stor andel som oppgir at barnet fortsatt deler rom på det siste undersøkelsestidspunktet, også i den eldste aldersgruppen (dvs. barn i alderen 15–18 år). Multivariate analyser viser at sannsynligheten for ikke å ha eget rom (på det siste undersøkelsestidspunktet) er særlig stor for barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.

3.4 Nærmiljøets kvalitet

De fleste bomiljøer i Norge regnes som trygge (Grødem 2008). Samtidig vet vi at bomiljøer har ulik kvalitet. I norsk forskning om lavinntektsfamilier er spørsmålet om nærmiljøets kvalitet viet liten oppmerksomhet. Den omtalte NOVA-studien om barns levekår er ikke noe unntak. I denne undersøkelsen er for eksempel spørsmålene om støy fra naboer og trafikk som hovedregel *ikke* analysert som uttrykk for mangler ved nærmiljøet, men som problemer knyttet til boligen (se for eksempel Grødem 2008). Et unntak er Magnusson Turners analyser i dette notatets del II. Magnusson Turner anvender støy fra naboer og trafikk som indikatorer på nærmiljøets kvalitet. Når hun sammenligner familier med vedvarende lavinntekt med de øvrige familiene i undersøkelsen, finner hun signifikante forskjeller i andelen som har problemer med nabostøy i 2003 og 2009, men ikke i 2006. Når det gjelder trafikkstøy var forskjellen mellom gruppene bare signifikant på det siste undersøkelsestids-

punktet. Heller ikke i den kvalitative norske forskningen om lavinntektsfamilier er nærmiljøet viet særlig oppmerksomhet.

Aarland og Nordvik (2008) viser til DiPasquale og Gleasers (1999) forskning om hvordan nærmiljøet påvirkes av hva slags disposisjonsform som dominerer i et område. Den grunnleggende tanken hos disse forfatterne er at mange av folks handlinger og valg påvirker deres bomiljø, både fysisk og sosialt. Denne påvirkningen viser seg gjennom både boligpriser og husleier. Påvirkningen regnes videre som å være kjent av de involverte aktørene. Resonnementet bygger på forutsetningen om at folk som bor i boliger de eier selv, har sterkere interesse i å ta vare på boligen og nærmiljøet. Følgelig vil det å bo i en leid bolig i et område med mange eierboliger potensielt representere en annen situasjon enn å bo i en leid bolig i et område som domineres av utleieboliger. Innsatsen fra boligeiere gir gevinster for andre i samme område, noe som kan gjøre både eie og nyinvesteringer lønnsomt. Slike sammenhenger omtales som indirekte effekter. Vi diskuterer dette temaet mer inngående i kapittel 5.

3.5 Flyttemønstre og boligkarrierer

Aarland og Nordvik (2008) påpeker at det er vanlig å regne det å bo i samme bolig eller boområde over tid som en viktig kvalitet i seg selv. De viser også til at i det norske boligmarkedet er det slik at bostabiliteten er lavere i leiemarkedet enn i eiermarkedet.¹⁴ Dette henger sammen med måten leiemarkedet fungerer på:

Problemet ligger dels i et privat leietilbud som i stor grad består av boliger som beveger seg mellom eie- og leiesegmentet av markedet. Kommunale utleierye på den annen side er ofte interessert i høy omløpshastighet i sine boliger slik at de har boliger tilgjengelige ved akutte problemer. Vi har i liten grad langsiktige institusjonelle aktører på leiemarkedets tilbudsside (s. 22).

Aarland og Nordvik påpeker samtidig at det ikke er gitt at det mest fornuftige er å satse på å få flest mulig av de husholdningene som har problemer

¹⁴ Forfatterne viser her til Nordvik (2004).

med å oppnå stabilitet i bosituasjonen over i eierboliger. Et mulig alternativ er å satse på tiltak knyttet til leiemarkedet – tiltak som bidra til å etablere «en langsiktig og stabil leiesektor».

Men hva vet vi om flyttemønstre og boligkarrierer blant norske lavinntektsfamilier? Den nevnte surveyundersøkelsen som NOVA har gjennomført, bidrar med noe kunnskap. Basert på den første datainnsamlingen viser Skevik (2004) at barn i lavinntektsfamilier oftere har flyttet minst én gang i løpet av de siste 3–4 år, sammenlignet med barn i familier flest (s. 44). Et tilsvarende mønster viste seg også da familiene ble intervjuet på nytt, tre år etter. Barna i familiene som deltok i undersøkelsen var da blitt mellom 10 og 15 år. Blant familiene i lavinntektsutvalget hadde en fjerdedel flyttet i perioden mellom de to intervjurundene. Tilsvarende tall for kontrollutvalget var 14 prosent. Grødem viser også til Bråten og medarbeideres undersøkelse fra Oslo, der et tilsvarende mønster ble rapportert: «for barn i skolealder er flyttehyppigheten langt høyere for barn i fattige familier enn andre» (s. 63).

Å flytte trenger ikke være negativt. I NOVAs studie viser tallene at av alle lavinntektsfamilier som flyttet i den angitte perioden, flyttet nærmere halvparten inn i en selveierbolig. Andelen som flytter mellom utleieboliger er på 30 prosent, mens 10 prosent flyttet til en leid bolig fra andre disposisjonsformer.

Både Nordvik (2010) og Magnusson Turner (del II av dette notatet) har studert sammenhengen mellom familiers inntektshistorie og flytting, med utgangspunkt i datamaterialet fra NOVAs studie. Nordvik skiller mellom tre grupper (som alle tilhører den opprinnelige lavinntektsgruppen); familier som er stabilt fattige, familier som er stabilt ikke-fattige og familier preget av oppadgående mobilitet. Utgangspunktet for kategoriseringen er en inntektsvariabel som måler utviklingen i familiens status mellom den første og siste treårsperioden i undersøkelsen (2000–2003 og 2005–2007). Konklusjonen er at variasjonen i flytteaktivitet er svært liten mellom disse gruppene; lav inntekt over tid skaper ikke spesielt høy flytteaktivitet. Nordvik spekulerer i forlengelsen av dette på om flyttinger blant familier som har hatt positiv inntektsutvikling skyldes at de har hatt mulighet til å bedre sine boforhold, mens det blant dem som har hatt stabilt lave inntekter er flere som flytter fordi de må. De velferdsmessige konsekvensene av slike flyttinger

kan, slik Nordvik nevner, være svært forskjellige. Nordvik diskuterer videre noen mulige problemer med det datamaterialet han har analysert: selve den måten materialet er samlet inn på kan tenkes å føre til underrapportering av flytteaktiviteten. Hushold med mange flyttinger er vanskeligere å få tak i, og kan tenkes å bli underrepresentert i andre og tredje runde med intervjuer.

Magnusson Turner (del II av dette notatet) har analysert flyttefrevenser blant familiene i Barns levekår-studien, men gått fram på en annen måte. Hun skiller ikke mellom det opprinnelige lavinntektsutvalget og utvalget av familier flest, men slår sammen disse utvalgene til en samlet database. Hun konstruerer videre et mål på vedvarende fattigdom, der alle som skårer under grenseverdien betraktes som vedvarende fattige uansett hvilket utvalg de opprinnelig kom fra. Vedvarende fattigdom er definert som det å ha inntekt under fattigdomsgrensen (60 prosent) i inneværende år, samt to av de tre foregående år. Men denne definisjonen studerer Magnusson Turner sammenhengen mellom lavinntekt og flyttefrekvens i to tidsperioder, perioden 2003–2006 og perioden 2006–2009. Hun finner at de vedvarende fattige familiene flyttet oftere enn de øvrige familiene, og at flyttefrekvensen var høyest blant familiene i leid bolig. Flyttefrekvensen avtar med tiden, og forskjellen mellom gruppene er ikke lenger signifikant for den siste tidsperioden. Det som skiller familiene fra hverandre, er imidlertid *fra* hva slags bolig og *til* hva slags bolig de flytter. De vedvarende fattige familiene flytter i større utstrekning mellom leide boliger sammenlignet med de øvrige familiene i materialet. De vedvarende fattige familiene har også mindre tilbøyelighet til å flytte fra leid til eid bolig, dvs. til å ta et skritt oppover i boligkarrierestigen.

Hvorvidt bostabilitet er et gode, kommer selvsagt an på hva slags bolig man bor i. Det kan derfor være relevant å studere bostabiliteten i de boligene som har vist seg å være av dårligere kvalitet enn andre boliger; kommunale leieboliger. Kommunale boliger for vanskeligstilte er i utgangspunktet et midlertidig tilbud. Stefansen og Skevik (2006) har imidlertid vist at de fleste som bor i kommunal bolig har bodd der lenge, i gjennomsnitt fem år. Det betyr at en relativt stor andel blir boende i kommunale boliger store deler av barnas oppvekst. Blant 10–12 åringene i undersøkelsen hadde for eksempel 42 prosent bodd i den kommunale boligen siden de var seks år, dvs. hele

barneskoleperioden. Forfatterne påpeker at det kan virke uheldig at barnefamilier blir boende så lenge i midlertidige botilbud. Fra familienes synspunkt kan det imidlertid være annerledes; stabiliteten kan være et gode i en ellers vanskelig livssituasjon. Hvordan man skal vurdere denne situasjonen kommer an på boligens kvalitet. Stefansen og Skeviks analyser viser at familier som bor i kommunale boliger gjennomgående bor trangere, og i boliger med lavere materiell standard, enn andre lavinntektsfamilier som leier andre typer av boliger. Når botiden er lang i slike boliger, er det rimelig å betrakte den lave standarden som problematisk. Forfatterne konkluderer slik:

Når det offentlige setter inn tiltak for å hjelpe familier som allerede er i en vanskelig situasjon, er altså boligen av betydelig dårligere kvalitet enn hjemmene til majoriteten av barn i Norge (s. 250).

I likhet med de forskerne vi har referert til, har vår beskrivelse av flyttemønstre fokusert på flytting som et individuelt fenomen – enten flyttingen bidrar til at barn kommer i en bedre bosituasjon eller ikke.¹⁵ Flytting har imidlertid også indirekte virkninger. Frønes og Strømme (2010) påpeker blant annet at sosial ekskludering ofte finner sted ved at ressursfattige grupper blir værende i miljøer som andre flytter fra. Det som gjerne betegnes som bostabilitet, kan med andre ord representere ulemper for barn i denne typen situasjoner. I norsk forskning om lavinntektsfamiliers boforhold, er slike «flyttevirkninger» lite tematisert.

¹⁵ Se for eksempel Nordvik (2010: 107-8) om flytting som både noe positivt og negativt i levekårssammenheng.

4 Barns opplevelse av dårlige boforhold

Grødem (2008) påpeker at den internasjonale forskningen om inntektsfattigdom i liten grad har fokusert på hvordan lav familieinntekt faktisk påvirker barn (se også Ridge 2002). Problemet understrekes ved at studier av inntektsfattigdom heller ikke sier særlig mye om hvordan lav inntekt påvirker voksnes livssituasjon. Grødem viser videre til en rekke studier som indikerer at det er lite overlapp mellom fattigdom definert som lav inntekt og deprivasjon.¹⁶

Low-income families are more at risk than others for having poor levels of living, but many low-income families appear to have perfectly adequate living conditions – and some people with poor levels of living have incomes well above the poverty line. Low income and deprivation are linked, but not identical phenomena. (Grødem 2008: 107).

Vår gjennomgang av lavinntektsfamiliers bosituasjon bekrefter Grødems poeng; lavinntektsfamilier har større risiko for å ha dårlige boforhold, samtidig som en relativt stor andel av dem som eier boligen sin, verken har problemer med støy fra naboer eller trafikk og bor i boliger med god standard. Samtidig finnes det undergrupper som har en svært dårlig bosituasjon, og risikoen er størst for de familiene som er i en vedvarende lavinntektssituasjon.

Fløtten og Pedersen (2009) trekker fram forskning der barn selv kommer til orde om hva de anser som nødvendig for barn i sin alminnelighet, og for seg selv, som viktig (jf. også Sandbæk 2004a). Et tilsvarende poeng kan knyttes til boforhold. Den forskningen vi har referert til, til nå, forteller lite om hvordan barn i ulike aldersgrupper vurderer boligen de bor i, og nærmiljøet de ferdes i, eller hva barn mener er gode boliger og

¹⁶ De norske referansene er Fløtten (1999; 2003) og Skevik (2005).

oppvekstmiljøer i sin alminnelighet. Vi vet med andre ord lite om hva barn selv legger vekt på når de vurderer boforhold som ramme om sin egen og andre barns oppvekst. Dette føyer seg inn i bildet av forskning om barn i lavinntektsfamilier generelt:

There has been little engagement with children themselves about things that they themselves would consider essential for their material and social well-being. (Ridge 2002: 4)

Som Sandbæk diskuterer er det samtidig ikke noen enkel oppgave å inkludere barn i forskning om levekår (s. 35):

Å benytte barn som informanter, stiller forskerne overfor en del metodiske avveininger. Hvilke type spørsmål bør og kan barn besvare selv? Hvor gamle må barn være før de kan svare på ulike spørsmål.

Disse problemstillingene er altså dels av forskningsetisk karakter. De settes også på spissen dersom man inkluderer barn fra vanskeligstilte familier i forskningen.

Aarland og Nordvik (2008: 26) berører noen av de problemene man står overfor når kvaliteten på boforholdene og konsekvenser for barns livsutfoldelse skal studeres empirisk. De påpeker at flere sammenhenger det vises til framstår som «litt spekulative hypoteser». Implikasjonen er at man bør være varsom med å trekke for bastante konklusjoner om årsakssammenhenger.

Samtidig bidrar kvalitative studier med viktig innsikt: Flere studier viser at barn som bor dårlig skammer seg over boligen og vegrer seg for å ta med venner hjem på besøk: boligen er uegnet eller det er ingenting å gjøre der (Ridge 2002, van der Hoek 2005). Slike mønstre forteller at boligen er viktig som noe mer enn en *ramme* rundt barns hverdagsliv: den er også et konkret uttrykk for hvor på rangstigen familien befinner seg, og kan i så måte tenkes å ha stor betydning for barns opplevelse av hvem de er i forhold til andre. Hvordan slike prosesser virker inn på områder som skoleprestasjoner, helse med mer, er vanskelig å si, men det er mulig å tenke seg at «effekten av» boligproblemer er en sammensatt størrelse, som også virker gjennom en slik identitets- eller selvoppfattelsesdimensjon.

Et annet viktig poeng som fremheves i den kvalitative litteraturen, er at det som er kort tid for en voksen kan være lang tid for et barn (f.eks. Ridge 2002). Koplet til boligproblemer er poenget at for voksne kan et midlertidig opphold i en dårlig bolig oppleves nettopp som midlertidig. For barn kan tilsvarende periode oppleves som «hele livet», og dessuten inntreffe i faser der barnet er særlig sårbart (jf. Frønes og Strømme 2009). Vi kan for eksempel anta at det er et betydelig større problem for eldre barn og ungdommer å ikke kunne invitere venner hjem, enn det er for barn i barnehagealder. Et sitat fra Moshuus og medforfatteres (2010) intervjuer kan illustrere hvordan barn kan uttrykke seg om det å ikke kunne ha med venner hjem:

Av og til synes jeg det er litt dumt å ta med venner hjem, fordi noen har tegnet på veggene våre. Det er flaut, fordi alle de andre har det så fint i husene sine. Her er det revet i tapeten og skrevet på veggen (...) Når jeg våkner opp i helgene, har jeg bare lyst til å støvsuge sånn at det skal være fint hvis vi får besøk. Så da støvsuger jeg. Så koster jeg ute i hagen. (Moshuus m.fl. 2010: 63)

Hvordan barn selv opplever dårlige boforhold, har knapt vært et tema i norsk velferdsforskning. Vi vet derfor svært lite om hvordan det påvirker barns muligheter til utfoldelse og deres identitet, at de bor dårlig (jf. Stefansen og Skevik 2006). Foreliggende kvalitative studier gir imidlertid et gløtt inn i hva slags boligsituasjoner fattige barnefamilier må håndtere. I disse studiene er ikke boligsituasjonen hovedtemaet, men som regel tatt med som del av beskrivelsen av familien og familiens økonomiske situasjon. Vi gjengir noen eksempler som illustrasjon, først tre fra Thorød (2006), deretter tre fra Moshuus m.fl. (2010):

[Brit] og de tre barna bor til leie, i en leilighet med bare to soverom. Trangboddheten gjør det vanskelig for barna å ha med venner hjem og setter også grenser for Brits eget sosiale liv. Hun drømmer om å kunne reise egenkapital til å kjøpe sin egen bolig, men det er ikke realistisk i overskuelig framtid. (Thorød 2006: 30).

[Familien] har sju barn. De bor i en nedslitt kommunal enebolig. Både ute og inne slår fattigdommen imot en. Huset er dårlig vedlikeholdt, det er råte i gulvene, sprukne gulvbelegg og gamle vegg-tilvegg-tepper som er umulige å få rene. (Thorød 2006: 34)

[Hans] er gift, har to barn og bor til leie i et nedslitt hus i en industriby. (...) Noen uheldige økonomiske disposisjoner i ung alder har fulgt med på lasset, slik at de aldri har fått etablert seg på boligmarkedet i egen bolig. Derfor har det også blitt en del flyttinger, med resultat av at barna har mistet litt av fotfestet i lokalmiljøet. (Thorød 2006: 39)

[Lena] bodde i en leilighet hun hadde fått av kommunen sammen med sine to barn på 16 og 11. Hun hadde nesten ingen kontakt med sine naboer i boligkomplekset hvor familien bodde. De fleste som bodde der var enslige. Flere hadde rusproblemer. (Moshuus m.fl. 2010: 51)

[Familien på fire] bor svært kummerlig. Soverommet er stengt fra stuen med et teppe. Alle sover her. Bygningen familien bor i er preget av manglende vedlikehold. (Moshuus m.fl. 2010: 56)

Peter er 35 år, tidligere narkoman og alenefar til en jente på syv år. De bor sammen i en liten leilighet i et kompleks av kommunale leiligheter i en bydel i Oslo. Boligkomplekset har dårlig rykte lokalt og det foregår fra tid til annen heroinomsetning fra enkelte av leilighetene. (Moshuus m.fl. 2010: 68)

Eksemplene viser at dårlige boforhold påvirker barn både direkte og indirekte (jf. Andenæs 2004). Dårlig boligstandard setter grenser for hva barnet kan gjøre innenfor hjemmets fire vegger. På tilsvarende vis vil et problembelastet nabolag virke negativt inn på barns utfoldelsesmuligheter. Hva slags boliger man tilbyr vanskeligstilte familier handler i tillegg om hva slags vilkår man gir foreldre for å yte god omsorg (se Andenæs 2004); det er åpenbart at det er mer utfordrende å skjøtte vår tids omsorgsoppgaver i en liten og nedslitt leilighet i et kommunalt boligkompleks, enn i en større bolig i et vel-fungerende område.

Nyere forskning om fattige barnefamilier har tematisert foreldrenes betydning for hvordan barn opplever den situasjonen de er i. Flere studier viser at fordi foreldre med lav inntekt prioriterer barnas behov framfor sine egne, kan barn framstå som mindre depriverte enn foreldrene (Sandbæk 2004a). Basert på intervjuer med foreldre i 26 lavinntektsfamilier med barn i alderen 11–13 år, viser for eksempel Thorød (2006) at foreldrene strekker

seg langt for at barna skal få en så normal barndom som mulig, dvs. at de skal kunne ha og gjøre de samme tingene som barn flest. Thorøds studie viser også at foreldre ikke alltid klarer å skjerme barna: de forsøker å oppnå likhet, men ressursene strekker ikke til. Skjerming er her å forstå som:

(...) strategier for å hindre eller dempe negative følger av at familieøkonomien kan begrense mulighetene for å oppnå det som er vanlig blant barn flest. Gjennom økonomiske disposisjoner og tilretteleggelse for deltakelse i skole, fritidsaktiviteter og jevnaldersmiljø, kan foreldrene søke å skape et beskyttet rom der barna i lavinntektsfamilier i minst mulig grad skiller seg fra barn i bedre stilte familier. (Thorød 2006: 13).

Thorød viser til flere internasjonale studier som omhandler fattige foreldres skjermingsstrategier (blant annet Ridge 2002; van der Hoek 2002; Sloth 2004). Som i hennes egen studie, er det fordelingen av familiens økonomiske midler som står sentralt, dvs. hvordan foreldre gjennom ulike disposisjoner klarer å opprettholde en så normal situasjon som mulig for barna. I denne sammenhengen er det relevant å påpeke at mens penger kan fordeles slik at barn merker mindre til familiens vanskelige økonomiske situasjon, er en dårlig bolig noe det er vanskeligere, kanskje umulig, for foreldre å skjerme barna fra. Fukt, trekk og kulde vil ramme både barn og voksne. Det samme gjelder støyproblemer, lav materiell standard og trangboddhet.

Om foreldre ikke kan skjerme barnet fra boligproblemer av ulikt slag, er det mulig å tenke seg foreldrestrategier som kan hjelpe barnet til å håndtere situasjonen, og dermed dempe de potensielt negative effektene de mangelfulle materielle levekårene kan ha på lengre sikt. Thorød (2006) viser for eksempel at foreldres åpenhet om den økonomiske situasjonen kan forstås som en type skjerming; gjennom åpenheten kan barna hjelpes til å forstå situasjonen, og knytte verdighet til å mestre den. På tilsvarende måte kan en tenke seg at boligproblemer kan håndteres. I norsk sammenheng finnes det ikke forskning som belyser hva foreldre gjør for å hjelpe barn med å håndtere boligproblemer. Det samme gjelder spørsmålet om hvordan foreldre forholder seg til nærmiljøet, og barnets muligheter til å utfolde seg der, dersom dette er problembelastet.

Det kan være at foreldre som bor i nedslitte områder forsøker å kompensere for mangler ved nærmiljøet, for eksempel gjennom å ta barnet med til andre områder for lek og utfoldelse. Samtidig kan en tenke seg at nærmiljøet er det eneste alternativet, siden det å oppsøke andre steder ofte involverer penger. Hvorvidt dette er tilfelle i Norge, vet vi ikke. En svensk studie viser imidlertid at det er stor variasjon mellom grupper av barn (aldersgruppe 11–14) i hvor stor betydning nærmiljøet har i deres hverdagsliv (van der Burgt 2006). Mens noen barn lever «rumslig utbredde» hverdagsliv, lever andre barn «rumslig koncentrerte» hverdagsliv. For sistnevnte gruppe vil antakelig negative aspekter ved nærmiljøet ha særlig stor innvirkning. Forskning fra USA viser dessuten at det er systematiske forskjeller mellom barn etter hvilken sosial klasse familien tilhører langs denne akse: Basert på deltakende observasjon og intervjuer med foreldre og barn i 10–12-årsalderen, viser Lareau (2003) at nabolaget er en mye viktigere arena for lek og utfoldelse for arbeiderklassebarn og barn fra fattige familier enn for middelklassebarna. Et mønster som er paradoksalt, siden nabolaget og nærmiljøet til middelklassebarn som oftest er både tryggere og bedre utstyrt enn nabolaget til arbeiderklassebarn og barn i fattige familier.

I en britisk studie av barn i familier som har mottatt sosialhjelp i minst seks måneder, viser Ridge (2002) et tilsvarende bilde: fattige barn (i skolealder) tilbringer ofte svært mye tid i nærmiljøet – fordi de ikke har penger til å dra andre steder. I slike situasjoner blir kvaliteten på nærmiljøet avgjørende for barns utfoldelsesmuligheter:

Without access to transport, to move freely out of their immediate environment and to develop social networks and activities further afield, many of the children and young people were confined to their immediate locality. The quality and safety of the neighborhood and the local community is an important consideration for such children. (Ridge 2002: 89).

For many, these [local environments] were characterized by insecurity, a lack of social space and in some cases, even hostility. (Ridge 2002: 91)

Samtidig viser forskning at barn kjenner seg hjemme der de bor, og mener at området de bor i er bra, selv om det sett utenfra kan mangle kvaliteter (van der Burgt 2006). Slike mønstre aktualiserer et viktig spørsmål i forskningen om barns boforhold; hvem skal få avgjøre om et område er bra å bo i eller ikke? Skal forskningen ta utgangspunkt i et utenfra-perspektiv, der barns boliger og nærmiljø vurderes ut fra «objektive kriterier» eller skal barns innenfra-perspektiv (også) legges til grunn? Vi viser for øvrig til Søholts (2007) diskusjon av hva som ligger i betegnelser som utenfra- og innenfra-perspektiv i boligforskningen.

Trolig er studier av begge typer viktige for kunnskapsutviklingen på feltet: forskning basert på standardiserte mål er viktig for å identifisere områder med større problembelastning enn andre, og studere deres utvikling over tid, mens forskning der også barns opplevelse av boligen og nærmiljøet trekkes inn vil bidra med større forståelse av hvilke kvaliteter som også finnes i områder som skårer høyt på problembelastning. Slik forskning kan også gi innsikt i hva slags strategier folk anvender for å opprettholde et verdig liv i en vanskelig situasjon (jf. Thorød 2006, Moshuus m.fl. 2010). Å utforske dynamikken mellom objektive kriterier og subjektive opplevelser, og hvilke effekter på barn som kan tilskrives hver av dem, peker seg ut som viktig. Uten å trekke det for langt kan en kanskje anta at det å fastholde et positivt bilde av ens nærmiljø selv om det objektivt sett er belastet med problemer av ulikt slag, kan beskytte barn mot negative utfall.

Et eksempel på en studie som legger et slikt dynamisk perspektiv til grunn, er Ghate og Hazels (2002) studie fra Storbritannia. De diskuterer blant annet hvordan man kan identifisere problembelastede nærmiljø («poor neighbourhoods»), og anvender det de omtaler som områdevariabler for å avgrense denne typen kontekster:

- andel voksne uten jobb
- andel familier som bor trangt
- andel eneforsørgere
- andel familier i kommunale boliger
- andel familier i lavere sosiale klasser
- andel familier uten bil og
- andel familier som flyttet siste år

Spørsmålene de undersøker er blant annet hvordan barn håndterer å vokse opp i depriverte områder, avgrenset med utgangspunkt i slike variabler, samt hvilke sammenhenger det er mellom ulike typer problemer i nærmiljøet og negative utfall for barn. Denne typen forskning er ikke gjennomført i norsk sammenheng.

Oppsummert kan vi si at det å studere hva dårlige boforhold betyr for barn er en vanskelig øvelse. Vi kan også konkludere med at i norsk sammenheng er kunnskapen om hvordan dårlige boforhold påvirker barns hverdagsliv og selvidentitet lite utviklet. Det vi vet er ikke basert på systematiske studier, men fremkommer indirekte i studier som fokuserer på effekter av fattigdom mer generelt. Hvordan dårlige boforhold oppleves og håndteres av ulike grupper av barn, er heller ikke studert i særlig grad. Vi kan imidlertid anta at både alder, kjønn og etnisk bakgrunn har betydning for slike forhold. I tillegg kommer variasjoner i familiens boligsituasjon og framtidsutsikter på boligmarkedet.

5 Översikt över den internationella forskningen om barn och boende

Även om länderna inom EU & EES tillhör de rikaste i världen lever 17 procent av dess invånare på tröskeln till fattigdom, det vill säga har en disponibel inkomst som understiger 60 procent av medianinkomsten i respektive land. I många fall är det familjer med barn som tillhör gruppen med risk för fattigdom.

I en studie av barnfattigdom i Danmark, Norge och Sverige visar Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg (2010) att fattigdomen bland barn alltmer kommer att få en etnisk karaktär. Medan fattigdomen minskar bland barn födda i de undersökta länderna, ökar den bland barn med invandrarbakgrund. Fattigdomen bland barn med bakgrund i medel- och låginkomstländer är inte bara högre, den har också längre varaktighet. Dessa barn har också ett annat bosättningsmönster än de infödda barnen, i så måtto att de bor i grannskap som kännetecknas av hög barnfattigdom (Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg 2010). Fattigdomen avtar med föräldrarnas vistelsetid men samvarierar också med föräldrarnas utbildning och ställning på arbetsmarknaden. En faktor som har stor betydelse för att förklara omfattningen på barnfattigdom är den låga sysselsättningsgraden bland flyktingar och andra invandrare. Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg (2010) hänvisar till OECD:s studier av sysselsättning 2003 av vilken det framgår att skillnaden mellan den invandrade och den infödda befolkningens sysselsättningsgrad är som störst i Sverige och Danmark bland länderna i EU 15. Gapet i dessa länder är 10 procent medan det är två procent i Norge. Fattigdomen bland barn med invandrarbakgrund har också utvecklats i en gynnsammare riktning i Norge jämfört med i Sverige och Danmark.

Fattigdom kan komma till uttryck på många olika sätt. Ett påtagligt sådant är undermåliga boendeförhållanden. I studien «Study on housing and exclusion: welfare policies, housing provision and labour markets», finansierad av EU:s gemenskapsprogram för sysselsättning och solidaritet (Progress 2007–2013), undersöktes vilka samband som finns mellan ekonomisk fattigdom och människors boendeförhållanden. Den springande frågan i studien är huruvida ekonomisk fattigdom med nödvändighet också leder till fattiga bostadsförhållanden, och i vad mån bostadspolitiken kan bidra till att bryta detta samband. I samtliga länder som studerades finns ett samband mellan ekonomisk fattigdom och boende – fattiga människor har i högre grad än andra dåliga boendeförhållanden. Men i länder där boendeförhållandena överlag är goda, är de också goda för de fattiga. Detta beror först och främst på den allmänna inkomstnivån i dessa länder, men också på bostadspolitiska interventioner. Det finns också ett samband mellan arbetslöshet, utsatta bostadsområden och framväxten av en kultur av fattigdom. I vissa länder leder detta till en ökad andel sysselsatta i den informella ekonomin, i andra länder till långvarig arbetslöshet (Magnusson Turner 2010).

Det finns en omfattande norsk forskning om barnfattigdom, och strategier för att hantera långvarig fattigdom, varav ett flertal utförts vid NOVA (se bland andra Backe-Hansen 2004, Sandbæk och West Pedersen 2010). Däremot är det endast i begränsad utsträckning som bostaden och bostadsområdet står i fokus för dessa studier. Den internationella forskningen som tar fasta på sambandet mellan barns levnadsvillkor och uppväxtmiljö finner vi i bland annat forskningen om bostadsområdets grannskapseffekter. Det finns en betydande forskning om effekter av att växa upp inte bara i fattiga familjer utan också i bostadsområden som kännetecknas av att vara fattiga och utsatta. Forskningen har sin upprinnelse i USA (Galster 2003, Galster och Santiago, 2005, etc.). Men under de senare åren har forskningen också kommit att fokusera på förhållande i europeiska bostadsområden (Galster, Andersson, Musterd, Kauppinen 2008, Andersson och Musterd 2010). Utgångspunkten är att bostadsområdets fysiska och sociala struktur har betydelse för människors livsvillkor och framtida karriärmöjligheter, även när vi kontrollerer för familjens och individens egenskaper. Ett fåtal studier analyserar grannskapseffekter på barn och ungas

levnadsvillkor. Några exempel är fyra svenska avhandlingar i kulturgeografi. Andersson (2001) undersökte hur en uppväxt i olika typer av bostadsområden inverkar på individens socioekonomiska karriär. Sundlöf (2008) och Bergsten (2010) har i livsloppsstudier följt barn i storstadsområden respektive i medelstora städer och undersökt vilka effekter som uppväxten i olika typer av bostadsområden har för studieresultat i gymnasieskolan, övergång till högskolestudier, risken för arbetslöshet och inkomstutveckling i vuxen ålder.

Den socioekonomiska och etniska segregationen i många västerländska städer innebär att invånare med olika bakgrund lever i skilda bostadsområden. Van der Burgt (2006) undersöker i sin doktorsavhandling vad det betyder för barn att bo segregat. Var rör man sig? Var bor kamraterna? Och var känner man sig trygg? Och hur formas barnens uppfattning om det egna och andras bostadsområden?

Forskningen om grannskapseffekter har varit koncentrerad på bostadsområdet och dess egenskaper, men har också med tiden kommit att inkludera skolan och dess effekter. Vi kommer inte att beröra den forskningen annat än indirekt i nedanstående litteraturgenomgång. Men det finns ändå anledning att även närmare studera skolans betydelse, särskilt mot bakgrund av de resultat som Brännström (2007) kommer fram till, nämligen att i en svensk kontext har skolans grannskapseffekter större betydelse än bostadsområdets grannskapseffekter.

5.1 Boendet betydelse – trångboddhet

De problem som är förknippade med att barn växer upp i utsatta bostadsområden utgör en stor utmaning för politiker och beslutsfattare (Barnes, Butt och Tomaszewski 2010). I UK är det omkring en miljon barn och unga vuxna som lever i utsatta bostadsområden med bostäder av låg materiell standard, trångboddhet och tillfälliga bostäder. En annan faktor som kännetecknar levnadsvillkoren för dessa barn är näringsbrist. Barn och unga vuxna är också den grupp som påverkas mest av boendeförhållandena, sedan de tillbringar så mycket tid i hemmet.

Forskningen har visat på starkt sambandet mellan att växa upp i utsatta bostadsområden och försämrade levnadsvillkor. Shawn (2004) refererar i

Barnes, Butt och Tomaszewiski (2010), pekar särskilt på barnens hälsa och effekter av en låg bostadsstandard såsom hälsoproblem förorsakade av fukt och mögel. Det finns också betydande hälsoeffekter förknippade med trångboddhet, såsom större risk för infektioner. Men Barnes, Butt och Tomaszewiski (2010) pekar också på att trångboddhet kan ge andra mer långsiktiga effekter i form av en långsammare utveckling. Trångboddhet har också direkta effekter på barns skolprestationer, därför att trångboddhet ofta innebär att barn saknar en rofylld plats för sitt hemarbete. Forskningen har också visat på ett starkt samband mellan bristfälliga boendeförhållanden och försämrade skolprestationer. Det är en effekt som kvarstår även när man kontrollerar för individuella faktorer.

Barnes, Butt och Tomaszewiski (2010) menar att det saknas forskning om effekter av bristfälliga boendeförhållanden och andra aspekter av barns levnadsvillkor såsom välbefinnande, trygghet och sociala relationer. De betonar dessutom att forskningen inte har studerat de långsiktiga effekterna av bristfälliga boendeförhållanden, utan istället fokuserat på tvärsnittsstudier vid ett enstaka tillfälle. Ett avgörande skäl för att anlägga ett dynamiskt perspektiv på effekter av bristfälliga boendeförhållanden är att forskningen har visat att det inte är graden av fattigdom som är förklaringen till familjers exkludering, utan fattigdomens varaktighet. Det dynamiska perspektivet är också väsentligt för att få en bättre kunskap om vem som får problem och varför, samt de mekanismer och händelser som förklarar rörelser in i och ut ur fattigdom.

Det finns en omfattande forskning om fattigdomens långsiktiga inverkan på barns levnadsvillkor. Däremot saknas det motsvarande forskning om boendeförhållanden. I de fall boendeförhållanden inkluderats har det varit som en av många indikatorer på social deprivation. Barnes, Butt och Tomaszewiski (2010) tar i sin studie fasta på det kunskapsgap som finns om hur barn långsiktigt påverkas av sina boendeförhållanden. Studien baseras på en longitudinell databas över brittiska barn i ålder 0–15 år över en femårsperiod och handlar om effekter av boendeförhållandena på barns levnadsvillkor såsom hälsa, trygghet, glädje, skolprestation och ekonomisk trygghet. Bristande boendeförhållanden definierades som trångboddhet, eftersatt underhåll och otillräcklig uppvärmning av bostaden. Resultatet av studien

visar att tiden med bristande boendeförhållanden har negativa effekter på barnens levnadsvillkor. Det är effekter som kvarstår även efter att författarna kontrollerat för andra relevanta sociodemografiska och ekonomiska faktorer. Resultaten pekar också på att de negativa effekterna ökar med tid med bristande boendeförhållanden.

Men effekterna varierar också med vilka brister som finns i boendeförhållandena. Trångboddhet samvarierade med ängslan över hälsan, avsaknad av plats för studier, avstängning från skolan och en familjeekonomisk situation som inte medgav en årlig semester, ej heller nya kläder till barnen. Särskilt ängslan över hälsan och familjens ekonomiska bekymmer ökade med tid i trångboddhet. Det fanns också en annan effekt som samvarierade med trångboddhet, nämligen en lägre fysisk aktivitet i jämförelse med barn som inte var trångbodda. Annan forskning har visat att dåligt underhållna bostäder ger upphov till hälsoproblem bland barnen. Barnes, Butt och Tomaszewski (2010) bekräftar dessa resultat i sin studie. Bland barnen i trångboddhet var förekomsten av astma och magproblem högre än bland övriga barn. Dessa barn hade också, oberoende av om de bott i dessa bostäder under kort eller lång tid, en högre sannolikhet för att röka, dricka alkohol och använda andra droger. Med tid i dåligt underhållna bostäder ökade barnens oro över familjen, och barnen upplevde också en minskad glädje. Bland barnen i bostäder som var dåligt uppvärmda fanns även andra problem av främst ekonomisk natur. Den materiella standarden var sämre bland dessa barn och annan forskning har också visat ett samband mellan låg disponibel inkomst och näringsbrist.

Barnes, Butt och Tomaszewski (2010) diskuterar också kortfattat andra faktorer som har betydelse för barns levnadsvillkor. De fann att barnens bristande hälsa samvarierade med föräldrarnas bristande hälsa och att flickor oroar sig mer än pojkar över att bli rånade. De fann också att barn som saknade en plats för studier och hemarbete, framför allt bodde i hyresbostad och därtill i områden som kännetecknades av en hög andel etniska minoriteter, fattiga familjer och familjer med många medlemmar. De fann därtill att pojkar och barn till ensamstående mödrar samt barn som hade flyttat mycket, tenderade att prestera sämre i skolan.

Barnes, Butt och Tomaszewiski (2010) analyserar också vilka barn som har en ökad risk för bristande boendeförhållanden. Deras resultat visade att barn som bodde i hyresbostad (både privat och offentlig) hade en högre risk för bristande boendeförhållanden jämfört med barn i ägd bostad. Barn i stora familjer hade som förväntat en högre risk för trångboddhet, medan barn i familjer med fyra eller fler barn hade en högre risk för att bo i en dåligt underhållna bostad. För barn vars föräldrar var lågt utbildade fanns en högre risk för trångboddhet och därtill dåligt uppvärmda bostäder.

Resultatet från studien visar på en länk mellan bristande boendeförhållanden och svag hälsa, inte bara för barnen utan även för deras föräldrar. Sambandet mellan ensamstående föräldrar, föräldrar som står utanför arbetsmarknaden och bristande boendeförhållandena, visar på att det finns ett samband mellan boendeförhållanden och familjens ekonomiska position.

Men, vilket var utgångspunkten för studien, effekterna varierade beroende på om de bristande boendeförhållandena var långvariga eller kortvariga, och riskerna varierade också mellan olika demografiska grupper. Risken för långvarig trångboddhet ökade med familjens storlek. Detsamma gällde för lågutbildade familjer. Familjer där modern var ung hade en högre risk för att bo i undermåligt underhållna bostäder. Etnicitet var också en faktor som samvarierade med risken för långvarigt bristande boendeförhållanden.

I en översikt över forskningen om sambandet mellan barns hälsa och välbefinnande samt bostadens fysiska kvaliteter, trångboddhet, flyttningar, bostadsägande, subventionerade bostäder och prisvärda bostäder (affordability) understryker Leventhal och Newman (2010) de metodologiska problem som är förknippade med många effektstudier. Problemen består framför allt i att urvalet av familjer är begränsat och i många fall inte representativt. Studierna är därtill deskriptiva och i ringa grad analytiska. Det leder till att resultaten svårligen kan generaliseras.

Men ifråga om sambandet mellan barns hälsa och välbefinnande samt bostadens fysiska kvalitet finns en omfattande forskning som etablerar sambandet mellan boendemiljö och barns hälsa. Dålig luftkvalitet, olika typer av allergener som kan finnas i en bostad samt dam och mögel samvarierar med förekomsten av astma bland barn. Andra studier har visat på det indirekta

sambandet mellan bristande boendeförhållanden och barns utveckling. Bristande boendeförhållanden skapar en psykologisk stress och konflikter inom familjen vilket har en negativ effekt på barns utveckling.

Effekter av trångboddhet är ett betydande forskningsområde. Men även här finns metodologiska problem. För det första handlar många studier om effekter för de vuxna och inte för barnen. För det andra finns det ett bekymmer med att trångboddhet antas vara ett tvång och inte något självvalt. Leventhal och Newman (2010) menar att det finns familjer som väljer att bo trångt. Frånsett detta förbehåll finns det forskning som visar på ett samband mellan trångboddhet och försvagad hälsa till följd av infektioner som lättare sprids i trånga utrymmen. Trångboddhet är också associerat med sämre skolprestationer, beteendeproblem och en högre grad av oavslutad skolgång.

5.2 Boendet betydelse – kvaliteter och flyttning

Det är ett välkänt faktum att barn söker stabilitet i tillvaron. Därför kan en flyttning, även om den är lokal, medföra negativa, om än kortvariga, effekter. Forskningen visar också att det finns ett samband mellan flyttning och barnens beteende och skolprestationer. Det finns också, visar Leventhal och Newman (2010), studier som pekar på mer långsiktiga negativa effekter av att flytta, som till exempel de äldre barnens deltagande i utbildning. Annan forskning har visat att en flyttning har speciellt negativa effekter för barn till ensamstående föräldrar och barn i styvfamiljer.

En intressant fråga är om ytterligare flyttningar förstärkande flyttningens negativa effekt på barnens beteende och prestationer. Forskningen visar, finner Leventhal och Newman (2010), att ytterligare flyttningar är än mer skadliga än en eller två flyttningar. Det är däremot inte klarlagt på vilket sätt flyttningar inverkar på barns beteende. Några förklaringar som forskningarna tar fram är ett minskat socialt kapital till följd av flera uppbrott och minskad tillknytning till skola och samhälle.

En avgörande faktor är också hur lång tid som barnen tillbringar i bostadsområden som uppvisar negativa grannskapseffekter. Timberlake (2007) har i en amerikansk studie visat att det finns skillnad mellan olika etniska grupper. De svarta barnen tillbringar ungefär halva sin barndom i denna typ av områden. Motsvarande andel för barn med latinamerikansk

härkomst är 40 procent och vit härkomst 5 procent. De stora skillnaderna som finns mellan svarta och vita förklaras framför allt av en högre risk för de svarta att födas i ett utsatt bostadsområde. Flyttningar till och från denna typ av områden varierar däremot mindre mellan svarta och vita. I en studie av barnfattigdom visar Drake och Rank (2009) att det är 14 gånger vanligare för ett svart barn jämfört med ett vitt barn att växa upp i ett bostadsområde som kännetecknas av hög fattigdom bland barn. För de svarta barnen är också effekterna av att växa upp i ett fattigt bostadsområde mer påtagliga än för vita barn.

5.3 Boendets betydelse – dispositionsformen

Flera, framför allt brittiska och amerikanska studier, har visat på att ägd bostad framför hyrd bostad har en positiv effekt på barns utveckling. Frågeställningen för Harkness och Newman (2002 och 2005) är huruvida denna effekt beror av förhållanden i bostadsområdet. Frågeställningen är relevant eftersom många länder har som bostadspolitiskt mål att fler skall äga sin bostad och ekonomiska stöd har utformats för att stödja familjer med låga inkomster att bli bostadsägare. Men med begränsade resurser är risken stor att dessa familjer blir bostadsägare i mindre attraktiva områden med relativt låga priser och inte sällan bostadsområden som fått epitetet utsatta områden, till trots för att bostadsområdet domineras av äganderätt.

Harkness och Newman (2002 och 2005) finner emellertid att ägandet i sig gynnar barnens utveckling, medan effekten av bostadsområdet däremot är svag. Ur ett policyperspektiv menar författarna är det gynnsammare för barnen om familjerna får stöd till att köpa bostad i sitt befintliga område, oavsett dess attraktivitet, jämfört med att familjen får stöd till att flytta till en annan hyrd bostad, men i ett bostadsområde som inte kännetecknas av att vara utsatt. Tvivelsutan är dock den positiva effekten av att äga större för barnen om bostaden är belägen i ett bra bostadsområde jämfört med ett utsatt bostadsområde.

I senare forskning ifrågasätter emellertid Levental och Newman (2010) ägandets betydelse för barns utveckling. De visar i sin översikt att väl designade studier baserade på longitudinella data visar på att dispositionsformen har effekt på en rad faktorer, såsom barnens hälsa, sociala

beteende, skolprestationen med mera. Emellertid, forskningen efter millennieskiftet har starkt ifrågasatt att det förekommer en oberoende effekt av bostadsägande. Den effekt som förvisso finns av ägandet försvinner vid kontroll för självselektion och mobilitet. Det är helt enkelt en skillnad mellan dem som äger och dem som hyr som förklarar utfallet för barnen. Levental och Newman (2010) menar att istället för att fokusera bostadspolitiken på själva dispositionsformen och att fler skall äga sin bostad, är det med stöd i forskningen viktigare att fokusera på de fördelar som följer med ägandet, nämligen en bättre bostadskvalitet och en större stabilitet.

George Galster har i en rad artiklar från 1980-talet och framåt studerat både effekter av grannskapet på barn och vuxnas livschanser och vilka mekanismer som är verksamma. I en studie om bostadsägandets betydelse för barns senare prestationer som unga vuxna (Galster, Marcotte, Mandell, Wolman och Augustine 2007) baserad på amerikanska data för en 30-årsperiod, visar resultaten att föräldrarnas bostadsägande är en predikator för barnens deltagande i studier. Det är ett samband som kvarstår efter kontroll för föräldrarnas socioekonomiska karaktäristika, attityder och beteenden, icke observerbara individuella egenskaper och egenskaper relaterade till grannskapet. De barn som växte upp i ägda bostäder hade en 0.19 högre sannolikhet för att erhålla en högskoleutbildning jämfört med dem som växte upp i hyrda bostäder. Den sannolikheten är betydligt högre än den genomsnittliga sannolikheten för att avsluta en högskoleutbildning. Men som Galster, Marcotte, Mandell, Wolman och Augustine (2007) understryker, det är oklart om den effekten kommer från bostadsägandet i sig eller om den kommer från den större stabilitet som är förknippad med en ägd bostad i förhållande till en hyrd bostad. De diskuterar även policyimplikationerna av genomgången av annan forskning och resultaten från den egna forskningen om bostadsägandets betydelse. Bostadsägandet i sig medför ökat välstånd, trygghet, säkerhet, kontroll, trivsel etc. Men bostadsägandet har också positiva externa effekter som gagnar såväl samhället som den enskilde individen. Tidigare forskningen pekar också på att bostadsägarna har ett större socialt och politiskt deltagande jämfört med dem i hyrd bostad, har en större knytning till samhället och bidrar dessutom till att underhålla bostadsmassan. Galster, Marcotte, Mandell, Wolman och Augustine (2007)

konkluderar med att deras forskning visar att till den listan kan också läggas att en uppväxt i en ägd bostad har gynnsamma effekter för barnen.

Men för familjer med låga inkomster kan bostadsägandet också ha negativa effekter. En politik som stödjer familjer med låga inkomster att bli bostadsägare kan samtidigt vara en politik som utsätter dessa familjer för stora risker. För familjer med låga inkomster kan förändringar i de ekonomiska villkoren för ägandet i form av bland annat stigande räntor och ökad arbetslöshet raskt försätta familjerna i en situation där de måste sälja i förtid, och kanske med förlust. Risken för att en politik som sänker tröskeln för att bli bostadsägare, samtidigt försätter familjer med låga inkomster i en ohållbar ekonomisk situation, är menar Galster, Marcotte, Mandell, Wolman och Augustine (2007), en aspekt av bostadsägandet som måste vägas mot dess i övrigt positiva effekter.

5.4 Boendet betydelse – boendeutgifter

Forskningen om boendeutgifternas betydelse handlar framför allt om effekter för barn av att boendeutgifterna är en tung börda för familjen. Utgångspunkten är att det föreligger en risk för att boendeutgifterna äventyrar familjens ekonomi och även barnens hälsa och barnens välbefinnande. I många studier definieras utgifterna som en börda då de överstiger 30 procent av familjens disponibla inkomster. Levental och Newman (2010) finner i sin genomgång av forskningen inget stöd för att fattiga eller barn på gränsen till fattigdom och som växer upp med boendeutgifter som egentligen inte är överkomliga för föräldrarna, påverkas negativt. Förklaringen är att dessa bostäder ofta finns i bättre områden med lägre kriminalitet, bättre skolor och andra egenskaper som väger upp den negativa effekten av att boendeutgifterna är en tung börda för familjen.

Harkness, Newman och Holupka (2009) finner i sin studie av geografiska skillnader i bostadspriser samt barn och föräldrars välbefinnande, att barn i områden med höga huspriser inte har det sämre än barn som växer upp i områden med mer modesta priser. För barn som tillbringat mer än halva sin barndom i fattigdom fanns inget samband mellan bostadspriser och akademiska prestationer, beteende eller hälsa som visade att det var ogynnsamt att växa upp i områden med höga priser trots fattigdom. Harkness,

Newman och Holupka (2009) understryker att även om deras studie visar på gynnsamma effekter för såväl föräldrar som barn, och särskilt pojkar vars skolprestationer särskilt gynnas av att växa upp i områden med höga priser, skall kausaliteten i resultaten tolkas med försiktighet. Orsaken är att det inte var möjligt att kontrollera för självselektion, i bemärkelsen att det var de särskilt resursstarka men fortsatt fattiga familjerna som sökte sig till områden med höga priser, och att förklaringen till barnens framgång var att familjerna trots sin fattigdom var särskilt resursstarka och kunde tillvarata barnens intressen. Å andra sidan, visar Harkness, Newman och Holupka (2009), kan barn till mindre resursstarka föräldrar vinna på att växa upp i ett område med höga priser. Det förefaller som att den typen av områden har fördelar i form av grannskapseffekter som gagnar barnens utveckling och kompenserar för effekten av att boendeutgifterna är en tung börda för familjen.

Men, hävdar Fauth, Leventhal och Brooks-Gunn (2005) effekterna varierar mellan olika åldersgrupper. De studerade effekterna bland unga i svarta och i latinamerikanska låginkomstfamiljer som genom ett lotteri i New York gavs möjlighet till att flytta från ekonomiskt och etniskt segregerade bostadsområden till medelklassområden. Studien visar att unga i åldern 8–18 år och som flyttade till medelklassområden upplevde mindre våld, bättre ordning och minskad tillgång till droger jämfört med dem i samma ålder som bodde kvar. Men effekterna var starkt relaterade till barnens ålder. Bland barn som var i åldern 8–9 år fanns det effekter av flyttningen i form av färre beteende- och familjerelaterade problem och lägre brottslighet. Bland de äldre barnen i åldern 16–18 år var effekterna snarare de motsatta. Dessa barn upplevde större problem jämfört med dem i samma åldersgrupp som stannade kvar i de segregerade bostadsområdena. Det var också begränsade effekterna av att flytta för dem som var i ålder 10–15 år. Fauth, Leventhal och Brooks-Gunn (2005) konkluderar med att flyttningar av den typ som de studerat har den största välfärdsvinsten för familjer med yngre barn.

5.5 Mekanismer bakom grannskapseffekter

Som framkommit ovan finns en omfattande forskning om grannskapseffekter. Effekter av grannskapet diskuteras framför allt i samband med boendesegregation, och utifrån ett antagande om att de boendemiljöer som människor lever i har en oberoende effekt på hur deras liv formar sig. Inom detta forskningsområde dominerar amerikansk, nederländsk och svensk forskning. Vi kan inte undgå att här särskilt nämna den amerikanska ekonomen George Galster. Galster har i ett stort antal studier undersökt grannskapseffekter och genom vilka mekanismer dessa är verksamma. Studierna har inte bara handlar om amerikanska förhållanden utan också om förekomsten av grannskapseffekter i Sverige och i Nederländerna. Ett betydande antal av studierna har haft som syfte att empiriskt undersöka förekomsten av grannskapseffekter för olika socioekonomiska grupper. Studierna har handlat om effekter beroende på bostadsområdenas såväl fysiska som sociala och ekonomiska sammansättning, men också om den geografiska skalans betydelse. Studierna har tangerat forskningen om bostadssegregationens konsekvenser och vad som kan minska segregationens ofta negativa konsekvenser.

En politisk strategi för att minska segregationens effekter är den som går under benämningen «social mix policy» eller planering för socialt blandade bostadsområden. Forskningen om effekter av att växa upp och leva i socialt blandade områden är omfattande. Men ett genomgående problem för politiker och planerare är hur områdena skall blandas för att uppnå önskade gynnsamma effekter.

Forskningen om grannskapseffekter kännetecknas av att det saknas entydiga svar på frågan om vad slags effekter som uppkommer i olika typer av bostadsområden och vilka individer som påverkas. En förklaring till de varierande resultaten är att effekterna av grannskapet kan vara svåra att särskilja från annat som påverkar individens utveckling. Ytterligare förklaringar är att studierna genomförts i olika länder med varierande institutionella system, studerats på olika geografiska nivåer, avser olika demografiska grupper och dessutom olika tidsperioder. En väsentlig faktor är också att metoderna för att undersöka grannskapseffekter både har varierat, men framför allt utvecklats under framför allt början av 2000-talet. Flertalet studier som genomförts under senare år har baseras på flernivåanalys. Den

analysmetoden skiljer sig från regressionsanalys i så motto att den medger analyser av komplexa hierarkiska strukturer. I fallet grannskapseffekter består den strukturen ofta av individen, individens familj och bostadsområdet.

Mycket av forskningen om grannskapseffekter handlar om effekter av att bo i fattiga bostadsområden, invandrartäta bostadsområden och effekter av att bo i områden med blandade upplåtelseformer. Ett flertal svenska studier om grannskapseffekter handlar om förhållandena i de tre storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö (se bland annat Galster, Andersson och Musterd 2010, Andersson, Musterd, Galster och Kauppinen 2007, 2008 samt Musterd och Andersson 2005, 2006). I flera av studierna undersökts framför allt grannskapseffekter av blandade bostadsområden, det vill säga bostadsområden som består av flerfamiljshus och småhus med olika dispositionsformer såsom hyresrätt, bostadsrätt och äganderätt. Den underliggande frågeställningen i dessa svenska studier och många andra studier om grannskapseffekter är vilken betydelse boendemiljön har i segregerade bostadsområden för människors livschanser, och om fysiskt blandade områden leder till en social blandning som skapar positiva grannskapseffekter. Galster, Andersson och Musterd (2010) visar bland annat i sin studie om effekter på arbetsinkomsten av att bo i inkomstmässigt blandade bostadsområden betydelsen, att individuella egenskaper har stor betydelse för vilka effekter som uppkommer. Utan att återge resultaten om effekter på olika demografiska gruppers arbetsinkomster av att bo i fattiga, rika och blandade bostadsområden visar studien på variationen i effekter efter kön, ålder, familjetyp etc. Från ett metodologiskt perspektiv är det av synnerligen vikt att inte driva aggregering för långt. Det leder till att effekter försvinner eller minskas.

Leventhal och Brooks-Gunn (2000) redogör i en litteraturöversikt för de olika faserna i forskningen om effekter på barn av att växa upp i fattiga bostadsområden. De tidiga studierna fokuserade framför allt på koncentration av fattiga områden till vissa delar av staden och koncentration av mer välbeställda områden till andra delar av staden, vilket förstärker segregationen. Den fjärde fasen inleddes med en artikel av Jenckes och Meyer år 1990 i vilken de identifierade fem olika angreppssätt för att länka samman individuellt beteende med grannskapseffekter. Den första modellen handlar

om den institutionella strukturen vilken utgår från att bostadsområdets resurser påverkar barnen. Den andra modellen benämns den kollektiva socialisationsmodellen och utgår från att barnen påverkas av sociala organisationer i området liksom av förekomsten av förebilder. Den tredje modellen kallas smittomodellen och utgår ifrån att ett negativt beteende i bostadsområdet bland grannar och kamrater sprider sig till andra. Den fjärde modellen är konkurrensmodellen och antar att grannar och kamrater konkurrerar om samma och därtill begränsade offentliga resurser. Den femte modellen är den relativa deprivationsmodellen som har som utgångspunkt att grannskapet har effekter på individen genom att individen värderar sin egen situation i förhållande till grannar och kamraters situation.

Leventhal och Brooks-Gunn (2000) diskuterar kring en rad frågeställningar i sin litteraturgenomgång varav några har relevans för denna genomgång. Den ena frågan är helt enkelt om bostadsområdet har någon betydelse för barn och ungdomar. Forskningen fram till millennieskiftet visar på att så var fallet. Men effekterna är större i studier som fokuserat på den socioekonomiska sammansättningen i bostadsområdet än där fokus ligger på den etniska sammansättningen. Forskningen ger inga entydiga svar på hur påverkan sker eller vilka mekanismer som är verksamma. Det starkaste stödet från forskningen är ändå för att normer förmedlas via kamrater. Det finns också ett växande stöd i forskningen för att föräldrarna kan agera som moderatörer för att minska de negativa grannskapseffekterna.

Bergsten (2010) har i sin avhandling om blandade bostadsområden och grannskapseffekter genomfört en gedigen genomgång av forskningen om grannskapseffekter. Bergsten skriver följande och vi citerar:

Idén om förekomsten av grannskapseffekter baseras på ett antagande om att individers beteenden, normer och värderingar är en följd av en mängd processer som opererar på olika nivåer, såsom inom hushållet, bostadsområdet och på en mer övergripande samhällsnivå. I litteraturen om grannskapseffekter råder det konsensus om att det först och främst är individen och individens familjeförhållanden som har betydelse för t.ex. hur väl barn och ungdomar lyckas i skolan. Samtidigt finns det även ett antagande om att bostadsområdet med dess sociala och institutionella kontext har en oberoende effekt, d.v.s. en effekt utöver betydelsen av individuella egenskaper och familje-

förhållanden, på individuella utfall. Studier av grannskapseffekter handlar framför allt om att besvara frågor som: Har det någon betydelse var man bor? I vilken utsträckning påverkas exempelvis individers framtida möjligheter till arbete, utbildning, delaktighet i samhället o.s.v. av det bostadsområde som de lever i? Med andra ord vilken betydelse har bostadsområdet för individers nuvarande och framtida «livschanser»? Idén om grannskapseffekter bygger med andra ord på ett antagande om att människors möjligheter till att påverka sin livssituation influeras av omgivningen, var individen bor (det vill säga av områdets kontext; exempelvis sociala relationer och institutionella kontext), och inte enbart av individuella faktorer (såsom individuella egenskaper, socioekonomisk och etnisk bakgrund). Utifrån ett teoretiskt perspektiv finns det av den anledningen ytterligare ett antal centrala frågeställningar: Har bostadsområdet någon betydelse? Hur kanaliseras i så fall dess effekter? Vilka mekanismer har betydelse? Samt slutligen hur stor betydelse har bostadsområdet för de individuella utfallen, d.v.s. för de boendes livsvillkor och framtida levnadsförhållanden? (Bergsten 2010, s 54)

Bergsten (2010) undersöker i sin avhandling effekterna på individers socioekonomiska karriär av uppväxtmiljön och framför allt av blandade boendemiljöerna (social mix areas). Fallstudierna som ligger till grund för avhandlingen handlar om barn och unga i tre medelstora svenska städer med blandade bostadsområden (se Bergsten 2010, för en utförligare beskrivning av urvalet). Avhandlingen handlar om fyra olika aspekter av individens socioekonomiska karriär. Det är relationen mellan uppväxtmiljön och individers utbildning, det vill säga individens studieresultat i gymnasiet och sannolikheten att påbörja en högskoleutbildning och boendemiljöns betydelse för individers relation till arbetsmarknaden, det vill säga risken för arbetslöshet men också inkomstutvecklingen. Den centrala frågeställningen är huruvida en uppväxt i blandade bostadsområden har effekter på individens socioekonomiska karriär som skiljer sig från uppväxt i andra områdestyper, och i så fall vilken riktning dessa effekter har.

Frågan om vilka mekanismer som är verksamma vid grannskapseffekter diskuteras ofta i termer av exogena och endogena mekanismer. De exogena mekanismer genom vilka grannskapseffekter verkar är stigmatisering,

institutionella strukturer/lokala institutionella, resurser och rumslig mismatch. De endogena mekanismerna är intern och kollektiv socialisering, socialt kapital och sociala nätverk och upplevd social position. Men sambanden är komplexa och mekanismerna påverkar både direkt och indirekt (se Bergsten 2010, s 57ff för en utförligare genomgång).

Bergsten (2010) visar att blandade boendemiljöer har positiva grannskapseffekter på studieresultat och övergång till högre studier. Dessa effekter skiljer sig signifikant från städernas resurssvaga bostadsområden. De största skillnaderna mellan städernas bostadsområden är mellan de resurssvaga bostadsområdena och de blandade områdena, och inte mellan blandade bostadsområden och resursstarka bostadsområden. Effekterna har också olika betydelse för olika individer. Grannskapseffekterna är starkare för pojkar än för flickor. Pojkar är mer lokalt bundna än vad flickor är, och påverkas därmed mer. Effekterna varierar också mellan barn beroende på föräldrarnas utbildningsbakgrund. Barn till lågutbildade påverkas mer av sitt grannskap än vad barn till högutbildade föräldrar gör. En förklaring som bland annat framkommer i van der Burgt's avhandling (2006) är att barn till lågutbildade föräldrar (ej högskoleutbildade) har ett rumsligt mer avgränsat nätverk, och sannolikt är mer bundna till sitt grannskap jämfört med barn till högutbildade föräldrar.

För relationen till arbetsmarknaden visar Bergsten (2010) att uppväxtmiljön har olika betydelse beroende på de nu unga vuxnas egen utbildningsnivå. Resultaten indikerar också att det är den egna utbildningsnivån som främst har betydelse för vilken effekt som uppväxtmiljön får för dem som unga vuxna och inte deras föräldrars utbildningsnivå. Det resultatet tyder på att barn till lågutbildade föräldrar kan kompensera för negativa effekter av sin uppväxtmiljö genom att de själva väljer att studera på universitet eller högskola.

Det bör noteras, understryker Bergsten (2010), att även om de estimerade skillnaderna mellan olika typer av bostadsområden är signifikanta är effekterna relativt begränsade. Detta är sannolikt ett resultat av att den utjämningspolitik som varit en central del av den svenska välfärdsstaten. Men Bergsten (2010) gör också ett metodologiskt förbehåll, nämligen att resultatet kan vara avhängigt av den geografiska nivå som hon undersökt och

interrelaterade processer som det inte varit möjligt att empiriskt mäta eller kontrollera för. Även om Bergsten (2010) har sitt fokus på grannskapets betydelse för barn och unga, är grannskapet det blandade bostadsområdet snarare än det utsatta bostadsområdet. Det utsatta bostadsområdet finns självfallet med i analysen, men framför allt som en typ av område som effekterna av det blandade bostadsområdet kontrasteras emot.

Däremot är utsatta bostadsområden centralt i Galster och Santiago (2006). De undersöker hur föräldrar med låga inkomster upplever att deras barn påverkas av grannskapet. Undersökningen genomfördes i Denver, USA och fokuserade på föräldrarnas uppfattning om verksamma mekanismer. Det Galster och Santiago (2006) kommer fram till är att en tredjedel av föräldrarna tänkte att grannskapet överhuvudtaget inte hade någon signifikant effekt på deras barn. Föräldrarnas argument för ingen effekt var att barnen var för unga, att familjen levde avskilt och att de uppfattade att bostadsområdet inte var en faktor som hade betydelse för deras barns utveckling. Men de mekanismer som föräldrarna uppfattade påverkade deras barn negativt var i första hand avsaknaden av sociala normer och bristen på organisation i området som kunde främja etablerade normer, negativt inflytande från kamrater, exponeringen för droger och våld samt tillgången och kvaliteten på institutionella resurser. Galster och Santiago (2006) finner också att föräldrar i de fattigaste bostadsområdena som dessutom hade hög kriminalitet, var mer benägna att se effekter av grannskapet jämfört med föräldrar i mindre fattiga och mindre kriminellt belastade områden.

I en tysk studie undersöker Oberwittler (2007) om det finns grannskapseffekter på ungas brotliga beteende av att växa upp i fattiga bostadsområden. I likhet med andra forskare understryker Oberwittler (2007) att det saknas entydiga resultat om grannskapets effekter. Men det framstår ändå som förhållandevis väl belagt i europeiska studier att det finns ett svagare stöd för den så kallade koncentrationshypotesen jämfört med vad det gör i amerikanska studier. Amerikanska studier finner till exempel belägg för en högre kriminalitet bland ungdomar som vuxit upp i fattiga bostadsområden oberoende av individuella riskfaktorer. Oberwittler (2007) finner indikationer på grannskapseffekter, men också skoleffekter på ungdomars brottslighet. Effekterna är beroende av ungdomarnas aktivitetsfält och av deras

sociala nätverk. Det betyder bland annat att de som tillbringade mindre tid i bostadsområdet påverkas mindre av grannskapets negativa effekter jämfört med dem som tillbringade mer tid och som dessutom har sitt nätverk i bostadsområdet.

Forskningen om grannskapseffekter har som utgångspunkt att det finns oberoende effekter på människors livschanser av att leva i ett specifikt bostadsområde, oaktat graden av effekter. Kintrea, Bannister och Pickering (2010) har i en explorativ studie baserad på intervjuer med ungdomar i sex brittiska städer, undersökt den sociala dynamik som är implicit i antagandet om grannskapseffekter. De finner att hävdandet av reviret är en del av vardagslivet för många unga individer. Hävdande av revir har också stor betydelse för de ungas identitet. Ofta har den lokala förankringen djupa historiska rötter som överförs mellan generationer. Kintrea, Bannister och Pickering (2010) menar att unga individer har en lokal förankring och identifierar sig med ofta små grannskap. Den lokala förankringen och revirhävdandet kan komma till uttryck i våldsamma konflikter mellan gäng från olika grannskap. Den lokala förankringen bidrar också till att hindra unga individer, vanligtvis pojkar och unga män, från att ta del av möjligheter utanför det egna grannskapet. Kintrea, Bannister och Pickering (2010) menar också att tillhörigheten till ett grannskap kan vara ett substitut för tillhörigheten till en familj. Intervjuerna genomfördes framför allt i fattiga bostadsområden men gav ändå möjligheter att identifiera skillnader mellan denna typ av områden och mer välbeställda områden. Den lokala förankringen fanns även i dessa mer välbeställda områden men kom inte till uttryck i ett introvert beteende och i konflikter. Kintrea, Bannister och Pickering (2010) konkluderar med att revirhävdandet förstärker det introverta perspektivet och ökar den sociala och ekonomiska isolering som många i utsatta bostadsområden upplever.

5.6 Grannskapseffekter på skolprestationer

Stykes och Kuyper (2009) är en av många studier som undersöker grannskapets effekter på barns skolprestationer. Den frågeställning som Stykes och Kuyper (2009) tar fasta på är huruvida dessa effekter kan identifieras, och i så fall om och hur de samvarierar med individuella bakgrundsfaktorer.

Undersökningen som genomfördes i ett betydande antal grannskap i Nederländerna identifierade signifikanta effekter på studieprestationer av en rad egenskaper i grannskapet. En generell slutsats av undersökningen är att utsatta bostadsområden samvarierar med sämre studieresultat och välbeställda bostadsområden som präglas av äganderätt och högre fastighetspriser samvarierar med bättre studieresultat. Den starkaste effekten på studieresultat har emellertid bostadsområdets socioekonomiska sammansättning i bemärkelsen andelen låginkomsttagare och andelen som uppstår arbetslöshetsersättning. En förklaring till sambandet är att dessa områden i mindre grad präglas av sociala nätverk, en kollektiv socialisationsprocess och i allmänhet begränsade möjligheter. Wilson (1987) visade tidigt på negativa effekter av att ett bostadsområde saknar förebilder i form av vuxna med fasta arbeten. Men Stykes och Kuyper (2009) visar också att dessa effekter varierar mellan infödda och invandrade. För de infödda barnen är de negativa effekterna av att bo i utsatta områden betydligt större än för de invandrade barnen. Resultatet finner stöd i andra undersökningar. En förklaring som ges är att de nederländska bostadsområden som har en hög andel invandrade barn vanligtvis får extra resurser till sina skolor vilket uppenbarligen bidrar till att kompensera för bostadsområdets negativa effekter på skolprestationerna.

Stykes och Kuyper (2009) finner också att effekterna av att bo i ett utsatt bostadsområde verkar olika beroende på barnens socioekonomiska tillhörighet. Barn med högre socioekonomisk tillhörighet var mindre påverkade av bostadsområdets socioekonomiska sammansättning jämfört med barn med lägre socioekonomisk tillhörighet. En förklaring menar Stykes och Kuyper (2009) skulle kunna vara föräldrarnas betydelse som moderatorer av de kontextuella effekterna. Föräldrarnas resurser avgör i vad mån de kan undanröja eller åtminstone mildra de negativa grannskapseffekterna. Föräldrarna kan till exempel sända barnen till andra skolor eller ge dem extra resurser i skolarbetet.

I likhet med många andra studier om grannskapseffekter konkluderar Stykes och Kuyper (2009) med att magnituden av dessa effekter är förhållandevis begränsade. Men, samtidigt kan just de förhållanden som skapar negativa effekter på grannskapsnivå vara enklare att åtgärda än negativa

effekter av förhållanden på individ och familjenivå. Dessutom, i vissa länder är förekomsten av bostadsområden som skapar negativa grannskapseffekter betydande vilken innebär att den sammantagna påverkan på barn och unga på en samhällelig nivå är stor.

Svensk forskning har visat att jämnåriga till och med utgör den primära agenten genom vilka grannskapseffekter förmedlas (Bergsten 2010). Forskningen, menar Bergsten (2010), visar att barn som tillbringar mer tid i hemmet eller mindre tid i de utsatta bostadsområdena därför att deras aktiviteter finns på andra platser, också påverkas i mindre utsträckning av grannskapet, till trots för dess utsatthet.

I forskningen om effekter av att bo i blandade bostadsområden uppkommer också frågan i vad mån resurssvaga barn och ungdomar gynnas av att växa upp och gå i skola i mer resursstarka områden. Bergsten (2010) pekar i sin genomgång av litteraturen om vänkretsens betydelse för socialisationsprocessen att forskningsresultaten visar på att resurssvaga barn till och med kan förlora på att bo i eller gå i skola i resursstarka bostadsområden. De tvingas konkurrera om resurser men de upplever också att de har en sämre social position som gör dem annorlunda eller avvikande, vilket i sin tur kan försämra deras möjligheter till att prestera i skolan. Men som Galster och Santiago (2006) visar är detta faktorer som föräldrarna inte upplevde påverkade deras barn negativt. Inte heller studier om effekter av de amerikanska programmen om «Moving to opportunities» har gett stöd för att barns flytt till resursstarkare bostadsområden skulle resultera i en konkurrens om resurser som gör situationen sämre för dessa barn. Aktuell svensk forskning (Andersson, Östh och Malmberg 2010) hävdar i en studie om regionala skillnader i skolprestationer att Sverige har en skolsegregation som kan jämföras med den i USA. De finner bland annat att skolsegregationen är högre i regioner med stor andel synliga minoriteter. Om man jämför studenternas skolprestation är skillnaderna mindre bland studenter på de orter där invandrandelen är låg.

5.7 Avslutning

Barn och ungdomar är den demografiska grupp som antas påverkas mest av sin boendemiljö. Det är i bostadsområdet som barn och unga går på daghem och i skola och det är där som deras sociala nätverk finns. Den är också under barndomen och tiden ungdom som socialisationsprocesserna är särskilt betydelsefulla.

De frågeställningar som varit utgångspunkt för litteraturgenomgången ovan har varit vilka implikationer boendeförhållandena har på kort och lång sikt för barn i låginkomstfamiljer. Som med all tydlighet har framgått ovan är boendeförhållanden ett vittomfattande begrepp som handlar om både själva bostaden och bostadsområdet. Allt eftersom har det också blivit uppenbart att även barnens skolmiljö måste inkluderas.

Den enkla slutsatsen av den litteratur som vi refererat ovan är att barn påverkas av sina boendeförhållanden likväl som de påverkas av sitt bostadsområde och av sin skola. Men effekterna varierar mellan barn beroende på deras ålder, kön, socioekonomisk tillhörighet och etnicitet. Effekterna varierar också och kan komma till uttryck som oro, ängslan, näringsbrist, avvikande beteende, försämrade skolprestationer och på längre sikt försämrade livschanser. Forskningen visar också på att kamrater och inte minst föräldrar har en betydelsefull roll i barnens liv. Kamraterna kan förmedla normer och föräldrarna kan med sina resurser motverka och kompensera för negativa effekter som förmedlas via grannskapet.

Som framgår ovan är många studier utförda i USA. Den amerikanska bostadsmarknaden, arbetsmarknaden, den institutionella strukturen och det amerikanska skolsystemet skiljer sig från de europeiska. Men variationen är betydande även inom Europa. Det finns lärdomar att dra från alla studier men det är av vikt och värde att uppmärksamma att resultaten är bundna till sin kontext. Men oaktat dessa skillnader visar forskningen att fattigdom har betydande negativa implikationer för barnen, oavsett om fattigdomen är knuten till den egna familjen eller till bostadsområdet. Forskningen visar att de starkaste effekterna har bostadsområdets socioekonomiska sammansättning. Det leder till negativa effekter för barnen att växa upp i områden med hög arbetslöshet och en hög andel bidragsberoende. Det som bekymrar är också att barnfattigdomen alltmer kommer att få en etnisk prägel och att

forskningen visar att risken för varaktig fattigdom är mycket högre bland barn med invandrabakgrund jämfört med infödda barn.

Vi skall inte heller underskatta förändringar över tid i enskilda länder. Det är något som framgår av den studie som Andersson, Östh och Malmberg (2010) genomför av skolsegregation i Sverige, nämligen hur snabbt Sverige förändrats från ett relativt homogent land till ett land med synliga minoriteter. Det har betydelse för hur vi skall värdera resultaten från tidigare forskning. Tiden har också andra effekter vilket vi skall återkomma till i nästa kapitel (kapitel 6).

6 Avslutande diskussion

Husbanken har gett NOVA i uppdrag att utföra en litteraturstudie över befintlig forskning om bostad och barn i låginkomstfamiljer. Bakgrunden till uppdraget är Boligutvalgets regeringsuppdrag som handlar om att bland annat skildra de utmaningar som är knutna till boendeförhållanden för barnfamiljer med låga inkomster och vilka implikationer dessa förhållanden har för barnens uppväxtvillkor på kort såväl som lång sikt. De mer precisa frågeställningarna i litteraturoversikten handlar om vad som kännetecknar barnfamiljer med låga inkomster, vilka boendeförhållanden dessa familjer har och vilka utmaningar som är knutna till skilda förhållanden, vilken betydelse har bostaden för barnen och vilka långsiktiga effekter som finns av specifika boendeförhållanden.

Mot den bakgrunden har vi genomfört en litteraturgenomgång som belyser vad forskningen under framför allt 2000-talet kommit fram till om vilka samband som finns mellan uppväxtvillkor och boendeförhållanden. Vi har lagt vikt vid den forskning som handlar om vilka mekanismer det är som bidrar till att inte bara individens och familjens egenskaper utan även omgivningens egenskaper påverkar barnens levnadsvillkor på kort och lång sikt.

I denna den avslutande diskussion gör vi en kort sammanfattning av vad forskningen kommit fram till om bostad och barn i låginkomstfamiljer. Den givna följdfrågan är vilka lärdomar vi kan dra från framför allt den internationella forskningen om effekter för barn i låginkomstfamiljer av att växa upp med olika typer av boendeförhållanden. I det sammanhanget finner vi också anledning att peka på de luckor som finns i forskningen.

Även om levnadsstandarden i Norge tillhör en av de högsta i världen förekommer fattigdom, i bemärkelsen relativ fattigdom. Det är också tydligt att familjer med barn, och framför allt ensamstående med barn, tillhör en av de mest utsatta grupperna i fråga om risk för fattigdom. Den norska forsk-

ningen har visat på levnadsvillkoren i allmänhet i denna grupp, hur man bor och vad fattigdomen får för konsekvenser för barnen. Men vi konstaterar efter vår genomgång av befintlig forskning att boendet är en dimension som fått en begränsad uppmärksamhet i den norska forskningen. Exempel på studier som fokuserat på bostad och barn i låginkomstfamiljer är Nordvik (2010). I sin analys av hur boendeförhållandena bland barnfamiljer med låga inkomster utvecklas mellan 2003 och 2009 pekar Nordvik (2010) på tre skilda mekanismer som förklarar den variation i utvecklingen som studien visar på. För det första är det många som över tiden får ökade inkomster, vilket ger familjerna möjligheter att investera i bättre bostäder. För det andra finns det en dynamik i själva livsloppet som leder till att boendeförhållandena förbättras, till trots för att familjernas inkomster är stabilt låga. Men så återstår en grupp av familjer vars boendeförhållanden inte förbättras över tiden. Nordvik (2010) konkluderar med att den gruppen förvisso är begränsad, men att det är dessa familjer som kräver bostads- och socialpolitiska insatser för att uppnå förbättrade och goda boendeförhållanden.

Forskningen visar med all tydlighet att bostaden och bostadsområdet har betydelse för barns uppväxtvillkor. Även om den norska bostadsmarknaden till skillnad från andra marknader inte har den typ av stora homogena bostadsområden upplåtna med hyresrätt i form av antingen kommunala bostäder eller sociala bostäder, och som vi ser har skapat segregation och utanförskap i många länder, finns även i Norge bostadsområden som kännetecknas av en hög koncentration av fattiga. En uppväxt i dessa områden sätter sin prägel på barns levnadsvillkor och livschanser. Vi har i tidigare kapitel pekat på risker med trångboddhet och dåligt underhållna bostäder såsom ökad sjuklighet, men också hur barnens normer och beteende påverkas via så kallade grannskapseffekter. Forskningen har bland annat visat på den negativa inverkan som en uppväxt i utsatta bostadsområden har för barns skolprestationer och följaktligen framtida yrkeskarriär. Vi ser också att forskningen särskilt pekar på bostadsområdets socioekonomiska sammansättning snarare än dess etniska sammansättning som det förhållande som bidrar till negativa grannskapseffekter. Just den etniska sammansättningen är annars det förhållande som lyfts fram i segregationsforskningen. Men, vilket vi nogsamnt vill understryka, utvecklingen i Norge har varit den att fattigdom och invandrarskap alltmer kommit att gå hand i hand.

En angelägen forskningsfråga är genom vilka mekanismer som grannskapet påverkar barnen. Viss forskning pekar på betydelsen av kamrater. Genom dem förs just normer och beteenden vidare från en generation till nästa generation av barn. Kamraterna är viktiga för barnen men det är också själva bostadsområdet. Barn har ofta en lokal förankring som skiljer sig från de vuxnas förankring. En studie som vi diskuterat ovan pekar på den lokala förankringen som en orsak till gängbildning, och gäng som är beredda att strida för just sitt bostadsområde. Barn tillbringar också vanligtvis mer tid i sitt bostadsområde jämfört med de vuxna och den tiden, tillsammans med den specifika fas i livet som barndomen utgör, gör det angeläget att fästa uppmärksamhet på inte enbart barnfamiljernas bostäder utan också på deras bostadsområden. Men forskningen visar också på föräldrarnas betydelse och hur föräldrarna prioriterar för att minimera effekterna av fattigdom och negativa grannskapseffekter. Föräldrarna har också stor betydelse för att kompensera för de effekter som uppkommer av att leva i utsatta bostadsområden. Vi finner också stöd för att barnen själva genom bland annat övergång till högre studier själva och på lång sikt kan reducera effekterna av en uppväxt i utsatta bostadsområden. Men vi ser samtidigt att barn i utsatta bostadsområden har en lägre övergång till högre studier.

Vi har särskilt betonat att mycket av den forskning som handlar om effekter för barn att växa upp i olika typer av bostäder och bostadsområden är amerikansk alternativt brittisk. Det finns även en betydande svensk forskning om grannskapseffekter. Men den har särskilt fokuserat på effekter av det socialt och fysiskt blandade bostadsområdet. Skälet till denna avgränsning är bland annat den svenska bostadspolitiken som har betraktat den fysiska blandningen som ett verksamt medel för att åstadkomma social blandning och motverka bostadssegregationens negativa effekter. Den amerikanska forskningen har däremot haft en snävare fokus mot fattiga bostadsområden och i det sammanhanget rest frågan om vilken betydelse det har för barns levnadsvillkor av att växa upp i ägda bostäder i relation till hyrda bostäder. Från att ha konkluderat att den ägda bostaden har gynnsamma effekter för barns levnadsvillkor i relation till den hyrda bostaden, har frågan nyanserat till att handla om vilka mekanismer är det som bidrar till detta resultat. Vi har i genomgången ovan återgett den diskussion som handlat om att det

snare är den stabilitet och den högre standarden som betingar de bättre levnadsvillkoren snarare än själva dispositionsformen.

Vi har i genomgången ovan konstaterat att barnperspektivet är ett förhållandevis sällsynt perspektiv i forskningen om bostadens och bostadsområdets betydelse. Forskningen handlar förvisso om barnfamiljen men inte om det enskilda barnet. Den begränsade forskning som finns visar på betydelsen av att beakta barn i olika faser av barndomen och att inkludera barndomssociologiska teorier i forskningen om boendeförhållandenas betydelse för barnens uppväxtvillkor och levnadsförhållanden. Ett vidare barnperspektiv reser också frågor om barns möjligheter till interaktion med vuxna i bostadsområdet och barnens möjligheter till lek.

Vi kan avslutningsvis konstatera att effekter av boendeförhållandena är kontextbundna. Kontexten utgörs bland annat av bostadsregim (system) och av välfärdsregim. Forskningen visar på effekter av utsatta bostadsområden som förvisso är begränsade i förhållande till effekter av familjen och individuella egenskaper, men som på en samhällelig nivå kan vara betydande. Vi konstaterar också att det finns forskning på svenska förhållanden. Även om välfärdsregimerna har stora likheter i Norge och i Sverige är bostadsregimerna mycket olika i dessa länder. Vi ser därför ett behov av ny forskning om grannskapseffekter med utgångspunkt från norska förhållanden. Tidigare norsk forskning pekar också på att fattigdom för många är ett temporärt tillstånd och den gynnsamma arbetsmarknaden bidrar till att även den som invandrar till Norge efter en tid kan göra en karriär på bostadsmarknaden. Men det finns likväl familjer för vilka den kommunala bostaden eller den privat hyrda bostaden inte är en temporär bostad utan snarare permanent och familjer för vilka arbetsmarknaden för alltid är stängd. Men frågan är i vilken typ av bostadsområden dessa barn bor och vilken socioekonomisk sammansättning som bostadsområdena har. Har områdena en koncentration av låginkomsttagare, bostäder med eftersatt underhåll, hög arbetslöshet och hög omflyttning? Vi kan med ledning av den befintliga forskningen indicera effekterna för barnen. Men just betydelsen av den institutionella kontexten gör att vi vill understryka behovet av forskning utifrån specifikt norska förhållanden och som vi pekar på ovan, teoribildning som har barnet i fokus samt med den metodologiska kunskapen (flernivåanalys) som vuxit fram inom området grannskapsstudier.

DEL II:
En empirisk studie om barnefamilier
med vedvarende lav inntekt

Lena Magnusson Turner

1 Inledning

Boligutvalget i Norge har via Husbanken anmodat NOVA att närmare undersöka boendeförhållandena bland barn i familjer med låga inkomster, och särskilt dem i familjer med varaktigt låga inkomster samt med varaktigt dåliga boendeförhållanden. Argumentet för att rikta intresset mot bostaden är att den är en välfärdsvara med grundläggande betydelse för människors levnadsvillkor. Bostaden tillgodoser inte enbart ett grundläggande behov av «tak över huvudet» utan representerar också säkerhet, självständighet och välbefinnande. Bland annat Nordvik (2010) argumenterar för att dessa aspekten av bostaden gäller i än högre grad för barnen än för de vuxna.

Den undersökning som NOVA ombetts att genomföra skall ses i betraktande av Boligutvalgets uppdrag, nämligen att skildra de utmaningar som följer av det rådande bosättningsmönstret bland fattiga barnfamiljer. Boligutvalget har också att värdera och diskutera åtgärder för att tillförsäkra fattiga barnfamiljer goda boendeförhållanden.

NOVA har i projektet *Barns levkår – betydningen av familjens inntekt* studerat vad det innebär för norska barn att växa upp i familjer med låga inkomster. Projektet har genomförts som en panelstudie med ett representativt urval av barn och föräldrar åren 2003, 2006 och 2009. I projektet analyseras ett betydande antal aspekter av levnadsvillkor, däribland boendeförhållanden. I sin analys av hur boendeförhållandena bland barnfamiljer med låga inkomster utvecklas mellan 2003 och 2009 pekar Nordvik (2010) på tre skilda mekanismer som förklarar den variation i utvecklingen som studien visar på. För det första är det många som över tiden får ökade inkomster, vilket ger familjerna möjligheter att investera i bättre bostäder. För det andra finns det en dynamik i själva livsloppet som leder till att boendeförhållandena förbättras, till trots för att familjernas inkomster är stabilt låga. Men så återstår en grupp av familjer vars boendeförhållanden inte förbättras över tiden. Nordvik (2010) konkluderar med att den gruppen förvisso är begränsad, men att det är dessa familjer som kräver bostads- och socialpolitiska insatser för att uppnå förbättrade och goda boendeförhållanden.

Föreliggande undersökning tar sin utgångspunkt i Nordvik (2010) för att ytterligare fördjupa kunskapen om barnfamiljer med låga inkomster och vilka som har långvarigt dåliga bostadsförhållanden, respektive vilka vars boendeförhållanden försämras över tiden. Det är ett välkänt faktum att boendeförhållandena i Norge varierar mellan dem som hyr sin bostad respektive dem som äger sin bostad. Det är därför av särskilt intresse att närmare undersöka implikationerna av att över lång tid hyra sin bostad, och särskilt hyra en kommunal bostad över lång tid. Det senare är en boendeform som i många sammanhang är förenad med särskilda problem, både som en effekt av den socioekonomiska sammansättningen bland de boende, som av bostädernas och bostadsområdenas fysiska struktur. Eftersom den norska politiken har som mål att alla inte bara skall kunna bo tryggt och bra, utan också skall ges möjlighet att äga sin bostad, får den hyrda bostaden en ställning som mer eller mindre temporär på vägen mot etablering i ägd bostad. Gulbrandsen och Hansen (2010) framställer de kommunalt ägda bostäderna som en boendeform riktad mot framför allt socialt och ekonomiskt vanskliggställda samt mot de äldre. För gruppen vanskliggställda är ofta målet att den kommunala bostaden är en temporär bostad på vägen till en bostad på den privata hyresmarknaden eller till en ägd bostad. För de äldre, fortsätter Gulbrandsen och Hansen (2010), är den kommunala bostaden ofta ett led i omsorgsplaneringen.

1.1 Syfte och frågeställningar

De frågeställningar som denna undersökning skall ge ett svar på är för det första vad som kännetecknar familjer med långvarigt dåliga boendeförhållanden, och för det andra vilka problem sammanhörande med bostaden som är särskilt framträdande bland dessa familjer. I undersökningen diskuteras om hur boendeförhållandena kan påverka barnens vardag, på kort och på lång sikt. Avslutningsvis ställs resultatet av undersökningen mot de bostads- och socialpolitiska insatser som riktas mot barnfamiljer med låga inkomster. Den frågeställning som här är särskilt angelägen att ta upp till diskussion är vilka effekter som analysen indikerar att olika politiska insatser kan få för dessa familjers levnadsvillkor.

Frågeställningarna tar fasta på de problem i boendeförhållandena som är särskilt framträdande bland fattiga barnfamiljer. Databasen innehåller en rad variabler om bostadens standard och om bostadsområdet för åren 2003, 2006 och 2009. Frågor kring bostaden är ställda till de vuxna och handlar till exempel om upplevd trångboddhet, trivsel, störningar, bostadens kvaliteter och utrustningsstandard samt bostadsområdets kvaliteter. Till dessa uppgifter kan läggas den faktiska trångboddheten räknad som antalet personer per rum. Det finns också några frågor som uttryckligen handlar om barnens boendeförhållanden. Det är frågan om huruvida barnen har ett eget rum, men också om huruvida barnen tar hem kamrater

Boligutvalget ber NOVA fästa uppmärksamheten på för det första de familjer som har varaktiga eller över tiden ökande problem i boendet, för det andra de familjer som under lång tid har hyrt sin bostad och för det tredje de familjer som under lång tid har hyrt en kommunal bostad. Efter att ha definierat dessa grupper är det tre frågor som skall besvaras. Här är det angeläget att understryka det relativt långa tidsperspektivet, nämligen förändringen mellan 2003, 2006 och 2009. Den första frågan handlar om vad som kännetecknar dessa familjer. De grupper av familjer som Boligutvalget pekar ut är inte varandra uteslutande, men det finns ändå goda skäl att efter att ha identifierat överlappningen betrakta och analysera dem som tre grupper av familjer. Databasen ger en rikhaltig information om familjerna. Beskrivningen måste med nödvändighet begränsas till de faktorer som sedan tidigare och i annan forskning är kända för att ha betydelse för familjens möjligheter att förändra och förbättra sina boendeförhållanden. Beskrivningen därutöver sätts i relation till förhållandena bland övriga familjer. Avsikten är inte bara att karaktärisera utan att även bedöma värdet av betydelsen av förhållanden som råder inom dessa olika grupper av familjer för just deras boendeförhållanden. Centrala variabler att belysa är inkomstutveckling, omfattning av transfereringar och understöd, demografiska förändringar, sysselsättning/arbetslöshet etc.

Den andra frågeställningen handlar om hur boendeförhållandena påverkar barnens vardag, på kort såväl som längre sikt. Här finns det goda skäl att relatera till annan forskning om barns uppväxtvillkor. Forskningen har visat att familjens inkomster har en effekt på barnens välfärd, men att

effekten minskar med barnens ålder (Harkness et al 2009). Det råder dock ingen samstämmighet i litteraturen om vilka aspekter av barnens välfärd som påverkas. Det är dock väl dokumenterat att bostaden och grannskapet har effekter på barnens välfärd (Bergsten 2010). Den finns en rik forskning som handlar om till exempel effekter på barnens skolprestation. Databasen innehåller förvissa rikhaltig information om barnens levnadsförhållanden. Utmaningen är dock att finna eventuella samband med deras boendeförhållanden. Men frågan skall självfallet belysas. Amerikansk forskning visar också att äganderätt är till gagn för barnens välfärd (Harkness och Newman 2002). Implikationerna är att välfärdsvinsten för barnen är större om familjer får hjälp att flytta från hyresrätt till äganderätt oberoende av område, snarare än hjälp till att flytta från utsatta bostadsområden till mer välbeställda områden, men fortsatt bo i hyresrätt.

Den tredje frågan som Boligutvalget önskar få belyst, handlar om effekter av åtgärder som riktas mot fattiga barnfamiljer och deras levnadsvillkor. Den avgörande frågan är emellertid vilka indikationer på effekter av stödjande åtgärder som den analys som skisseras ovan ger. Forskningsprojektet om barns levnadsvillkor har i begränsad omfattning fokuserat på transfereringar och stöd till barnfamiljer. Därför är det en begränsad tillgång på sådana variabler i databasen. Emellertid, av databasen framgår vilka familjer som under kortare eller längre tid uppbär socialbidrag och omfattningen på bidraget, står utanför arbetsmarknaden och uppbär stöd samt uppbär annat stöd som saknar specifikation i databasen. Databasen ger ett begränsat underlag för att med någon större precision dra slutsatser om olika åtgärders effekter. Den tredje frågan måste därför med nödvändighet få en mer principiell behandling som baseras på annan forskning.

1.2 Material och avgränsningar

Undersökningen baseras på den databas som sammanställts av projektet *Barns levkår – betydningen av familjens inntekt*. Databasen innehåller en betydande mängd information som kan läggas till grund för en beskriva och analys av boendeförhållanden bland fattiga barnfamiljer och levnadsvillkoren bland barnens i dessa familjer. Men bostaden är en komplex vara och databasen innehåller ett rikt men likväl begränsat urval variabler för att beskriva

denna komplexitet. Detsamma kan vi säga om levnadsvillkoren. Basen sätter med andra ord gränser för hur såväl boendeförhållanden som levnadsvillkor kan operationaliseras och analyseras. Operationaliseringen av dessa begrepp diskuteras nedan.

Databasens struktur har betydande implikationer för hur föreliggande undersökning kan designas. Basen är uppbyggd kring familjer med låga inkomster och det är nödvändigt att beakta att urvalet inte är representativt så till vida att andelen fattiga familjer är översamplade. Det har lett fram till att föreliggande undersökning tar sin utgångspunkt i huruvida familjen har en inkomst under fattigdomsgränsen eller ej, och om den situationen råder under en längre eller kortare period, det vill säga om fattigdomen är varaktig eller ej. I ett nästa steg har boendeförhållandena för dessa två grupper närmare studerats.

I litteraturen förekommer det i huvudsak två definitioner av varaktig fattigdom. Den ena definitionen utgår ifrån en hushållsintäkt under fattigdomsgränsen det sista året och under minst två av de tre föregående åren. Den andra definitionen baseras på ett genomsnitt av intäkten under de sista tre åren. Det ställs sedan i relation till den genomsnittligare fattigdomsgränsen under samma period. Valet av definition för föreliggande studie diskuteras utförligare nedan.

Databasen sätter gränser för komparationer mellan de familjer som faller under fattigdomsgränsen och det som här definieras som övriga familjer, det vill säga ligger över fattigdomsgränsen. Dessa begränsningar betingas av de ursprungliga urvalskriterierna för databasen. I Sandbæk (2004a) ges en ingående beskrivning av urval av intervjupersoner, liksom av tillvägagångssätt, bortfall etc. I korta drag består urvalet av barn som bodde i familjer med en hushållsinkomst under 60 procent av medianinkomsten inkomståret 2000, och ett kontrollurval av ett mindre men representativt urval av barn i alla inkomst kategorier. Avsikten med denna design var att kunna jämföra barn i låginkomstfamiljer med ett urval barn från familjer med, som Sandbæk beskriver det, normalfördelade inkomster, i fråga om olika aspekter av barns levnadsvillkor och vardagsliv. Även om många familjer vid undersökningstillfället år 2006 och senare år 2009 lämnat den relativa fattigdomen domineras urvalet fortsättningsvis av familjer med förhållandevis modesta

inkomster. Det betyder också att de skillnader som finns mellan barn som växer upp i fattiga familjer respektive i familjer med goda och mycket goda inkomster sannolikt underskattas i den följande analysen.

Urvalet gjordes på basis av situationen år 2000. Det betyder att urvalet fångar upp en betydande del av dem som varit fattiga under en längre period. Men det betyder också att urvalet i mindre grad fångar upp dem som blivit fattiga efter det att barnen fyllt 10 år. Urvalet är således inte ett helt och hållet representativt urval av fattiga barnfamiljer.

1.3 Disposition

Inledningen (Kapitel 1) ger en kort beskrivning av bakgrund, syfte och frågeställningar för undersökningen. I inledningen ges också en kort beskrivning av databasen. Därefter följer i kapitel 2 en kort översikt över fattigdomens utbredning i Europa, Norden och Norge.

I kapitel 3 följer en resumé av hur boendeförhållandena utvecklats över tiden bland de varaktigt fattiga barnfamiljerna och bland övriga barnfamiljer. Här definieras också de centrala begreppen varaktig fattigdom, boendeförhållanden och levnadsvillkor. Definitionen av vilka som är fattiga respektive övriga är given och framgår tydligt av variabler i databasen, däremot definieras här varaktig fattigdom. Det krävs också en diskussion om vad som skall betraktas som dåliga alternativt problematiska boendeförhållanden. Definitionen begränsas alternativt är bestämd av de variabler som ingår i databasen. Men likväl kräver distinktionen mellan vad som är att betraktas som problematiska respektive icke problematiska boendeförhållanden en diskussion. I kapitlet riktas uppmärksamhet på dispositionsform, bostadens och bostadsområdets kvalitet och utrymmesstandard.

I kapitel 4 ges en demografisk beskrivning av familjerna som ingår i studien. Här diskuteras också omfattningen på flyttningar och också betydelsen av flyttning ur barnens perspektiv. Den flyttning som är en välfärdsvinst för de vuxna kan vara en förlust för barnen. Vad det betyder för barnen att flytta ofta diskuteras nedan.

I kapitel 5 diskuteras kring dispositionsformens betydelse för barns levnadsförhållanden och kort om familjesituationen bland dem som hyr respektive äger sin bostad. I kapitelet redovisas också en definition av ett

samlat mått på bostadens kvalitet samt bostadsområdets kvalitet och vad som kännetecknar de familjer som bor med olika kvalitet på bostaden och bostadsområdet. Uppmärksamheten riktas här mot dem som har vad som här definierats som problematiska boendeförhållanden. Här redovisas också kort ytterligare ett mått som avser att omfatta både bostaden och bostadsmiljön.

I det avslutande kapitlet 6 sammanfattas resultaten och diskuteras dess implikationer för barns livskvalitet och livschanser.

2 Fattigdomen i Europa

År 2010 var Europaåret mot fattigdom och social utestängning. Även om länderna inom EU och EES tillhör de rikaste i världen och har den jämnaste inkomstfördelningen, är det 17 procent av dess invånare som lever på tröskeln till fattigdom, det vill säga har en disponibel inkomst som understiger 60 procent av medianinkomsten i respektive land. Fattigdomströskeln är inget mått på att någon är fattig, utan är snarare en signal om att det finns risk för fattigdom.

Fattigdom kan komma till uttryck på många olika sätt. Ett påtagligt sådant är undermåliga boendeförhållanden. I det nyligen avslutade forskningsprojektet *Study on housing and exclusion: welfare policies, housing provision and labour markets*, finansierat av EU:s gemenskapsprogram för sysselsättning och solidaritet – Progress (2007–2013), och baserat på EU-SILC 2007, har jag tillsammans med forskare i fem andra europeiska länder analyserat vilka relationer som finns mellan olika välfärdsregimer och bostadsmarknader (Stephens et al 2010). De länder som ingår i projektet representerar olika typer av välfärdsregimer. Vi utgick här från de idealtyper för att organisera välfärden som ursprungligen formulerats av Esping-Andersen, men vidareutvecklas av andra forskare. De länder som ingår i projektet är Nederländerna och Tyskland som representerar en korporativ regim, Portugal en rudimentär regim, Storbritannien en liberal regim, Sverige en socialdemokratisk regim och Ungen som representerar en postsocialistisk regim.

Välfärdsregimerna representerar också olika sätt att organisera bostadsmarknaden. Exempelvis har Nederländerna och Storbritannien en stor social hyressektor, medan äganderätten dominerar i Ungern och Portugal. I Nederländerna, Storbritannien och Sverige är bostadsbidraget ett väsentligt inslag på bostadsmarknaden för att trygga bostadsförsörjningen för svaga grupper. Systemen för hyressättning varierar också mellan regimerna.

Ett syfte med forskningsprojektet är att etablera länken mellan ekonomisk fattigdom och bostadskonsumtion, och undersöka betydelsen av bostadspolitiska interventioner. Den grundläggande arbetshypotesen är att

det finns ett samband mellan välfärdsregim och förekomsten av ekonomisk fattigdom, vilket i sin tur avgör bostadskonsumtionen. Olika välfärdsregimer har olika effekt på individers möjligheter att få tag på bostäder till rimliga kostnader. Men bostadspolitiken kan mildra konsekvenserna av fattigdom och försvaga länken mellan ekonomisk fattigdom och fattiga bostadsförhållanden.

I alla länder som vi studerat råder det ett samband mellan ekonomisk fattigdom och boendeförhållanden. Men i länder där boendeförhållandena överlag är goda, är de också relativt sett goda för de fattiga. Detta förhållande återspeglar både en allmänt högre inkomstnivå och mer omfattande bostadspolitiska interventioner.

Resultaten speglar också olika typer av bostadsregimer. Kemeny (1995) gör en distinktion mellan duala och enhetliga (unitary) system. I de duala systemen stödjer staten ägandet via subsidier och via förmånlig lagstiftning. Den privata och vinstdrivande hyressektorn är både oreglerad och utan subventioner. Den är dessutom skyddad från konkurrens från den icke vinstdrivande sociala hyressektorn eftersom denna sektor är förbehållen utsatta grupper. Storleken på den icke vinstdrivande hyressektorn kontrolleras av staten eftersom den är beroende av offentliga subsidier. Konsekvensen av detta system är att hushållen drivs in i ett självägande. Ägda bostäder är också den dispositionsform som dominerar i det duala systemet. I det enhetliga systemet råder det neutralitet mellan upplåtelseformerna i bemärkelsen att alla upplåtelseformerna får statliga subsidier. Bostäder i den sociala sektorn är inte heller fördelade efter behov. Den vinstdrivande hyressektorn är både reglerad och subsidierad. Det betyder att det råder konkurrens mellan den vinstdrivande och den icke vinstdrivande hyressektorn. Dessutom är andelen ägda bostäder lägre än i det duala systemet.

Enligt Kemeny (1995) domineras det duala systemet av ägda bostäder som befolkas av hushåll i alla inkomstklasser, men med undantag av de allra fattigaste som återfinns i den sociala sektorn. Kemeny (1995) driver tesen att när sektorn med ägda bostäder expanderar, försvinner de generella subventionerna av denna sektor och ersätts med riktade stöd till hushåll med låga inkomster och till förstagångsköpare. Det betyder, hävdar Kemeny (1995), att även hushåll med låga inkomster som inte är kvalificerade för

subsidier har en låg bostadsstandard och därtill en hög belåningsgrad. Det senare är en riskfaktor som blir särskilt betungande under konjunkturunedgångar.

Även om Kemenys distinktion har diskuterats och modifierats visade vår forskning att i länder med en hög andel äganderätt finns ett utbud av överkomliga bostäder, men till priset av trångboddhet och låg standard. I de övriga länderna finns det en rad bostadspolitiska interventioner riktade mot att försvaga länken mellan fattigdom och fattiga boendeförhållanden. Vi fann att framför allt bostadsbidragen är ett effektivt medel att förbättra boendeförhållandena för de fattiga familjerna. Det gäller företrädesvis i Storbritannien, Nederländerna och Sverige. Effekten av bostadsbidraget är tydligast för dem som lever i sociala och allmännyttiga bostäder. Däremot är effekten av sociala bostäder/allmännytta bostäder i sig svårare att påvisa. Det finns indikationer på att dessa segment på bostadsmarknaden i viss mån bidrar till att försvaga sambandet mellan ekonomisk fattigdom och fattiga boendeförhållanden. Men indikationerna är svagare än vad som framkommit i annan forskning.

Arbete minskar risken för fattigdom. Men enligt EU-SILC 2007 lever de flesta fattiga i familjer där någon är förvärvsarbetande. Det är samtidigt små skillnader i boendeförhållanden mellan fattiga i arbete och fattiga i arbetslöshet. Dock finns ett samband mellan längden på arbetslösheten och boendeförhållandena, så till vida att med långvarig arbetslöshet ökar andelen som lever i fattiga boendeförhållanden. Förklaringen är att trygghetssystem ofta har en bortre gräns där villkoren för ersättning vid arbetslöshet drastiskt försämras. Boendekostnaderna är också en tung börda för många hushåll. Vi uppskattar att andelen fattiga stiger med i genomsnitt fem procentenheter när boendekostnaderna tas i beaktande.

Våra resultat visar också på tydliga samband mellan sysselsättning och bostadsmarknad. Förhållanden på bostadsmarknaden skapar hinder för rörlighet på arbetsmarknaden. Köer och relativa priser på äganderätt skapar barriärer för att flytta mellan arbetsmarknader. Det finns också ett samband mellan arbetslöshet, utsatta bostadsområden och framväxten av en kultur av fattigdom. I till exempel Ungern kommer detta samband till uttryck i en ökad andel sysselsatta i den informella ekonomin, medan i andra länder som

långvarig arbetslöshet. Den slutsats som vi särskilt framhäver är att det finns utrymme för att förstärka boendets roll i EUs strategi för att arbeta skall löna sig. Det är en strategi som syftar till en större flexibilitet på arbetsmarknaden utan att för den skull ge avkall på sociala mål och ett socialt skyddsnet.

2.1 Fattigdomen i Norden och i Norge

Enligt EU-SILC 2009 (Eurostat 2010) lever 11,2 procent av den norska befolkningen i en familj med risk för fattigdom. Det är andelen efter de sociala transfereringarna. Andelen individer i Norge som lever i en familj med risk för fattigdom före dessa sociala transfereringar är 24,8 procent. I likhet med övriga nordiska länder som fortsatt är präglade av en socialdemokratisk välfärdsregim, har Norge en jämnar inkomstfördelning men också ett socialt skyddsnet som har betydande effekter på att reducera risken för fattigdom. Med undantag av Luxemburg är Norge också det land inom EU/ESS som har de högsta utgifterna per capita (pps) för sociala transfereringar.

I en studie av barnfattigdom i Danmark, Norge och Sverige visar Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg (2010) att fattigdomen bland barn alltmer kommit att få en etnisk karaktär. Medan fattigdomen minskar bland barn som är födda i de undersökta länderna, ökar den bland barn med invandrarbakgrund. Fattigdomen bland barn med bakgrund i medel- och låginkomstländer är inte bara högre, den har också längre varaktighet. Dessa barn har också ett annat bosättningsmönster än de infödda barnen, i så måtto att de bor i grannskap som kännetecknas av hög barnfattigdom (Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg 2010). Fattigdomen avtar med föräldrarnas vistelsetid men samvariera också med föräldrarnas utbildning och ställning på arbetsmarknaden. En faktor som har stor betydelse för att förklara omfattningen på barnfattigdom är den låga sysselsättningsgraden bland flyktingar och andra invandrare. Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg (2010) hänvisar till OECD:s studier av sysselsättning 2003 av vilken det framgår att skillnaden mellan den invandrade och den infödda befolkningens sysselsättningsgrad är som störst i Sverige och Danmark bland länderna i EU 15. Gapet i dessa länder är 10 procentenheter medan det är 2 procentenheter i Norge. Fattigdomen bland barn med invandrarbakgrund har

också utvecklats i en gynnsammare riktning i Norge jämfört med i Sverige och Danmark.

I projektet om barns levnadsvillkor visar Ugreninov (2010) att stora delar av urvalet av familjer med låga inkomster förbättrar sina inkomster under perioden 2000 till 2007, och därtill reducerar risken för att hamna i långvarig fattigdom. Men det är fortsatt skillnader i inkomstutveckling mellan urvalet av låginkomstfamiljer och kontrollurvalet, det vill säga det representativa urvalet av norska familjer. Ugreninov (2010) visar också att många av de norska familjerna i låginkomsturvalet har befunnits sig under fattigdomsgränsen under en kortare tidsperiod, medan de icke västliga familjerna i låginkomsturvalet tampas med långvarig fattigdom. Det finns ett samband mellan förekomsten av långvarig fattigdom och föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden, deras etniska tillhörighet och hushållstyp. Det är variabler som återkommer i den följande analysen som förklaringar till variationen i bostadskonsumtion.

3 Familjernas boendeförhållanden – standard, fysisk och social miljö

Det finns en rad variabler i databasen om barns levnadsvillkor som kan användas för att mäta familjernas bostadskonsumtion, förhållanden i själva bostaden samt i den fysiska och sociala miljön. Bostadskonsumtionen beskrivs i databasen i form av dispositionsform och typ av hyresförhållande för dem som hyr sin bostad. De aspekter som tas upp i databasen i fråga om bostadens inre kvaliteter är problem med fukt, drag eller kyla i bostaden, problem med dålig materiell standard och ett antal variabler om tillfredsställelse med bostaden, upplevelsen av att bostaden är för liten samt huruvida barnet har eget rum. En aspekt av familjernas fysiska och sociala miljö är kvaliteter i bostadsområdet. De variabler i databasen som berör förhållanden i bostadsområdet handlar om störningar från grannar och från trafik samt andra problem i allmänhet.

Men innan jag övergår till att undersöka boendeförhållandena bland barn i familjer med låga inkomster, och särskilt dem i familjer med varaktigt låga inkomster finns det anledning att diskutera definitionen av varaktigt låga inkomster. Den definition av långvarigt låga inkomster som användes i projektet om barn levnadsvillkor baserades på medelvärden av familjeinkomsten under tre på varandra följande treårsperioder 2000–2002, 2003–2005 och 2005–2007. I den mån detta medelvärde understeg 60 procent av medianinkomsten i Norge för tidsperioden ifråga definierades familjen som en låginkomstfamilj med risk för fattigdom.

Det finns ingen given definition av varaktigt låg inkomst. Men som framgick inledningsvis är det framför allt två definitioner som dominerar i litteraturen. I såväl undersökningen om barns levnadsvillkor (Sandbæk och Pedersen 2010) som i undersökningen om barnfattigdom i Danmark, Norge och Sverige (Galloway, Gustafsson, Pedersen och Österberg 2010) baseras definitionen på medelvärden för treårsperioder. Argumenten är att undvika inkomstfluktuationer. Men i analyser av bostadskonsumtion finns det goda

skäl att ta tillvara de möjligheter som databasen medger och basera definitionen på förhållandena under enskilda år, och inte på medelvärden för treårsperioder. I det senare fallet kan nämligen betydande variationer i den disponibla inkomsten under enskilda år döljas bakom ett medelvärde som indikerar stabilitet eller till och med stigande inkomster. Frågan om stabilitet i inkomsterna är av betydelse för hushållens bostadskonsumtion och framför allt i förändringar av densamma, som till exempel i övergången från hyrd till ägd bostad. Den norska bostadsmarknaden domineras av ägda bostäder och övergången till att äga har betydelse för den fortsatta boendekarriären. Att vara bostadsägare har för många hushåll dessutom blivit en viktig livsstilsfråga och en viktig förmögenhetsfaktor, särskilt vid sjunkande boräntor (Sandlie 2008). Övergången från hyrd till ägd bostad är också starkt förknippad med stabila levnadsförhållanden. Att äga sin bostad är inte bara en fråga om tillräckligt med finansiella resurser utan också med en stabil familjesituation och utsikter om framtida stabilitet. När familjesituationen är instabil och situationen på arbetsmarknaden är osäker minskar sannolikheten för att flytta från hyrd till ägd bostad (Feijten 2005). Demografiska förhållanden såsom fas i livsloppet har också betydelse för flyttningbenägenheten. Det är väl känt att första barnets födelse ofta föregås eller följs nära i tiden av en flyttning från en hyrd till en ägd bostad, liksom att övergången från en till två familjeförsörjare också initierar en liknad flyttning (Clark et al 2003).

Diskussionen ovan som särskilt betonar stabilitet som grund för att ta steget från den hyrda till den ägda bostaden, leder fram till behovet av en definition av varaktigt låga inkomster som inte enbart är baserad på medelvärden för en längre tidsperiod utan på situationen under en rad enskilda år. Laeken-indikatorerna (Davidsson 2004) erbjuder en sådan definition. Med utgångspunkt i denna definition har varaktig risk för fattigdom här definierats som en inkomst under fattigdomsgränsen (60 procent av medianinkomsten) innevarande år (2007) och minst två av föregående tre år (2004–2006). De senaste tillgängliga uppgifterna över familjernas disponibla inkomster är år 2007. Men basen kommer att kompletteras med uppgifter om inkomsterna för år 2008 och 2009.

Arbetet fortsätter nu med en analys av boendeförhållandena bland barn i låginkomstfamiljer enligt definitionen ovan, nämligen varaktigt fattiga familjer och övriga familjer. För tydlighetens vill jag särskilt markera att benämningen fattiga familjer i analysen nedan genomgående avser de familjer som har en varaktig risk för fattigdom. I analysen tar jag särskilt fasta på de förändringar som sker under den tid som insamlingen till databasen över barns levnadsvillkor pågår nämligen 2003, 2006 och 2009.

3.1 Bostadens dispositionsform

Norge tillhör de länder i Europa med högsta andel av befolkningen bosatt i äganderätt, antingen som självägare eller som innehavare av en bostadsrätt. Den andelen var 86 procent år 2009 (EU-SILC 2009) eller uttryckt som andelen hushåll, 78 procent. Men skillnaderna är betydande bland dem i hushåll över respektive under gränsvärdet för risk för fattigdom. Bland dem med en disponibel inkomst över gränsvärdet är andelen i äganderätt drygt 90 procent och bland dem under gränsvärdet 47 procent. Bland de länder som ingår i EU-SILC, är Norge det land som har den största differensen mellan andelen under respektive över fattigdomsgränsen i äganderätt.

Den skillnad som framkommer i EU-SILC i dispositionsform bland dem under respektive över fattigdomsgränsen är också tydlig i databasen över barns levnadsvillkor. Uppgifterna är dock inte helt kompatibla eftersom EU-SILC mäter individernas boendeförhållanden och databasen över barns levnadsvillkor mäter familjernas levnadsvillkor.

Av samtliga familjer i databasen över barns levnadsvillkor är det år 2003 72.1 procent som äger sin bostad – 60 procent är självägare till en lägenhet eller ett småhus och 12.1 procent äger en bostadsrätt alternativt en aktielägenhet. Övriga familjer hyr eller disponerar bostaden på andra villkor. Men i likhet med förhållandena i hela den norska befolkningen är skillnaderna stora mellan de familjer som är fattiga och övriga familjer. Andelen som äger en bostadsrätt alternativt en aktielägenhet är ungefär densamma medan andelen som är självägare är 37 procent bland dem som är fattiga och 65.2 procent bland de övriga familjerna. Motsvarande andelar för att hyra eller på annat sätt disponera bostaden är 49.9 procent respektive 23 procent. Dessa skillnader i bostadens dispositionsform är signifikanta ($\chi^2=114.433$, $p=.000$).

Andelen självägare stiger mellan 2003 och 2006 från 60 procent till 68.5 procent, medan andelen som hyr minskar till 19.8 procent. Andelen självägare ökar både bland de fattiga familjerna och bland de övriga familjerna. Men de skillnader som fortsatt finns mellan fattiga familjer och övriga familjer är signifikanta ($\chi^2=69.460$, $p=.000$).

Andelen självägare fortsätter att stiga, och är år 2009 70.3 procent. Förändringarna är större bland de fattiga familjerna jämfört med övriga familjer, där fördelningen mellan olika dispositionsformer i stort sett är densamma som år 2006. De skillnader som kvarstår mellan de två typerna av familjer är fortsatt signifikanta ($\chi^2=69.460$, $p=.000$).

Tabell 1 Bostadens dispositionsform (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Självägare	65.2	37.0	60.0	1 162
Bostadsrätt, aktielägenhet	11.8	13.1	12.1	234
Hyr, annan dispositionsform	23.0	49.9	27.9	541
2006				
Självägare	72.9	44.9	68.5	887
Bostadsrätt, aktielägenhet	10.9	16.1	11.7	152
Hyr, annan dispositionsform	16.1	39.0	19.8	256
2009				
Självägare	73.8	50.3	70.3	790
Bostadsrätt, aktielägenhet	9.6	13.5	10.2	114
Hyr, annan dispositionsform	16.7	36.2	19.5	219

3.2 Bostadens inre kvaliteter

Databasen innehåller två indikatorer på bostadens inre kvaliteter. Den ena är huruvida det finns fukt, drag eller är kallt i bostaden, och den andra huruvida bostaden har en dålig materiell standard. Dessa två indikatorer baseras på bedömningar gjorda av föräldrarna. Det kan alltid diskuteras inslaget av subjektivitet i dessa bedömningar. Det finns därtill två indikatorer som är ytterligare subjektiva mått på bostadens kvalitet. Det ena är tillfredsställelsen med bostaden och det andra är den upplevda trångboddheten.

Drygt tre fjärdedelar av familjerna bor 2003 i bostäder som är fria från fukt, drag och dessutom är tillräckligt varma, medan det är ett problem för

23 procent. Men 29.1 procent av de fattiga familjerna och 21.6 procent av de övriga familjerna bor i bostäder som är så beskaffade att fukt, drag och kyla är ett problem. De skillnader som finns mellan de fattiga familjerna och övriga familjer visar sig också vara signifikanta ($\chi^2=9.340$, $p=.002$).

År 2006 är den andel som har problem med fukt, drag och kyla i sin bostad 18.5 procent. Bland de övriga familjerna är den andelen 16.6 procent och bland de fattiga familjerna 28.3 procent. Minskningen mellan 2003 och 2006 kan framför allt tillskrivas en minskning av problemen bland de övriga familjerna, medan problemen är tämligen konstanta bland de fattiga familjerna. Den skillnad som finns mellan de fattiga och de övriga familjerna, och som dessutom ökar mellan 2003 och 2006, är fortsatt signifikant ($\chi^2=15.661$, $p=.000$).

Problemen med fukt, drag och kyla fortsätter att minska fram till 2009, även om minskningen är marginell. Men nu är minskningen framför allt bland de fattiga familjerna. Bland samtliga familjer är det 17.3 procent år 2009 som har problem med fukt, drag och kyla i sin bostad. Motsvarande andel för de fattiga familjerna är 26.7 procent och för de övriga familjerna 15.7 procent. Den skillnad som finns mellan dessa två grupper av familjer är fortsatt signifikant ($\chi^2=14.083$, $p=.000$).

Tabell 2 Problem med fukt, drag och kyla i bostaden (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	21.6	29.1	23.0	445
Nej	78.4	70.9	77.0	1 491
2006				
Ja	16.6	28.3	18.5	239
Nej	83.4	71.7	81.5	1 056
2009				
Ja	15.7	26.7	17.3	229
Nej	84.3	73.3	82.7	1 325

De flesta norska familjen har en bostad med god materiell standard. Det gäller också för de familjer som ingår i studien om barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer. Av dessa familjer är det 13.3 procent som år 2003 uppger att bostaden har en dålig materiell standard. Men återigen är det skillnader

mellan fattiga familjer och övriga familjer (19 respektive 12 procent). Denna skillnad är också signifikanta ($\chi^2=12.671$, $p=.000$).

Den andel som har dålig materiell standard år 2006 är 11.2 procent. Den generella bilden är att andelen familjer som har en bostad med dålig materiell standard minskar mellan 2003 och 2006. Emellertid, denna andel minskar bland de övriga familjerna medan den ökar bland de fattiga familjerna. Dessa andelar är 9.4 procent respektive 21.0 procent. Den tydliga skillnaden mellan dessa två typer av familjer är återigen signifikant ($\chi^2=23.422$, $p=.000$).

Andelen familjer som har en bostad med dålig materiell standard fortsätter att minska mellan 2006 och 2009. År 2009 är det 10.8 procent av familjerna som har en bostad med dessa problem. Bland de fattiga familjerna är andelen 18.4 procent och bland övriga familjer 9.5 procent. Till skillnad från förändringen mellan 2003 och 2006 är det nu bland de fattiga familjerna som minskningen sker. Men den skillnad som finns mellan dessa två typer av familjer är fortsatt signifikant ($\chi^2=23.422$, $p=.000$).

Tabell 3 Bostaden har dålig materiell standard (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	12.0	19.0	13.3	257
Nej	88.0	81.0	86.7	1 679
2006				
Ja	9.4	21.0	11.2	145
Nej	90.6	79.0	88.8	1 150
2009				
Ja	9.5	18.4	10.8	143
Nej	90.5	81.5	89.2	1 181

3.3 Bostadens storlek

Bostadens storlek är en väsentlig aspekt av bostadens standard och med implikationer för familjens livskvalitet. Skillnader i utrymmesstandard förklaras framför allt av skillnader i inkomster. Det starka sambandet mellan utrymmesstandard visar sig i att ju högre inkomst desto högre utrymmes-

standard och omvänt. I vissa skeden av livet kan emellertid utrymmesstandarderna vara ett resultat av familjens prioriteringar och preferenser. Ett exempel är trångboddhet i ett centralt och attraktivt läge istället för en högre utrymmesstandard i ett mer perifert och mindre attraktivt läge. Men trångboddhet är i princip ett socialt problem som inte bara har implikationer för familjens livskvalitet. Det har också samhällsliga konsekvenser, till exempel i form av sjunkande fertilitet (Malmberg 2007).

En variabel i databasen handlar om den upplevda trångboddheten. Men databasen medger också att trångboddhet enligt ett mer objektiva mått beräknas. Jag börjar med att redovisa trångboddhetens utveckling enligt det senare.

Den norska definitionen av trångboddhet anger två alternativ, nämligen trångbott och rymligt. Definitionen lyder som följer:

Blant dem som bor trångt, regnes aleneboende som bor på ett rum, eller flerpersonhusholdningar med flere medlemmer enn antall rom i boligen. Romslig bor de som bor i en husholdning som disponerer minst tre rom mer enn antallet personer. Som rom regnes ikke kjøkken, bad, WC, entre eller rom under 6 kvadratmeter. SSB (2010)

En beräkning av utrymmesstandarderna enligt ovan ger vid handen att 55.9 procent av familjerna var trångbodda 2003, medan 9.3 procent bodde rymligt. Det visar sig också att det är en betydande skillnad i förekomsten av trångboddhet mellan de fattiga familjerna och de övriga familjer. Ungefär tre fjärdedelar av de fattiga familjerna och hälften av de övriga familjerna är trångbodda. Denna skillnad är dessutom signifikanta ($\chi^2=67.367$, $p=.000$).

Trångboddheten minskar mellan 2003 och 2006. Det gäller både bland de fattiga och bland de övriga familjerna. Samtidigt är det också fler familjer som bor rymligt. Andelen trångbodda familjer år 2006 är 48.2 procent. Bland de övriga familjerna är det 44 procent som är trångbodda och bland de fattiga familjerna 70.7 procent. Dessa skillnader är fortsatt signifikanta ($\chi^2=50.852$, $p=.000$).

Trångboddheten fortsätter att minska mellan 2006 och 2009. År 2009 är det 42.2 procent av familjerna som är trångbodda, varav 38.2 procent bland de övriga familjerna och 66.3 procent bland de fattiga familjerna. Det är också en tydlig trend att andelen familjer som bor rymligt ökar. Men även

om trångboddheten minskar betyder det inte att gapet mellan de fattiga och de övriga familjerna minskar. Utvecklingen är istället den motsatta, nämligen att gapet ökar. Skillnaden är fortsatt signifikant ($\chi^2=46.368$ $p=.000$).

Tabell 4 Trångboddhet (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Trångbott	51.6	75.1	55.9	1 083
Ej trångbott	37.7	21.6	34.7	673
Rymligt	10.7	3.4	9.3	181
2006				
Trångbott	44.0	70.7	48.2	624
Ej trångbott	41.7	24.4	38.9	504
Rymligt	14.3	4.9	12.8	166
2009				
Trångbott	38.2	66.3	42.2	474
Ej trångbott	43.8	27.0	41.4	464
Rymligt	18.0	6.7	16.4	184

Familjerna tillfrågas också om de själva upplevde att bostaden var för liten och att det var ett problem. Jag väljer här att ställa den frågan i relation till den faktiska trångboddheten. Det visar sig nämligen att det objektiva måttet trångboddhet inte alltid motsvarar med den subjektiva uppfattningen om att bostaden är för liten. Det är nämligen 29.9 procent av samtliga familjer som år 2003 upplevde att bostaden var för lite, det vill säga betydligt färre än värdet på det objektiva måttet trångboddhet. Det är 42.6 procent av de fattiga familjerna som uppger att bostaden är för liten, medan motsvarande andel för de övriga familjer 27 procent. Dessa skillnader är dessutom signifikanta ($\chi^2=33.519$, $p=.000$).

Andelen som uppger att det är problem med att bostaden är för liten sjunker mellan 2003 och 2006 till 21.1 procent. Förändringen är ungefär densamma bland de familjer som är fattiga och som de övriga familjerna. Andelarna är 18.7 procent respektive 33.7 procent. Skillnaden är fortsatt signifikant ($\chi^2=23.158$ $p=.000$). Mellan 2006 och 2009 sker ytterligare en marginell minskning av andelen familjer som anser att det är ett problem med att bostaden är för liten. Men skillnaden mellan de fattiga och övriga familjer är fortsatt signifikant ($\chi^2=24.315$, $p=.000$).

Tabell 5 Problem med för liten bostad (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	27.0	42.6	29.9	579
Nej	72.9	57.4	70.1	1 357
2006				
Ja	18.7	33.7	21.1	273
Nej	81.3	66.3	78.9	1 022
2009				
Ja	17.2	32.3	19.4	257
Nej	82.8	67.7	80.6	1 067

3.4 Förekomsten av eget rum

Från barnens horisont är familjens utrymmesstandard av vikt och värde för huruvida den medger att barnen får ett eget rum. De barn som är utgångspunkten för projektet *Barns levkår – betydningen av familjens inntekt* var vid första intervju tillfället år 2003 i åldern 6–12 år. För de äldre barnen är ett eget rum definitivt väsentligt, då eget rum ger dem möjlighet till ett privatliv (Nordvik 2010). Men för de yngre barnen är ett eget rum inte lika väsentligt och ibland inte ens önskvärt. Undersökningen visar emellertid att 65.2 procent av barnen har eget rum. Men variationen mellan fattiga och övriga familjer är minst lika stor som i fråga om trångboddhet och är dessutom signifikant ($\chi^2=101.577$, $p=.000$).

År 2006 är det 80.7 procent av familjerna som uppger att barnet har eget sovrum. Ökningen är i det närmaste lika stor bland fattiga familjer som bland övriga familjer. Bland de förra har 85.2 procent eget sovrum och bland de senare 56.6 procent. Men skillnaden kvarstår mellan dessa båda typer av familjer och är signifikant ($\chi^2=90.726$, $p=.000$).

Mellan åren 2006 och 2009 ökar återigen andelen familjer där barnet har ett eget sovrum till 87.9 procent. Ökning är särskilt stor bland de fattiga familjerna. Men likväl kvarstår en betydande och signifikant skillnad mellan de fattiga och de övriga familjerna ($\chi^2=79.210$, $p=.000$).

En enkel test av sambandet mellan fattigdom och huruvida barnet har eget rum kontrollerat för trångboddhet, indikerar att sambandet år 2009 mellan fattigdom och förekomsten av eget rum är svagare än sambandet

mellan trångboddhet och förekomsten av eget rum. En logistisk regression med förekomsten av eget rum som beroende variabler och varaktigt fattigdom respektive trångboddhet som oberoende variabler indikerar att flertalet barn har eget rum, men att sannolikheten för att ha eget rum beror mer på om familjen är trångbodd ($B=2.750$) än om familjen är fattig ($B=1.202$). De oberoende variablerna liksom konstanten är signifikanta (Nagelkerk $R^2=0.291$). Det betyder att sannolikheten för att ha eget rum om familjen är varaktigt fattig men ej trångbodd är 0.95 medan den sannolikheten är 0.81 om familjen är trångbodd men ej varaktigt fattig. Om familjen är både varaktigt fattig och trångbodd är sannolikheten för eget rum är 0.57.

Tabell 6 Eget sovrum till barnet (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	70.4	42.3	65.2	1 263
Nej	29.6	57.7	34.8	673
2006				
Ja	85.2	56.6	80.7	1 044
Nej	14.8	43.4	19.3	250
2009				
Ja	91.2	68.7	87.9	1 163
Nej	8.8	31.3	12.1	160

Det finns signifikanta skillnader år 2003 mellan barn i varaktigt fattiga familjerna och förekomsten av eget rum beroende på om familjen äger eller hyr sin bostad. Denna skillnad minskar emellertid över tiden. Sambandet är förvisso signifikant även år 2006 och år 2009, men det är så pass svagt att det närmast är att hänföra till slumpen. Sambandet mellan typ av hyrd bostad (öppen marknad, kommunal, släkt eller vänner) och huruvida barnet har eget sovrum eller ej, är överhuvudtaget inte signifikant under den studerade tidsperioden.

3.5 Trivsel med bostaden

Hur tillfreds familjen är med sin bostad eller hur bra man trivs som också förekommer som fråga i många undersökningar (Magnusson Turner 2008) är en samlad och subjektiv bedömning av bostadens kvaliteter. I studier där frågan ställt om trivsel har resultaten visat att de flesta trivs men att trivseln varierar med intervjupersonernas ålder och deras boendetid. En källkritisk reflektion kring dessa resultat är att människor tenderar att efterrationalisera sina handlingar. I forskning om trivsel i utsatta bostadsområden där de boende uppgett att de trivs bra, har deras utsagor ifrågasatts utifrån argumentet att de bara har anpassat sig.

I studien om barns levnadsvillkor tillfrågades familjerna om hur tillfreds de var med sin bostad. Värderingen gjordes på en fyrgradig skala från väldigt otillfreds till väldigt tillfreds. Drygt 90 procent av familjerna är väldigt tillfreds eller tillfreds med sin bostad. Det finns likväl skillnader mellan de fattiga respektive de övriga familjerna som är signifikanta ($\chi^2=25.008$, $p=.000$). Även om en majoritet av familjerna är tillfreds eller väldigt tillfreds, 92.1 procent bland de övriga familjerna och 86.5 procent bland de fattiga, är det närmare dubbelt så många fattiga familjer som är otillfreds eller väldigt otillfreds med sin bostad jämfört med övriga familjer.

Även om det år 2006 fortsatt är en dominerande majoritet som är väldigt tillfreds eller tillfreds med sin bostad, 94.8 bland övriga familjer och 84.4 bland de fattiga, ökar andelen som är väldigt otillfreds bland de fattiga familjerna. Överhuvudtaget ökar skillnaderna mellan de fattiga och de övriga familjerna. Dessa skillnader är också signifikanta ($\chi^2=45.514$, $p=.000$).

Det sker marginella förskjutningar i värderingar bland de övriga familjerna mellan 2006 och 2009. Det är fortsatt så att familjerna är väldigt tillfreds eller tillfreds med sina bostäder. Men bland de fattiga familjerna sker en förskjutning från att vara tillfreds till att vara väldigt tillfreds. Det är också relativt sett färre som är otillfreds eller mycket otillfreds med sin bostad. De skillnader som fortsatt finns mellan de fattiga familjerna och de övriga familjer är också signifikanta ($\chi^2=27.882$, $p=.000$).

Tabell 7 Tillfredsställelse med bostaden (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Väldigt tillfreds	43.4	30.1	40.9	759
Tillfreds	48.7	56.4	50.1	929
Otillfreds	6.3	11.1	7.2	134
Väldigt otillfreds	1.6	2.3	1.7	32
2006				
Väldigt tillfreds	50.3	32.2	47.4	614
Tillfreds	44.5	52.2	45.7	592
Otillfreds	4.2	10.2	5.2	67
Väldigt otillfreds	1.0	5.4	1.7	22
2009				
Väldigt tillfreds	50.9	37.6	48.9	647
Tillfreds	43.5	47.9	44.2	484
Otillfreds	4.4	9.8	5.2	69
Väldigt otillfreds	1.2	4.6	1.7	22

3.6 Kvaliteter i bostadsområdet

De variabler i databasen som berör förhållanden i bostadsområdet handlar om störningar från grannar, från trafik och andra problem i allmänhet. För det stora flertalet familjer är det år 2003 inga problem med störningar från grannar (92 procent). Det är emellertid relativt sett två gånger så många fattiga familjer jämfört med övriga familjer för vilja störningar från grannar upplevs som ett problem (12.9 respektive 6.7 procent). Detta är dessutom en skillnad som är signifikant ($\chi^2=15.361$, $p=.000$).

År 2006 har andelen familjer som upplever störningar från sina grannar minskat till 5.3 procent. Den stora förändringen är bland de familjer som definierats som varaktigt fattiga. Skillnaden mellan de varaktigt fattiga familjerna och övriga familjer är mindre än två procentenheter. Det är en skillnad som inte heller är signifikant ($\chi^2=1.088$, $p=.297$).

Men år 2009 är familjernas uppfattning om störningar från grannar tillbaka till den situation som rådde 2003. För närmare 94 procent av familjerna är det förvisso inget problem med störningar från grannar, men skillnaderna är återigen stora mellan de fattiga familjerna och övriga familjer (13.3 procent respektive 5.2 procent). Denna skillnad är också signifikant ($\chi^2=18.229$, $p=.000$).

Tabell 8 Problem med störningar från grannar (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	6.7	12.9	7.8	152
Nej	93.3	87.1	92.2	1 785
2006				
Ja	5.0	6.8	5.3	69
Nej	95.0	93.2	94.7	1 226
2009				
Ja	5.2	13.3	6.4	85
Nej	94.8	86.7	93.6	1 240

Störningar från trafiken är även det en sällsynt förekomst, om ett något större problem än störningar från grannar. För 12.9 procent av familjerna år 2003 är störningar från trafiken ett problem. Störningar från trafiken kan ha många orsaker, och det är därför komplicerat att dra slutsatser om dess betydelse för kvaliteten i bostadsområdet. En orsak kan vara att bostaden är belägen i ett innerstadsområde med mycket trafik. En annan orsak kan vara att bostaden är belägen i ett förortsområde med närhet till större vägar med mycket trafik och särskilt mycket tung trafik. Vanligtvis har dessa båda typer av bostadsområden en socioekonomisk sammansättning som skiljer sig åt och ofta är det betydande skillnader i områdenas attraktivitet. När attraktiviteten mäts i bostadspriser är det i regel innerstaden som faller ut som den attraktivaste delen av staden. Trots dessa skillnader det kan upplevelsen av trafikstörningar vara densamma. Den variation i orsakerna till att trafiken upplevs som störande kan möjligen vara en förklaring till att det är endast marginella skillnader mellan de fattiga familjerna och övriga familjer (15.7 respektive 12.2 procent). Den skillnaden är dessutom inte heller signifikanta ($\chi^2=3.132$, $p=.077$).

Den andel som upplevde trafiken som störande sjönk år 2006 till 10.6 procent, och det är fortsatt marginella skillnader mellan de fattiga familjerna och övriga familjer (11.7 respektive 10.4 procent). Inte heller denna skillnad är signifikant ($\chi^2=.328$, $p=.567$).

År 2009 ökar den andel som upplever trafiken som störande (11.2 procent). Dessutom ökar skillnaden mellan de familjer som är fattiga och övriga familjer (14.4 procent respektive 10.7 procent). Även om andelen

fattiga familjer som upplever trafiken som störande ökar medan den är förhållandevis konstant bland övriga familjer, är skillnaden fortsatt inte signifikant ($\chi^2=2.221$, $p=.136$).

Tabell 9 Problem med störningar från trafiken (andel i procent)

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	N
2003				
Ja	12.2	15.7	12.9	249
Nej	87.8	84.3	87.1	1 688
2006				
Ja	10.4	11.7	10.6	137
Nej	89.6	88.3	89.4	1 158
2009				
Ja	10.7	14.4	11.2	149
Nej	89.3	85.6	88.8	1 176

4 Demografi – ålder och familjetyp

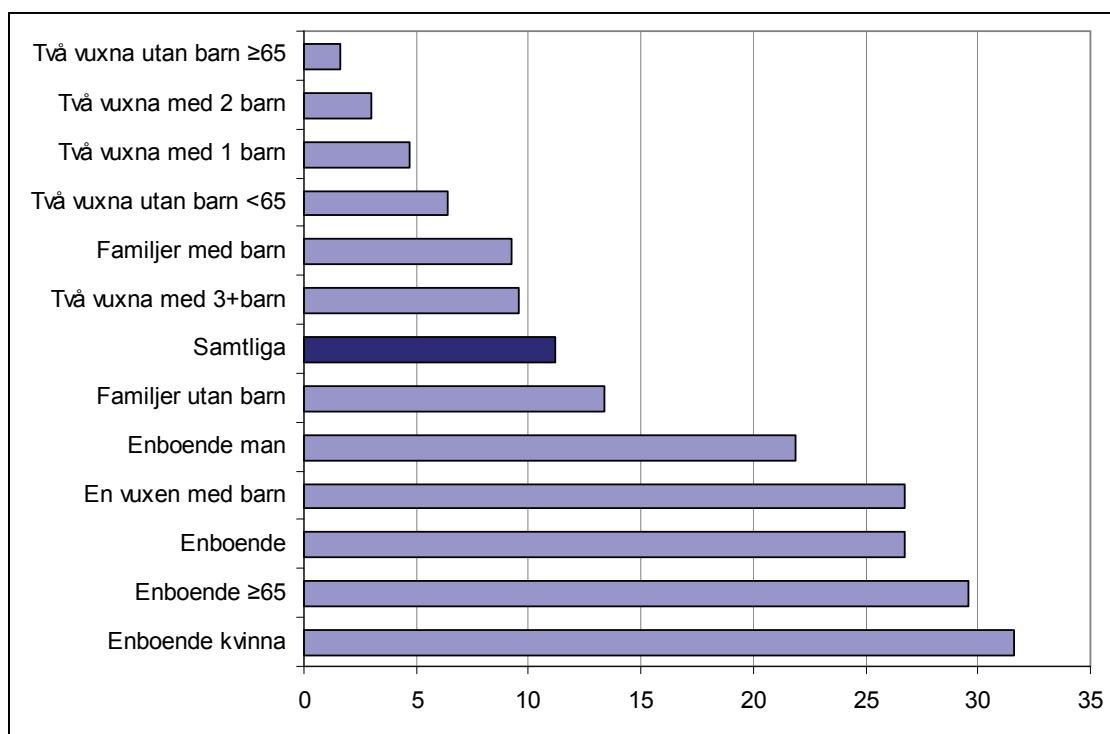
Det är en förhållandevis jämn åldersfördelning bland de föräldrar som deltagit i undersökningen om barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer åren 2003, 2006 och 2009. Det är dock en svagt signifikanta skillnad i åldersfördelningen år 2003 bland de varaktigt fattiga familjerna och de övriga familjerna, men därefter är skillnaderna inte längre signifikanta. Det naturliga åldrandet innebär att åldersfördelningen bland de föräldrar som deltagit i studien går från en medianålder i intervallet 35–39 år, till intervallet 40–44 år och slutligen år 2009 en medianålder i intervallet 45–49 år.

Flertalet barn lever tillsammans med båda sina föräldrar, och de gör det så över hela den tidsrymd som undersökningen sträcker sig. Några barn lever samman med en förälder, och ytterligare andra går från att leva samman med två försörjare till en försörjare. Ett intressant resultat är att de skillnader som finns i fördelningen bland de fattiga familjer och de övriga familjerna inte är signifikanta, vare sig för enskilda tidpunkter (2003, 2006 och 2009) eller betraktat över hela tidsperioden. I andra undersökningar framträder nämligen de ensamstående föräldrarna som en typ av familjer som är starkt över-representerad bland de fattiga familjerna. Den rimliga förklaring till resultat är det urval som gjordes för undersökningen om barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer, nämligen ett nettourval om 1 627 barn i åldersgrupperna 6–9 år respektive 10–12 år som år 2003 levde i en familj med risk för fattigdom samt ett kontrollurval om netto 310 barn. Det senare är ett representativt urval men självfallet inte det första eftersom det just skulle spegla barn i familjer med risk för fattigdom. Det i huvudsak icke representativa urvalet liksom att fattigdom inte definieras på individnivå utan på hushållsnivå är två väsentliga förklaringar till det resultat vi ser i tabellen nedan.

Tabell 10 Utveckling i familjesituationen 2003–2006

	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Total	N
Stabil med bägge föräldrar	60.5	62.7	60.9	782
Stabil med två försörjare	5.1	2.1	4.7	60
Stabil med en försörjare	13.7	12.4	13.5	174
Från två till en försörjare	12.4	13.5	12.5	161
Från en till två försörjare	8.2	9.3	8.4	108

En blick på EU-SILC 2008 (Eurostat 2010) visar ett tydligt mönster, nämligen att de enboende och den diffusa kategorin övriga, har en betydligt högre risk för fattigdom jämfört med övriga typer av hushåll. Men den kategori som ofta står i blickfången i studier av fattigdom, nämligen de ensamstående föräldrarna, har här en marginellt högre risk för fattigdom jämfört med genomsnittet för samtliga hushåll. Variationen är dock stor och i jämförelse med andra hushåll med barn, har den ensamstående föräldrarna en mångfaldigt högre risk för fattigdom.

Figur 1 Risk för fattigdom i Norge, efter hushållstyp

Källa: Eurostat (2010)

Tidigare analyser av barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer har visat att det är betydande skillnader i risk för fattigdom efter föräldrarnas födelseland och också hur lång tid familjen varit bosatt i Norge (Sandbæk och Pedersen 2010). Det framgår med all tydlighet att det är betydande variationer i ursprung bland de varaktigt fattiga familjerna och de övriga familjerna. Bland de fattiga familjerna är det 38.9 procent av barnen som är födda i Norge med norska föräldrar, medan motsvarande andel bland de övriga familjerna är 68.7 procent. Andelen barn som är födda i Norge oaktat var föräldrarna är födda är drygt 70 procent bland de fattiga familjerna och närmare 90 procent bland övriga familjer. Flertalet barn är följaktligen födda i Norge men skillnaden mellan de fattiga familjerna och de övriga familjerna är framför allt var föräldrarna är födda. Bland dem som är fattiga är det relativt sett fler med utlandsfödda föräldrar, oavsett om barnet är född i Norge eller ej. Motsvarande andel för de övriga familjerna är närmare 30 procent. De skillnader som finns i ursprung bland fattiga familjer och övriga familjer är också signifikanta ($\chi^2=190.961$, $p=.000$).

Tabell 11 Invandringskategori

Innvandringskategori	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Total	N
Född i Norge med föräldrar födda i Norge	68.7	38.9	63.2	1 225
Invandrare	8.0	13.4	9.0	175
Född i Norge utlandsfödda föräldrar	12.1	27.5	14.9	289
Utlandsfödd med en utlandsfödd förälder	1.1	2.5	1.4	27
Född i Norge med en utlandsfödd förälder	7.6	5.9	7.3	141
Utlandsfödd med föräldrar födda i Norge	1.1	0.8	1.1	21
Uppgift saknas	1.3	10.9	3.0	59

Fattigdom kan ha många orsaker, och kan vara ett resultat av bristande försörjningsförmåga men också av stor försörjningsbörda. Vi kan börja med att konstatera att försörjningsbördan är större i de fattiga familjerna. Det är tydliga skillnader mellan de fattiga familjerna och övriga familjer beträffande antalet familjemedlemmar, antalet barn under 18 år och antalet vuxna över 18 år. Det är i genomsnitt 5.2 personer i de fattiga familjerna medan det är 4.5 personer i övriga familjer. Det är också fler barn under 18 år i de fattiga

familjerna jämfört med i de övriga familjerna, i genomsnitt 3.2 barn respektive 2.5 barn.

Även försörjningsförmågan varierar mellan de fattiga familjerna och de övriga familjerna. Bland de fattiga är det färre föräldrar som är yrkesaktiva både 2003 och 2009. Bland dessa familjer är det också fler som är stabilt yrkespassiva, men även relativt fler som går från passivitet till aktivitet eller vice versa.

Tabell 12 Utvecklingen i yrkeslivet för föräldrar/försörjare 2003–2009

Yrkesaktivitet	Övriga familjer	Varaktigt fattiga familjer	Totalt	
			Totalt	N
Stabilt, bara yrkesaktiva föräldrar	53.9	24.2	49.3	672
Stabilt, bara yrkespassiva föräldrar	3.2	14.0	4.8	66
Från bara aktiva till bara passiva föräldrar	3.1	1.0	2,8	38
Från bara passiva till bara aktiva föräldrar	4.2	8.7	4.8	66
En passiv förälder vid en eller bägge tillpunkterna	35.7	52.2	38.2	520

4.1 Flyttningar

Flyttning är en del i hushållets boendekarriär framkallad av skäl som ändrad hushållssammansättning och ändrade ekonomiska förutsättningar för boendet (Clark 1981). Dessa flyttningar kan ses som en produkt av tillgången på bostäder av skilda slag och hushållens förändrade efterfrågan. Bostadsbeståndets storlek och sammansättning, bostädernas lokalisering i förhållande till arbetsplatser och service samt transportnätets utformning, är den ram inom vilken hushållen i konkurrens med varandra och utifrån preferenser och ekonomiska möjligheter kan välja bostad.

Vissa faktorer som har betydelse för benägenheten att flytta är mer eller mindre konstanta under livet medan andra är relaterade till i vilket stadium av livet vi befinner oss. I det första fallet kan det till exempel handla om ändrade ekonomiska förhållanden. I det senare fallet kan det vara fråga om avslutad utbildning, inträde på arbetsmarknaden eller pensionering. Giftermål, barnafödande och skilsmässa utgör också sådana händelser i livsbanan som kan leda fram till flyttning (Morrison 1973, Dieleman 2001, Dieleman

och Mulder 2002). Forskningen om flyttningar har skiftat från ett livscykel-perspektiv till ett livsbaneperspektiv. Enligt livscykelperspektivet passerar hushållet genom cykler, framför allt demografiska cykler. Att flytta är ett sätt för hushållet att anpassa sig till förändrade behov. Livscykelperspektivet både förutsäger när hushållet flyttar och dessutom till vilken typ av bostad. Vanligtvis inleder de unga sin boendekarriär i en hyrd bostad. I enlighet med livscykelperspektivet flyttar hushållet från hyresrätt till äganderätt när det blivit mer etablerat och från flerfamiljshus till småhus när barnen föds och hushållet växer. Så småningom, när hushållet återigen minskar i storlek, flyttar det tillbaka till ett flerfamiljshus. Livscykelperspektivet har en stark fokusering på kärnfamiljen, vilket inte är fallet i livsbaneperspektivet (Dieleman och Everaers 1994, Feijten 2005, Sandlie 2008). Enligt det senare perspektivet består livet av flera olika banor såsom studier, arbete, boende och familj. Flyttning har en stark koppling till förändringar i dessa banor. Enligt livsbaneperspektivet består livet också av en rad händelser. Fokuseringen är inte bara på händelserna i sig utan också på ordningen av händelser, händelsernas varaktighet och när i livsbanan olika händelser inträffar. Den forskningsfråga som livsbaneperspektivet bland annat utmynnar i är hur olika banor inverkar på beslutet att flytta och valet av bostad.

Forskning om lokal omflyttning – såväl den empiriskt som den teoretiskt inriktade – har utgått från att social och ekonomisk rörlighet går hand i hand med geografisk rörlighet. Samvariationen mellan social, ekonomisk och geografisk rörlighet kan förklaras av bland annat bostadens komplexitet som vara och dess intima koppling till den socioekonomiska, politiska och fysiska omgivningen. Bostaden tillgodoser inte enbart människors grundläggande behov av «tak över huvudet», säkerhet, självständighet och välbefinnande. Bostaden är också en indikator på social status och inkomstskillnader mellan hushåll. När någon hyr eller köper en bostad innefattar denna inte bara den fysiska enheten utan också ett bestämt grannskap och en bestämd uppsättning service. Förändringar i hushållens inkomster manifesteras ofta i byte av bostad. Samtidigt är hushåll med låga inkomster mer rörliga än hushåll med höga inkomster, vilket förklaras av att den senare gruppen i högre utsträckning återfinns i ägda småhus – en boendeform inom vilken rörlighet är jämförelsevis låg. Förklaringen till den relativt sett låga rörligheten i småhus är framför allt höga transaktionskostnader.

Det är signifikant fler av de varaktigt fattiga familjerna som flyttat i perioden 2003–2006 jämfört med övriga familjer, 31.2 procent respektive 22.9 procent ($\chi^2=6.446$, $p=.011$). Flyttningsbenägenheten är också som förväntat störst bland dem som hyr sin bostad. Det gäller oavsett om familjen är varaktigt fattig eller ej. Totalt minskar benägenheten att flytta över tiden och skillnaden mellan de varaktigt fattiga familjerna och övriga familjer är inte heller signifikant för perioden 2006–2009.

Tabell 13 Flyttning 2003–2006 och 2006–2009

	Dispositionform före flyttning			Totalt
	Själv- ägare	Bostadsrätt, aktielägenhet	Hyr, annan dispositionsform	
Flyttat 2003-2006				
Övriga familjer	12.4	24.8	59.3	22.9
Varaktigt fattiga familjer	21.7	13.8	47.6	31.2
Flyttat 2006-2009				
Övriga familjer	10.9	27.5	35.5	18.3
Varaktigt fattiga familjer	12.5	14.3	34.4	21.5

Men det som skiljer dem åt är från vad och till vad de varaktigt fattiga familjerna respektive de övriga familjer flyttar. Benägenheten att flyttar inom samma dispositionsform är vanligtvis större än att flytta mellan dispositionsformer. Samtidigt är det viktigt att beakta att de familjer som flyttar befinner sig i olika faser i livsloppet. För vissa är flyttningen en anpassning till att familjen växer och/eller att inkomsterna stiger, för andra är flyttningen en anpassning till en krypande familjer och/eller till krympande inkomster. De förra är ofta familjer som flyttar från bostadsrätt alternativt hyresrätt till självägande medan de senare är familjer som flyttar i motsatt riktning.

För att skapa ett stabilare underlag för slutsatser om ursprung och destination för flyttningen summeras flyttningar under perioden 2003–2006 respektive 2006–2009. Även om det fortsatt är få familjer som flyttar är en viktig iakttagelse att det som framför allt skiljer sig åt mellan de varaktigt fattiga familjerna och övriga familjer, är benägenheten att flytta mellan hyrda bostäder. Den benägenheten är betydligt högre bland de varaktigt fattiga familjerna än bland övriga familjer. De varaktigt fattiga familjerna har också

en lägre benägenhet att flytta från hyrd bostad till självägande, det vill säga ta ett steg uppåt på boendekarriärstegen.

Tabell 14 Flyttning mellan dispositionsformer 2003–2009

Från 2003/2006	Till 2006/2009			Totalt
	Själv- ägare	Bostadsrätt, aktielägenhet	Hyr, annan dispositionsform	
Övriga familjer				
Självägare	69.5	6.6	24.0	167
Bostadsrätt, aktielägenhet	53.7	22.2	24.1	54
Hyr, annan dispositionsform	36.9	15.3	47.7	176
Varaktigt fattiga familjer				
Självägare	65.5	6.9	27.6	29
Bostadsrätt, aktielägenhet				7
Hyr, annan dispositionsform	18.0	13.1	68.9	61

5 Dispositionsform och barns levnadsförhållanden

Tidigare forskning om barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer har framhållit en rad förhållanden som har betydelse för barnens vardagsliv. Sandbæk och Pedersen (2010) konkluderar med att det är en risk förbundet med att växa upp i en familj med låga inkomster. Men de understryker också att skillnaderna inte alltid är stora. Risken är också större för barn som växer upp familjer med andra typer av problem, inte bara låg inkomst. Men, vilket är viktigt att understryka, oavsett om familjen är fattig eller ej gör föräldrarna i stort sett det bästa för att ge barnen goda uppväxtvillkor. Föräldrarna prioriterar barnens levnadsvillkor framför sina egna vilket gör att barnen kommer bättre ut även när familjen lever under långvarig fattigdom än vad som är förväntat given en viss disponibel inkomst.

Barnens levnadsvillkor påverkas också av deras boendemiljö i vidare bemärkelse. Här finns en diger forskning som handlar om effekter av grannskapet och vilka mekanismer som är verksamma (se Del I). Bergsten (2010) har i sin avhandling om effekter av blandat boende på barns skolprestationer, fortsatta studier, framtida förvärvsarbete och inkomstutveckling visat att det finns signifikanta skillnader mellan att växa upp i resurssvaga bostadsområden och blandade respektive resursstarka bostadsområden. Men även om skillnaderna är signifikanta så är de begränsade och gäller framför allt effekter av att växa upp i resurssvaga kontra blandade bostadsområden. Bergsten (2010) förklarar de begränsade effekterna med att det är ett resultat av en utjämningspolitik med rötter i den svenska välfärdsstaten. Men det finns också andra möjliga förklaringar som är av mer metodologisk karaktär, såsom svårigheter att separera interrelaterade processer. Men Bergsten (2010) finner också i likhet med andra forskare (se Del I för en översikt) att när man begränsar analysen till barnen/ungdomarnas studieresultat är effekterna av skolmiljön starkare än effekterna av boendemiljön. Men även här finns ett förbehåll om att boendemiljön kan påverka skolmiljön genom

indirekta grannskapseffekter och på så sätt göra vissa skolmiljöer mer resursstarka än andra. Dessutom återstår det att bestämma den geografi som har en oberoende effekt på barnens skolprestationer och livschanser i övrigt. Är det bostadsområdet, delar av bostadsområdet eller en vidgad geografi som hela stadsdelar som ger effekter?

I Bergstens (2010) konstruerades boendemiljöer utifrån en rad fysiska och socioekonomiska variabler. Databasen över barns levnadsvillkor medger ingen konstruktion av boendemiljöer då den saknar den nödvändiga informationen om den geografiska kontexten. Här får jag istället nöja mig med information om själva bostaden och en av de variabler som ingår i Bergstens analys, nämligen dispositionsform. I den norska forskningen och även i den politiska retoriken intar de kommunala bostäderna en särställning, likvärdig med Bergstens resurssvaga områden. Det är i dessa områden vi finner den högsta arbetslösheten, den lägsta utbildningsnivån och den högsta andelen invånare som lever på olika typer av sociala bidrag. Men analysen ovan har visat att skillnaderna mellan hyra och äga är oberoende av vem som är hyresvärden. Mot bakgrund av det resultatet och att antalet familjer i kommunal bostad är förhållandevis begränsat i databasen väljer jag att fortsättningsvis fokusera på distinktionen hyrd och ägd bostad. Vad betyder det då för barnen att växa upp i dessa områden? Databasen medger inga kvalificerade analyser för att besvara frågan utan fokuserar på en rad materiella resurser.

Det är signifikanta skillnader mellan de familjer som hyr sin bostad (kommunal, privat) i förhållande till dem som äger den (självägande, bostadsrätt, aktiebostad) ifråga om inkomster, stabilitet i familjen och föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. Bland familjerna som hyrde sin bostad är det 25.6 procent som hade socialbidrag någon gång under året 2007. Motsvarande andel bland dem som ägde bostaden är 3.9 procent. Det är en skillnad som är signifikant ($\chi^2=111.469$, $p=.000$). Bland familjerna i hyrd bostad är det också mer dynamik ifråga om föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. Färre barn i hyrd bostad bor med båda föräldrarna, färre barn bor med två försörjare, fler barn bor med en förälder och fler barn bor i familjer som går från två till en förälder.

Tabell 15 Utveckling i familjesituationen 2003–2009

Utveckling i familjesituationen 2003-2009						
Dispositionform	Stabil med bägge föräldrarna	Stabil med två försörjare	Stabil med en försörjare	Från två till en försörjare	Från en till två försörjare	Total
Hyra	34.9	2.4	27.3	27.3	8.1	209
Äga	66.8	5.4	10.1	9.0	8.7	874
Totalt	60.7	4.8	13.4	12.6	8.6	1 083

5.1 Problematiska boendeförhållanden 2003, 2006 och 2009

Beskrivningen och analysen ovan har tagit sin utgångspunkt i en jämförelse av boendeförhållandena bland varaktigt fattiga familjer och övriga familjer. I likhet med Nordvik (2010) kan jag konstatera att för många familjer sker en progression i boendeförhållandena. Trångboddheten minskar, fler äger sin bostad och fler än nöjda med sina boendeförhållanden. Men det är fortsatt skillnad mellan varaktigt fattiga familjer och övriga familjer. För några familjer sker ingen progression och för ytterligare andra går utvecklingen i motsatt riktning.

I beskrivningen ovan har en rad aspekter av bostaden och bostadsområdet diskuterats. För att få ett samlat mått på familjernas boendeförhållanden har jag konstruerat två index baserat på de fem variabler i databasen som beskriver hur familjerna upplever bostadens kvaliteter respektive bostadsområdets kvalitet. Det finns anledningar att åter understryka att variablerna ger en begränsad information om bostadens och bostadsområdets kvaliteter, men kan likväl tjäna som indikatorer på dessa kvaliteter.

Variablerna om bostadens och bostadsområdets kvaliteter handlar om huruvida familjen har problem med att bostaden är för liten, att det är fukt, drag eller kyla i bostaden, att bostaden har dålig materiell standard samt att det är störningar från trafiken och att det är störningar från grannar. Jag har konstruerat respektive indexet på så sätt att familjerna har fått värdet 1 för varje problem som de angett och i övrigt 2. Det resulterar i ett index som avser bostaden som varierar mellan 3 (lägsta kvaliteten) och 6 (högsta kvaliteten) och ett index som avser bostadsområdet som varierar mellan 2 (lägsta kvalitet) och 4 (högsta kvalitet).

För den övervägande majoriteten utgör de tre aspekterna av bostadens kvalitet som finns tillgängliga i databasen sammantaget inget problem. Men för mellan 12–16 procent av familjerna är det problem med två alternativt tre av dessa aspekter på bostadens kvalitet

Tabell 16 Bostadens kvalitet

Index	2003	2006	2009
Låg kvalitet (3)	5.2	3.9	4.2
Näst lägsta kvalitet (4)	11.0	8.3	7.9
Näst högsta kvalitet (5)	28.6	22.4	19.3
Hög kvalitet (6)	55.2	65.4	68.6
N	1 937	1 295	1 323

Indexet för bostadsområdets kvalitet uppvisar ett likartat resultat, nämligen att det för det stora flertalet inte är några större problem med bostadsområdets kvalitet. Det ringa antalet som uppger att det finns problemet med bostadsområdets kvalitet gör en närmare analys av gemensamma karaktäristika alltför osäker.

Tabell 17 Bostadsområdets kvalitet

Index	2003	2006	2009
Låg kvalitet (2)	2.4	1.7	1.8
Näst lägsta/högsta kvalitet (3)	16.0	12.5	14.0
Hög kvalitet (4)	81.7	85.8	84.2
N	1 937	1 295	1 323

5.2 Ett samlat index på boendeförhållandena

Det är också möjligt att skapa ett samlat index som omfattar kvaliteter i både bostaden och bostadsområdet. Ett sådant index varierar mellan 5 (låg kvalitet) och 10 (hög kvalitet). För den fortsatta analysen har detta index klassificerat i låg (5–6), medium (7–8) och hög (9–10) kvalitet på bostad och bostadsområde. Fortsättningsvis kommer detta index att diskuteras i termer av boendeförhållanden.

Analysen ovan visar att kvaliteten på familjernas boendeförhållanden samvarierar med bland annat förekomsten av varaktig fattigdom. Med

utgångspunkt i förhållandena 2009 visar det sig att 6.7 procent av de varaktigt fattiga familjerna har boendeförhållanden av låg kvalitet, medan motsvarande andel för de övriga familjerna är 1.5 procent. Drygt en procent av familjerna som är självägare bor med låg kvalitet 2009. Motsvarande andel för dem som hyr är 5 procent. Det är också skillnad i fråga om andelen bland dem som äger respektive som hyr och som bor med hög kvalitet enligt indelningen ovan. Bland de självägande familjerna är andelen med hög kvalitet 91 procent och bland dem som hyr sin bostad 62.1 procent. Dessa skillnader är signifikanta ($\chi^2=110.900$, $p=.000$). Det finns däremot inga signifikanta skillnader i boendeförhållanden mellan dem som hyr sin bostad 2009, men har olika hyresvärdar. Det räcker således med att hyra för att kvaliteten i boendeförhållandena skall vara sämre jämfört med i övriga dispositionsformer såsom självägande och bostadsrätt/aktielägenhet.

Det är en försvinnande liten grupp av familjer som har boendeförhållanden med låg kvalitet under någon längre tidsperiod. Den gruppen av familjer är så pass liten att det av metodologiska skäl inte är möjligt att ge någon som helst karaktäristik av dem. För flertalet familjer är istället kvaliteten i boendeförhållandena densamma åren 2003 och 2009. För 20 procent av de varaktigt fattiga familjerna sker det dessutom en förbättring. Motsvarande andel för övriga familjer är 13 procent. Det är färre familjer som får sämre boendeförhållanden år 2009 jämfört med år 2003. Bland de varaktigt fattiga familjerna är den andelen 16 procent och bland övriga familjer 7 procent.

Kvaliteten i boendeförhållandena har effekter för barnen och deras familjer. Men som diskuterats ovan, råder det oklarhet inom forskningen om de långsiktiga konsekvenserna av att växa upp under dylika förhållanden. Det är dessutom av vikt och värde att understryka att det inte är möjligt att utifrån informationen i databasen avgöra om bostaden återfinns i ett utsatt bostadsområde eller ej. Forskningen om boendeförhållandenas effekter på barns vardagsliv och deras framtida livschanser handlar ofta om effekter av att växa upp i utsatta bostadsområden. Här kan jag ända undersöka huruvida boendeförhållande såsom de definierats ovan har betydelse för barnens dagliga liv i bemärkelsen tillgång till eget rum och möjligheter att ta hem kamrater.

Drygt 90 procent av barnen med boendeförhållanden av hög kvalitet, 75.5 procent av dem med nästa högsta/lägsta kvalitet och 63.3 procent av dem med lägsta kvalitet har eget rum. Merparten barn har med andra ord eget rum men det finns skillnader som samvarierar med boendeförhållandena. En tänkbar förklaring är självfallet att antalet familjemedlemmar varierar så till den grad att det krävs betydande ekonomiska uppoffringar för att ge barnen egna rum. Men så är inte fallet. Den genomsnittliga familjestorleken varierar inte mellan familjer med olika kvalitet på boendeförhållandena.

Men familjerna med låg kvalitet på sina boendeförhållanden är trots allt mer trångbodda än övriga familjer. Antalet observationer är förhållandevis begränsat här på grund av ett internt bortfall. Jag väljer därför att konstatera att familjer med låg och med näst lägsta/högsta i det närmaste har två gånger så hög sannolikhet för att vara trångbodda som dem med hög kvalitet på boendeförhållande. Andelen i den senare gruppen som är trångbodda är 38 procent. Och med trångboddheten följer en lägre sannolikhet för eget rum.

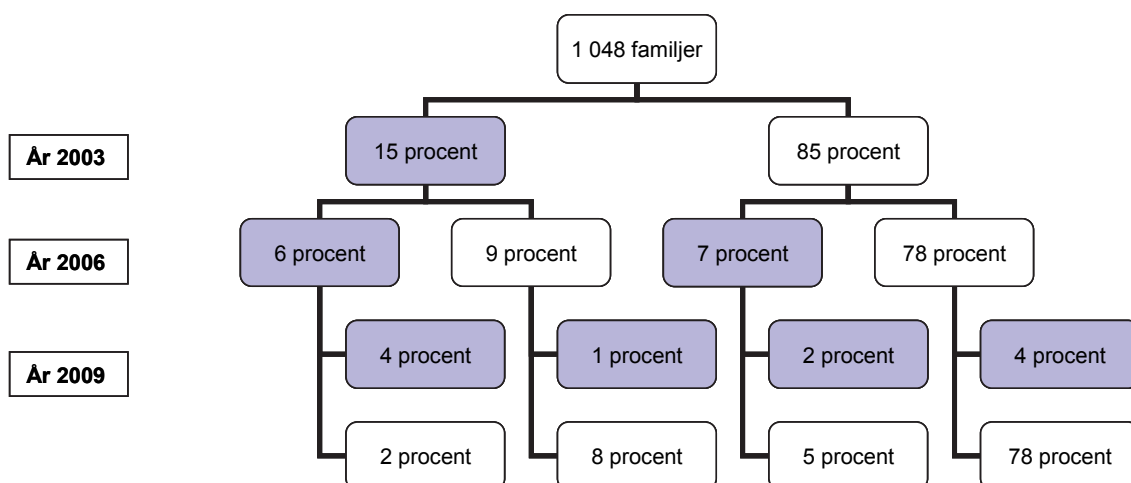
Flertalet barn eller 65.8 procent, tar år 2009 hem kamrater varje dag eller någon gång i veckan. Det är ett förhållande som saknar samband med det samlade måttet på boendeförhållandena, med förekomsten av trångboddhet, med typ av bostad och huruvida barnet har eget rum eller ej. Det finns dock ett svagt samband mellan att ta hem kamrater och förekomsten av varaktigt fattigdom. Bland barnen i varaktigt fattiga familjer är det 54.9 procent som tar hem kamrater minst en gång i veckan. Bland barn i övriga familjer är den andelen 68.2 procent. Skillnaden är signifikant, om än svag ($\chi^2=22.970$, $p=.000$).

De familjer som lever i bostäder och bostadsområden som här beskrivs med låg kvalitet har i begränsad utsträckning sitt ursprung i Norge. Dessa familjer kommer i första hand från länder som i databasen klassificerats efter världsregioner såsom Asien, Afrika, Syd- och Mellanamerika samt Turkiet. De skillnader som finns i boendeförhållanden mellan dessa familjer och familjer med ursprung i Norge, Norden, Europa och övriga västvärlden är dessutom signifikanta ($\chi^2=51.831$, $p=.000$).

5.3 Långvariga problem med bostadens kvalitet

För 1 048 familjer finns det information om bostadens kvalitet 2003, 2006 och 2009. För drygt 80 procent av dessa familjer är det, enligt indexeringen ovan, antingen inga problem med bostadens kvalitet alternativt högst ett problem någon gång under undersökningsperioden. Men för andra familjer är bostadens kvalitet ett återkommande problem. Figuren nedan skall illustrera familjernas steg på bostadsmarknaden. Den grå skrafferingen anger problem med två alternativt tre aspekter på bostadens kvalitet (låg kvalitet), medan vit skraffering anger högst ett problem med kvaliteten (god kvalitet). Figuren nedan illustrerar ett komplext mönster med familjer som rör sig mellan bostäder med olika kvalitet. Det är värt att notera att skiftningar i kvaliteten inte alltid betingas av en flyttning utan kan orsakas av att värderingarna skiftar, familjens storlek ökar eller minskar eller att underhåll av bostaden utförs eller uteblir. Flyttningsfrekvensen skiljer sig för övrigt inte åt mellan familjer med låg kvalitet på bostaden respektive högre kvalitet.

Figur 2 Förändringar i bostadens kvalitet mellan 2003, 2006 och 2009

Av samtliga familjer är det 4 procent som har låg kvalitet under hela undersökningsperioden. Ytterligare 2 procent går från hög kvalitet 2003 till låg kvalitet 2006 och fortsatt låg kvalitet 2009. Frågan är om dessa familjer besitter de några gemensamma karaktäristika som dessutom skiljer dem från familjer som inte upplever samma problematiska boendeförhållanden. Svaret är, inte oväntat, att vi bland familjer som har låg kvalitet på bostaden under

längre tid finner en överrepresentation av dem som hyr oaktat av vem, som uppbär socialbidrag, är varaktigt fattiga, är ensamförsörjare och har invandrarbakgrund. Familjerna är oftare trångbodda, enligt den objektiva definitionen, vilket har effekter för barnen i form av delat rum och sämre möjligheter att ta hem kamrater. Däremot finner jag inget samband mellan barnens skolprestationer och problematiska boendeförhållanden. Tabellen nedan sammanfattar i korta drag förhållandet mellan dem som här definierats som den grupp av familjer som har dåliga boendeförhållanden under en längre tid och övriga familjer.

Tabell 18 Karaktäristik av familjer med långvarigt låg kvalitet på bostaden

	Långvarigt låg kvalitet på bostaden/Övriga
Socialbidrag	3x
Varaktigt fattig	2.5x
Ensamförsörjare	2x
Hyrd bostad	3.5x
Trångbodd	1.5x
Invandrarbakgrund	2x
Skolprestation	Ingen skillnad
Sällan kamrater hemma	2.5x
Saknar eget rum	3x

En betydelsefull faktor för bostadens kvalitet är dispositionsformen. Som framgår av tabellen ovan finns bland dem med problematiska boendeförhållanden en överrepresentation av familjer i hyrd bostad. Faktorn är 3.5. Det framgår också av databasen att det är skillnad i bostadskvalitet mellan dem som hyr och dem som äger. Bland dem som hyr uppgår andelen med dåliga boendeförhållanden till 15 procent år 2003, 17 procent år 2006 och 20 procent år 2009. Motsvarande andel bland dem som äger varierar mellan 3 och 6 procent, och sjunker dessutom över tiden.

Det finns därför anledning att inte bara undersöka vad som kännetecknar dem som har dåliga boendeförhållanden i bemärkelsen bostad med låg kvalitet, utan också särskilt undersöka dem som bor i en hyrd bostad. Det är dessutom av särskilt intresse att här närmare undersöka boendeförhållanden bland dem som under en längre tid hyr sin bostad. Jag har

tidigare konstaterat att det är marginella skillnader i förhållanden bland dem som hyr sin bostad av kommunen och på annat sätt. I analysen nedan görs därför ingen åtskillnad mellan dessa olika kontraktsformer.

Av samtliga familjer som det finns bostadsuppgifter om för år 2003, 2006 och 2009 är det 148 familjer som hyr sin bostad under hela undersökningsperioden. Övriga familjer har antingen ägt sin bostad under motsvarande period eller varierat mellan att hyra och att äga. Det stora flertalet av dem som hyrt under lång tid bor i en bostad med en kvalitet som enligt definitionen här är att betrakta som god. Men 21.6 procent av de 148 familjerna har en bostad med låg kvalitet. Motsvarande andel bland dem som inte hyrt under lång tid är 3.8 procent.

Vilka är det då som hyr sin bostad under längre tid? Och finns det såsom ovan karaktäristika som skiljer dem från dem som inte hyr under en lång period? Frågeställningen blir i det närmaste retorisk. Den hyrda bostaden är en dispositionsform som riktar sig till vanskliggställda på bostadsmarknaden. Det betyder också att vi här finner en stark överrepresentation av familjer med socialbidrag, familjer som är varaktigt fattiga, har låg kvalitet på sin bostad, har invandrabakgrund och är trångbodda. För barnen innebär den hyrda bostaden en lägre sannolikhet för att ha ett eget rum. Det är 3.5 gånger vanligare att barn i familjer som hyr sin bostad under lång tid saknar ett eget rum. Men det betyder inte att de inte tar hem kamrater. För på just den punkten finns inga skillnader mellan dessa familjer och familjer som inte hyr under lång tid. Det finns inte heller några skillnader i skolprestationer mellan barnen, åtminstone inte på det sätt som prestationerna mäts i databasen över barns levnadsvillkor.

Tabell 19 Karaktäristik av familjer som hyr under lång tid

	Hyr under lång tid/Övriga
Socialbidrag	8.5x
Varaktigt fattig	3x
Ensamförsörjare	3x
Låg bostadskvalitet	6x
Trångbodd	2
Invandrabakgrund	3x
Skolprestation	Ingen skillnad
Sällan kamrater hemma	Ingen skillnad
Saknar eget rum	3.5

De familjer som hyr sin bostad under lång tid tillhör den grupp som vi beskriver som ekonomiskt utsatta eller vanskligställda. Ett ytterligare tecken på deras ekonomiskt utsatta position är att det bland dessa familjer är i det närmare 10 gånger så vanligt som bland familjer som inte hyr under lång tid, att familjen består av stabilt bara yrkespassiva föräldrar. Men det är också tre gånger så vanligt att vi bland dem som långvarigt hyr finner dem som går från att vara yrkespassiva till att bli yrkesaktiva.

6 Avslutande diskussion

I likhet med tidigare analyser av databasen om barns levnadsvillkor i låginkomstfamiljer finner jag att boendeförhållandena, på det sätt som är möjligt att mäta i databasen, över tiden förbättras. Den tydligaste utvecklingen är att boendeförhållandena av vad som här benämnts medelgod kvalitet dominerar. Det är få familjer som har dåliga boendeförhållanden enligt ovanstående indexering av bostaden och bostadsområdet. Forskningen visar att boendeförhållandena har betydelse för barns uppväxtvillkor och för senare livschanser. Forskningen visar också att låga inkomster och risk för fattigdom har negativa effekter för barn. Men risken för olika typer av negativa effekter är större för barn som växer upp i familjer med andra typer av problem, inte bara låg inkomst. Men, vilket är viktigt att understryka oavsett om familjen är fattig eller ej gör föräldrarna i stort sett det bästa för att ge barnen goda uppväxtvillkor. Föräldrarna prioriterar barnens levnadsvillkor framför sina egna vilket gör att barnen kommer bättre ut än vad som är förväntat given en viss disponibel inkomst, även när familjen lever under långvarig fattigdom. Det är en slutsats som även resultatet från denna undersökning pekar mot.

I den inledande översikten över boendeförhållandena har jag av metodologiska skäl, vilka förklaras av hur den databas som jag använder mig av är uppbyggd, gjort en åtskillnad mellan varaktigt fattiga familjer och övriga familjer. Även med den klassificeringen av familjerna som ingår i databasen över barns levnadsvillkor finner jag att boendeförhållandena förbättras både totalt och för de varaktigt fattiga familjerna. Andelen som äger sin bostad ökar över tiden, den objektiva trångboddheten minskar, även den upplevda trångboddheten minskar, fler barn bland de varaktigt fattiga får eget rum, trivseln ökar och färre uppger att de är otillfreds med bostaden och upplevelsen av att störningar i bostadsområdet är ett problem minskar. Men likväl kvarstår betydande skillnader mellan de varaktigt fattiga familjerna och de övriga familjerna. Chi²-testerna visar också att flertalet av fördelningarna är signifikant skilda från varandra, det vill säga hur man bor och hur man

värderar sitt boende skiljer sig åt mellan de familjer som här definierats som varaktigt fattiga respektive som övriga familjer.

Den demografiska analysen visar återigen den etniska prägel som fattigdomen kommit att få. Bland dem som är varaktigt fattiga är det relativt sett fler med utlandsfödda föräldrar, oavsett om barnet är född i Norge eller ej. Analysen visar också att försörjningsförmågan varierar mellan de varaktigt fattiga familjerna och de övriga familjerna. Bland de varaktigt fattiga familjerna är det fler som är stabilt yrkespassiva och även relativt fler som går från passivitet till aktivitet eller vice versa.

Av särskilt intresse är vilken betydelse som boendeförhållandena har för barnen. Databasen innehåller ett fåtal variabler som direkt går att relatera till barnens boendeförhållanden. Det ena är förekomsten av eget rum och det andra är möjligheter att ta hem kamrater, mätt som hur ofta barnet har kamrater hemma. En enkel test av sambandet mellan fattigdom och huruvida barnet har eget rum kontrollerat för trångboddhet, indikerar att sambandet år 2009 mellan fattigdom och förekomsten av eget rum är svagare än sambandet mellan trångboddhet och förekomsten av eget rum. Sannolikheten för att ha eget rum om familjen är varaktigt fattig men ej trångbodd är 0.95 medan den sannolikheten är 0.81 om familjen är trångbodd men ej varaktigt fattig. Om familjen är både varaktigt fattig och trångbodd är sannolikheten för eget rum är 0.57. Däremot är det inget samband mellan förekomsten av eget rum, förekomsten av fattigdom och huruvida familjen hyr eller äger bostaden.

Av särskilt intresse är också vilka som under lång tid bor med dåliga boendeförhållanden och vilka som under lång tid hyr sin bostad. Även om den norska bostadsmarknaden består av hyresbostäder som är antingen privata eller kommunala visar analyserna ovan att skillnaden mellan vilka som bor med respektive kontraktsform är så marginell att en åtskillnad är onödig. Hyresbostaden har en funktion av att vara ett steg på vägen mot den ägda bostaden och vägen dit går via flyttning. Analysen ovan visar att flyttningsbenägenheten är högre bland de varaktigt fattiga familjerna jämfört med bland de övriga familjerna. Men skillnaderna avtar över tiden och det visar sig att det som skiljer dessa två typer av familjer åt är mellan vilka dispositionsformer flyttningen går. Benägenheten att flytta mellan hyrda bostäder är betydligt högre

bland de varaktigt fattiga familjerna jämfört med bland de övriga familjerna. De varaktigt fattiga familjerna har också en lägre benägenhet att flytta från hyrd bostad till självägande bostad, det vill säga ta ett steg uppåt på boendekarriärstegen. Istället för att var ett steg på vägen mot den ägda bostaden blir den hyrda bostaden med andra ord en permanent bostad.

Ett index som består av de indikatorer på kvaliteter på bostaden och bostadsområdet som finns tillgängligt i databasen har bildat variabeln boendeförhållanden. Det visar sig dock att variationen i värderingen av bostadsområdet är ytterst begränsad vilket däremot inte är fallet för ett index som endast består av bostadens kvaliteter. En gruppering i låg och hög bostadskvalitet visar att bland familjer som under lång tid har låg kvalitet på bostaden finns en överrepresentation av dem som hyr, som uppstår socialbidrag, är varaktigt fattiga, är ensamförsörjare, har invandrabakgrund och är trångbodda. Det senare har effekter för barnen i form av delat rum och sämre möjligheter att ta hem kamrater. Däremot finns inget samband mellan barnens skolprestationer och låg kvalitet på bostaden.

Vilka är det då som hyr sin bostad under längre tid? Även här finner vi en stark överrepresentation av familjer med socialbidrag, familjer som är varaktigt fattiga, har låg kvalitet på sin bostad, har invandrabakgrund och är trångbodda. För barnen innebär den hyrda bostaden en lägre sannolikhet för att ha ett eget rum. Men det betyder inte att de inte tar hem kamrater. För på just den punkten finns inga skillnader mellan dessa familjer och familjer som inte hyr under lång tid. Det finns inte heller några skillnader i skolprestationer mellan barnen, åtminstone inte på det sätt som prestationerna mäts i databasen över barns levnadsvillkor. Däremot är frågan vilka framtida yrkes- och studieplaner dessa barn har. Det är en angelägen frågeställning som återstår att undersöka.

De familjer som hyr sin bostad under lång tid tillhör den grupp som vi ofta beskriver som ekonomiskt utsatta eller vanskligställda. Ett ytterligare tecken på deras ekonomiskt utsatta position är att det bland dessa familjer i det närmare är 10 gånger så vanligt som bland familjer som inte hyr under lång tid, att familjen består av stabilt bara yrkespassiva föräldrar. Men det är också tre gånger så vanligt att vi bland dem som hyr långvarigt finner dem som går från att vara yrkespassiva till att bli yrkesaktiva.

Varaktig fattigdom, att varaktigt bo trångt och att varaktigt bo i en hyrd bostad sätter sina spår i barnens levnadsvillkor. Här har dessa villkor begränsats till att handla om möjligheterna till ett eget rum och att ta hem kamrater. Men annan forskning visar också på vilka andra effekter som till exempel trångboddhet medför i form av oro och ökad sjuklighet. Den tid som stått till buds för undersökningen har dock inte medgett en djupare analys av ytterligare effekter av boendeförhållandena. Däremot visar undersökningen på effekter för barnen av långvarigt dåliga boendeförhållanden liksom av att under lång tid bo i hyrd bostad. Effekterna består i att barnen mer sällan har eget rum och i de fall det är fråga om långvarigt låg kvalitet på bostaden mer sällan tar hem kamrater. Det är effekter som i sig kan ha ytterligare effekter för barnen såsom att sakna vänner och att känna sig utanför och till och med avvikande.

Ur ett bostadspolitiskt perspektiv är det också ett problem att det uppstår inlåsnings effekter på bostadsmarknaden. Till trots för en god arbetsmarknad är det familjer som är långvarigt arbetspassiva och som under kortare eller längre tid lever på socialbidrag. För dem är den bostad som av politiken definierats som en temporär bostad mer eller mindre permanent. Analysen ovan visar just att många flyttar mellan hyrda bostäder, och kanske än viktigare, att skillnaderna är små mellan kommunalt och privat hyrd bostad. För dessa familjer krävs inte enbart socialpolitiska insatser utan sannolikt även åtgärder som ryms inom arbetsmarknadspolitiken. Men det återstår också den bostadspolitiska frågan om den hyrda bostadens ställning på en bostadsmarknad som domineras av ägda bostäder och konsekvenserna av de betydande kvalitativa skillnader som trots allt finns mellan den ägda och den hyrda bostaden. De varaktigt fattiga familjerna har en lägre benägenhet att flytta från hyrd bostad till självägande, det vill säga ta ett steg uppåt på boendekarriärstegen. Hindren är höga för dessa familjer att ta sig in på äganderättsmarknaden. Men det är allmänt bekant. Den intressanta frågan är ju hur höga hindren är och vilka skyddsnet som finns när framför allt ekonomiska bekymmer uppstår för dem som med knappa marginaler övervunnit dessa hinder. Frågan har betydelse för storstadsregionerna och då handlar det också om människors agerande som till exempel att flytta längre bort från arbetsmarknaden till priset av pendling men till lägre boendekostnader.

Summary

Part I of this working paper presents research on children in low income families and housing. The chapters 2–4 draw primarily on Norwegian research and address the following questions: What is the prevalence of low income among Norwegian families with children, and what are the main risk factors for low income? To what extent is low family income associated with low quality housing and neighbourhood problems? And how do children experience low quality housing? Chapter 5 and 6 give an overview of relevant international research. More specifically they focus on how housing and neighbourhood quality affect children's life chances, and the mechanisms that explain the documented associations. The relevance of these findings for the Norwegian context is discussed. Issues for further research are also identified.

In part II the living conditions among children in low-income families are explored. The study attaches particular significance to families with a combination of persistent low income and persistent poor housing. The study is based on a database at NOVA, covering children and young people living in low-income families during the period 2000 to 2009. The main questions in the current study can be phrased as follows: What are the characteristics of families with persistent poor housing, and which housing problems are these families faced with? An important intention is to provide useful information for the construction of targeted actions in the fields of housing policy and social policy.

Similar to previous analyses this study shows that housing conditions have improved over time. Importantly, the risk of poverty has acquired an ethnic character. Among families permanently at risk of poverty, there are relatively more children with parents born abroad than in Norway, regardless of whether the children are born in Norway or not. The significance of housing conditions, poverty ('at risk of poverty') and low income are clearly brought out in the study. The database contains a few variables that can be related to children's living conditions. One variable is the disposition of an

own room and a second is the ability to socialize with peers, measured by how often the child has friends at home. A straightforward statistical test indicates a stronger link between overcrowding and the disposition of an own room than between risk of poverty and the disposition of an own room.

Special analyses have been made for families who live in rented accommodation for a longer period. These families are marked by, in accidental order, a frequent reception of social benefit; a persistent risk of poverty; a low housing quality; a high proportion of immigrants; and a high risk of overcrowding. Children who live in rented accommodation over a longer period tend to lack a separate room. This deficiency, however, appears to have a limited effect on practical behavior: they bring home friends to the same extent as other children.

Families who live in rented accommodation for a longer period are often described as economically disadvantaged. Results from this study confirm this description. Adults in long-term rented accommodation have a much higher unemployment rate than others. It is, in fact, almost ten times higher. These families also have a lower probability to move from rented accommodation to owner occupation, i.e. to move upwards on the housing ladder. Put differently, a number of families remain stuck in a difficult position as unemployed tenants. A family situation marked by poverty, poor housing, overcrowding and/or housing insecurity can easily reduce children's life chances. Previous research has identified effects of overcrowding, such as anxiety and increased morbidity. This study has only analysed the possibility for children to have an own room and bring home friends. Sharing room and not bringing friends home might have further repercussions, such as a lack of friends and a sense of being outside or even deviant.

Rather than be a step towards owner occupation, the rented dwelling has become a permanent home. Despite a strong labour market, there are families in Norway with long term unemployed adults, who for varying length of time live on social assistance. For them is the policy defined temporary dwelling a more or less permanent one.

Referanser

- Aarland, Kristin og Nordvik, Viggo (2008) *Boligeie blant husholdninger med lave inntekter*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 1.
- Andenæs, Agnes (2004) Hvorfor ser vi ikke fattigdommen? Fra en undersøkelse om barn som blir plassert utenfor hjemmet, *Nordisk sosialt arbeid*, 24(1) 19–33.
- Andersson, Eva (2001) *Från Sorgedalen till Glädjehöjden: omgivningens betydelse för socioekonomisk karriär*, *Geografiska regionstudier*, 44, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Andersson, Eva, John Östh og Bo Malmberg (2010) Ethnic segregation and performance inequality in the Swedish school system: a regional perspective, *Environment and Planning A*, 42(11) 2674–2686.
- Andersson, Roger og Sako Musterd (2010) What Scale Matters? Exploring the relationships between individuals' social position, neighbourhood context and the scale of neighbourhood, *Geografiska Annaler B*, 92(1) 23–43.
- Andersson, Roger, Sako Musterd, George Galster og Timo M Kauppinen (2007) "What Mix Matters? Exploring the Relationships between Individuals' Incomes and Different Measures of their Neighbourhood Context", *Housing Studies*, 22(5) 637–60.
- Backe-Hansen, Elisabeth (2002) *Barnfattigdom: En diskusjon av tilstandsbilder, konsekvenser og tiltak*. Oslo: NOVA, Skrift nr. 1, s. 23–55.
- Barnes, Matt, Sarah Butt og Wojtek Tomaszewski (2010) The Duration of Bad Housing and Children's Well-being in Britain, *Housing Studies*, 1–22.
- Bergsten, Zara (2010). *Bättre framtidssutsikter? Blandade bostadsområden och grannskapseffekter : En analys av visioner och effekter av blandat boende*. [Thesis]. Uppsala: Department of Social and Economic Geography. *Geografiska regionstudier*, 85.
- Brooks-Gunn, Jeanne, Greg J Duncan og Lawrence Aber, J., red. (1997) *Neighbourhood poverty: Context and consequences for children*, vol. 1, New York: Russel Sage Foundation.
- Brännström, Lars (2007) Making their mark: Disentangling the effects of neighbourhood and school environments on educational achievement, *Arbetsrapport/ Institutet för framtidsstudier*, 2007:3.
- Christoffersen, Mogens Nygård (1999) *Barn og ungdoms levekår i Norden – sociale indikatorer på børns levekår*. København: Nordiks Ministerråd: TemaNord Social.

- Clark, Eric (1981) *Housing Residential Mobility and Studies of Chains of Moves*. Stockholm: ERU, F16.
- Clark, William A V, Marinus C Deurloo og Frans M Dieleman (2003) Housing careers in the United States, 1968–93: Modelling the sequencing of housing states. *Urban Studies* 40(1) 143–160.
- Davidsson, Uno (2004) Femton procent fattiga i EU15. *Välfärd* 3:17–20.
- Dieleman, Frans M (2001) Modelling residential mobility; a review of recent trends in research. *Journal of housing and the Built Environment* 16:249–265.
- Dieleman, Frans M og Clara H Mulder (2002) The Geography of Residential Choice, i J.I. Aragonés, G. Francescato og T. Gärling (red.) *Residential Environments Choice, Satisfaction and Behaviour*. Greenwood, Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Dieleman, Frans M og Pieter C J Everaers (1994) From renting to owning: life course and housing market circumstances, *Housing Studies*, 9 (1)11–25
- DiPasquale, D. og Glaeser, E.L. (1999) Incentives and social capital: Are homeowners better citizens? *Journal of Urban Economics*, 45: 354–384.
- Drake, Brett og Mark R Rank (2009) The racial divide among American children in poverty: Reassessing the importance of neighborhood, *Children and youth services review*, 31(12)1264–1271.
- Dyb, Evelyn (2004) *Kommunal bolig som strategi mot bostedsløshet*. Oslo: Byggforsk, Notat nr. 66.
- Dyb, Evelyn og Johannessen, Katja (2009) *Bostedsløse i Norge 2008 – en kartlegging*. Oslo: NIBR, Rapport nr. 17.
- Dyb, Evelyn, Marit Kristine Helgesen, og Katja Johannessen, (2008) *På vei til egen bolig. Evaluering av nasjonal strategi for å forebygge og bekjempe bostedsløshet 2005–2007*. Oslo: NIBR, Rapport nr. 15.
- Elstad, Jon Ivar og Elisabeth Ugreninov (2010), Design, data og variabler, I: Sandbæk, Mona, red. (2010) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 10, s. 37–58.
- Epland, Jon og Kirkeberg, Mads Ivar (2007) Barn i familier med lavinntekt: Er effekten av kontantstøtten spist opp av redusert barnetrygd? Samfunnsspeilet, nr. 4. Statistisk sentralbyrå.
- Epland, Jon og Kirkeberg, Mads Ivar (2007) Barn i lavinntektsfamilier 1996–2004. Rapport nr. 33, Statistisk sentralbyrå.
- Epland, Jon og Mads Ivar Kirkeberg, (2009) Barn i lavinntektsfamilier – omfang og utvikling. I Fløtten, Tone (red.) *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 48–70.

- Eurostat (2010)
epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/database
- EU-SILC (2007). Eurostat.
- Fauth, Rebecca C, Tama Leventhal og Jeanne Brooks-Gunn (2005) Early impacts of moving from poor to middle-class neighbourhoods on low-income youths, *Applied Development Psychology*, 26: 415–439.
- Feijten, Peteke (2005) *Life events and the housing career: a retrospective analysis of timed effects*. Delft: Eburon.
- Fløtten, Tone (1999) Fattigdom i Norge: Problem eller bagatell. Oslo: FAFO, Rapport nr. 303.
- Fløtten, Tone (2003) Hvordan har de fattige det? *Samfunnsspeilet*, 6, 2–8.
- Fløtten, Tone og Axel West Pedersen, (2009) Når kan barn kalles fattige? En opinionsbasert tilnærming. I Fløtten, Tone (red.) *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 25–47.
- Fløtten, Tone og Pedersen, Axel West (2008) Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår. Resultater fra en spørreundersøkelse. I: Seim, Sissel og Harsløf, Ivan (red.) *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fløtten, Tone, Dahl, Espen og Grønningsæter, Arne (2001) *Den norske fattigdommen: Hvordan arter den seg, hvor lenge varer den og hva kan vi gjøre med den?* Oslo: FAFO, Notat nr. 16.
- Frønes, Ivar og Halvor Strømme, (2010) *Risiko og marginalisering. Norske barns levekår i kunnskapssamfunnet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Galloway, Taryn Ann, Björn Gustafsson, Peder J Pedersen, og Torun Österberg (2010) Fattigdom bland invandrarbarn – Den nordiska modellens akilleshæl, *Ekonomisk Debatt*, 6: 57–71.
- Galster, George (2003) Investigating behavioural impacts of poor neighbourhoods: Towards new data and analytic strategies, *Housing Studies* 18(6) 893–914.
- Galster, George og Santiago, Anna M. (2006) What's the 'hood got to do with it? Parental perceptions about how neighbourhood mechanisms affect their children, *Journal of Urban Affairs*, 28(3) 201–26.
- Galster, George, Dave E Marcotte, Marv Mandell, Hal Wolman og Nancy Augustine (2007a) “The Influence of Neighborhood Poverty During Childhood on Fertility, Education and Earnings Outcomes, *Housing Studies* 22(5) 723–751.

- Galster, George, Dave E Marcotte, Marv Mandell, Hal Wolman og Nancy Augustine (2007b) "The Impact of Parental Homeownership on Children's Outcomes during Early Adulthood, *Housing Policy Debate* 18(4) 785–826.
- Galster, George, Roger Andersson og Sako Musterd (2010) Who Is Affected by Neighbourhood Income Mix? Gender, Age, Family, Employment and Income Differences, *Urban Studies* 47(14) 2915–2944.
- Galster, George, Roger Andersson, Sako Musterd og Timo M Kauppinen (2008) Does neighborhood income mix affect earnings of adults? New evidence from Sweden, *Journal of Urban Economics*, 63(3) 858–70.
- Ghate, Deborah og Hazel Neal (2002) *Parenting in poor environments. Stress, support and coping*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Grødem, Anne Skevik (2008) Household poverty and deprivation among children. How strong are the links? *Childhood*, 15(1) 107–125.
- Gulbrandsen, Lars og Axel West Pedersen, (2003) *Bostøtte og boutgifter*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 19.
- Gulbrandsen, Lars og Torbjørn Hansen (2010) *Kommunala leieboeres boligkarrierer 2001–2005*. Oslo: NOVA, Rapport 10/04.
- Gullestad, Marianne (2002/1984). *Kitchen-table society: a case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Harkness, Joseph og Sandra Newman (2002), Homeownership for the poor in distressed neighborhoods: Does this make sense? *Housing Policy Debate* 3(3) 597–630.
- Harkness, Joseph, og Sandra Newman (2005) Housing affordability and children's well-being: Evidence from the national survey of America's families, *Housing Policy Debate* 16(2) 223–255.
- Harkness, Joseph, Sandra Newman og C. Scott Holupka (2009) Geographic differences in housing prices and the well-being of children and parents, *Journal of Urban Affairs*, 31(2) 123–146.
- Hellevik, Tale og Viggo Nordvik, (2004) *Forskning om vanskeligstilte på boligmarkedet. En kunnskapsoversikt*. Oslo, NOVA, Skrift nr. 4.
- Kemeny, Jim (1995) Swedish Social Renting in Comparative Perspective, in E. Brunsdon and M. May (red) *Swedish Welfare: policy and provision*. Social Policy Association, London
- Kintrea, Keith, Jon Bannister og Jon Pickering (2010) Territoriality and disadvantage among young people: an exploratory study on six British neighbourhoods, *Journal of Housing and the Built Environment*, 25:447–465.

- Lareau, Annette (2003) *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Leventhal, Tama og Sandra Newman (2010) Housing and child development, *Children and Youth Services Review*, 32: 1165–1174.
- Leventhal, Tama og Jeanne Brooks-Gunn, J. (2000) The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes, *Psychological Bulletin*, 126(2) 309–37.
- Magnusson Turner, Lena (2008) *Var bor du bäst för pengarna? En studie av boendepreferenser bland hyresgäster i Stockholms län*. Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet.
- Magnusson Turner, Lena (2010) *Study on housing and exclusion. Country report Sweden*. European Commission.
- Magnusson Turner, Lena (2011) *Boendeförhållanden och boendeutgifter bland norska hushåll 2008 – utifrån EU-SILC*. Oslo: NOVA, Arbeidsnotat.
- Malmberg, Bo (2007) Live events and the housing career. A retrospective analysis of timed effects, *European Journal of Population*, ss 215–216.
- Morrison, Peter A (1973) Theoretical issues in the design of population mobility models. *Environment and Planning*, 5:125–134.
- Mogstad, Magne (2005) www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2005-06-16-01.html
- Musterd, Sako og Roger Andersson (2005) Housing mix, social mix, and social opportunities, *Urban Affairs Review*, 40(6) 761–790.
- Musterd, Sako og Roger Andersson (2006) Employment, social mobility and neighbourhood effects: the case of Sweden, *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(1) 120–140.
- Myrvold, Trine M., Arvid Strand, og Torbjørn Hansen, (2002) *Kommunal boligpolitikk – fragmentert og reaktiv*. Oslo: NIBR, Rapport nr. 5.
- Nadim, Marjan og Nielsen, Roy A. (2009) Barnefattigdom i Norge. Omfang, utvikling og geografisk variasjon. Rapport nr. 38, FAFO.
- Nadim, Marjan og Tapio Salonen, (2009) Barnefattigdom i et nordisk perspektiv. I Fløtten, Tone (red.) *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 71–91.
- Nordvik, Viggo (2004) Moving patterns in the great Oslo region – Some evidence from a cross-section, *Journal of Housing and the Built Environment*, 19: 343–366.
- Nordvik, Viggo (2006) Boligstandard, I: Gulbrandsen, Lars (red) *Bolig og levekår i Norge 2004. En artikkelsamling*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 3, s. 23–56.

- Nordvik, Viggo (2010) Bolig og boforhold, I Sandbæk, Mona og Axel West Pedersen, (red) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport 10/10, ss 97–121.
- Nuland, Bjørn Richard, Tone Fløtten, og Elisabeth Backe-Hansen, (2009) Tiltak for å fremme aktivitet og deltakelse. I Fløtten, Tone (red.) *Barnfattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 163–183.
- Oberwittler, Dietrich (2007) The effects of neighbourhood poverty on adolescent problem behaviours: A multi-level analysis differentiated by gender and ethnicity, *Housing Studies*, 22(5) 781–803.
- OECD (2008) Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries. Paris: OECD.
- Pedersen, Aksel West (2002) *Om fattigdomsbegrepet og dets implikasjoner for praktisk politikk*. Oslo: NOVA, Skrift nr. 1. s. 7–22.
- Ridge, Tess (2002) *Childhood poverty and deprivation social exclusion from a childs perspective*. Bristol: Policy Press.
- Sandbæk, Mona (2002) *Barn og unges levekår og velferd. Kunnskapsbilder og forskningsbehov*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 1.
- Sandbæk, Mona, red. (2004a) *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA, Rapport nr. 11.
- Sandbæk, Mona (2004b) Barn i inntektsfattige familier, I: Sandbæk, Mona, red, *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 10, s. 15–31.
- Sandbæk, Mona, red. (2008) *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 7.
- Sandbæk, Mona (2010) Barn i inntektsfattige familier – tredje datainnsamling, I: Sandbæk, Mona og Axel West Pedersen, red. *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 10, s. 19–36.
- Sandbæk, Mona og Sture, Christin Knudsen (2003) *Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag*. Oslo: NOVA, Skrift nr. 9.
- Sandbæk, Mona. og Axel West Pedersen, (red) (2010) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 10.
- Sandlie Hans Christian (2008) To må man være – Om ungdoms boligetablering på 1990 tallet. NOVA Rapport 9/08 (Avhandling godkjent for Dr. polit graden UiO). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Seeberg, Marie Louise (2009) *Små barns hverdager i asylmottak*, Oslo: NOVA, Rapport nr. 14.

- Skevik, Anne (2004) Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak? I: Sandbæk, Mona, red. (2010) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 10, s. 43–63.
- Skevik, Anne (2005) Familier med vedvarende lavinntekt i Norge: Har de dårlige levekår? *Barn*, 23(3) 51–66.
- Sloth, Dorthe Agerlund (2004): Færre penge enn andre born. Interviewundersøgelse med børn fra familjer med lav indkomst. København: SFI og Red Barnet.
- SSB (2010) www.ssb.no/vis/samfunnsspeilet/utg/200905/08/art-2009-12-07-01.html
- Stefansen, Kari og Anne Skevik, (2006) Barnefamilier i kommunal bolig, *Nordisk sosialt arbeid*, 26(3) 241–252.
- Stephens, Mark, Suzanne Fitzpatrick, Marja Elsinga, Guido van Steen og Yekaterina Chzhen (2010) Study on housing and exclusion: welfare policies, housing provision and labour markets. Final report. European Commission.
- Stortingsmelding nr. 9 (2008–2009) *Perspektivmeldingen 2009*.
- Stykes, Brooke og Hans Kuyper (2009) Neighbourhood effects on youth educational achievement in the Netherlands: can effects be identified and do they vary by students background characteristics? *Environment and Planning A*, 41:2417–2436.
- Sundlöf, Petra (2008) *Segregation och karriärposition: en studie av bostadsomgivningens betydelse för utbildning, sysselsättning och inkomst bland yngre i stockholmsregionen*, Geografiska regionstudier nr. 78 Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Søholt, Susanne (2007) *Gjennom nåløyet – en sammenligning av tilpasninger til boligmarkedet blant hushold med pakistansk, tamilsk og somalisk bakgrunn*, Oslo, NIBR, Rapport nr. 11.
- Søholt, Susanne og Kim Astrup, (2009) *Etterkommere av innvandrere – bolig og bosettingsmønstre*. Oslo: NIBR, Rapport nr. 3.
- Søholt, Susanne og Terje Wessel, (2011) *Immigration to Norway: Welfare, housing and integration policies*, NODES WORKING PAPER.
- Thorød, Anne Brita (2006) *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. Oslo: NOVA, Rapport nr. 2.
- Timberlake, Jeffrey M (2007) Racial and ethnic inequality in the duration of children's exposure to neighborhood poverty and affluence, *Social Problems*, 54(3)319–342.
- Tvetene, Karin Gustavsens (2001) «Jeg prøver å få det til å bli borte av seg selv» – om barn som lever i familier som over tid har mottatt økonomisk sosialhjelp og deres håndtering av hverdagens møte med økonomiske krav, Oslo: Universitetet i Oslo, Hovedoppgave i sosiologi.

- Ugreninov, Elisabeth (2010) Familiens inntektshistorie, I: Sandbæk, Mona (red) (2010): *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier*. Oslo: NOVA, Rapport nr 10/10, ss 59–78.
- Ulfrstad, Lars Marius (1997) *Bostedsløshet i Norge. Kartlegging av bostedsløse i kontakt med hjelpeapparatet*. Oslo: Norges byggforskningsinstitutt, Prosjektrapport 216.
- van der Burgt, Danielle (2006) “Där man bor tycker man det är bra”. *Barns geografier i en segregerad stadsmiljö*, Uppsala: Uppsala Universitet, Geografiska regionstudier Nr. 71.
- van der Hoek, Tamara (2002) Child poverty from a child’s perspective. Personal experiences and coping strategies of Dutch poor children. Brussels: Paper presentert på the EFCW conference Eradicating child poverty: fact or fiction? European Forum for Child Welfare
- van der Hoek, Tamara (2005) *Through childrens eyes: An initial study of children’s personal experiences and coping strategies growing up poor in affluent Netherlands*. Innocenti working paper no. 6, Florence: UNICEF.
- Wilson, William Julius (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, The University of Chicago Press. Chicago/London.
- Ytrehus, Siri (2004) *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Oslo: FAFO, Rapport 442.